CUGETUL

Revistă de Istorie și Cultură

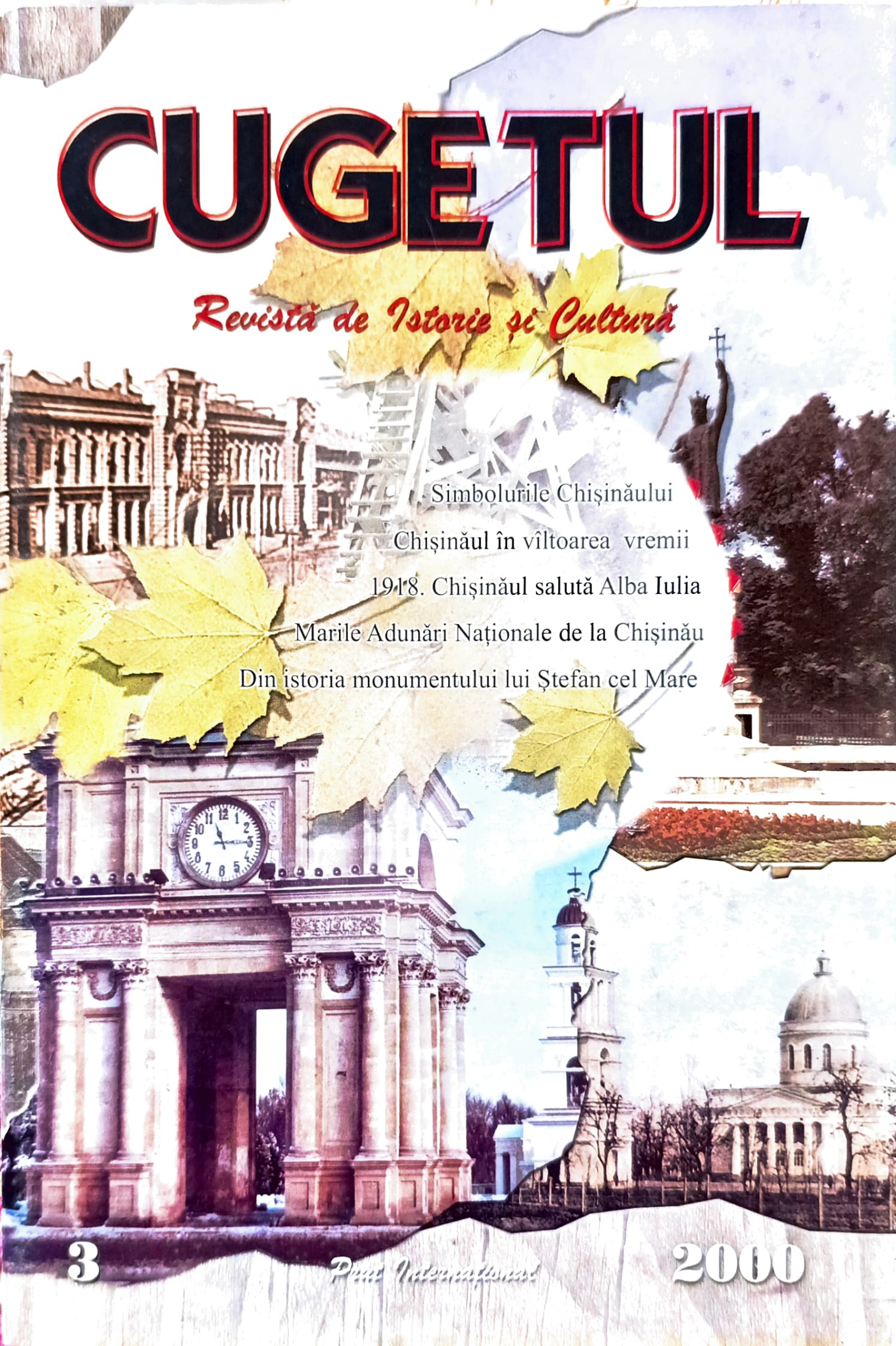

Simbolurile Chișinăului

Chișinăul în vîltoarea vremii

1918. Chișinăul salută Alba Iulia

Marile Adunări Naționale de la Chișinău

Din istoria monumentului lui Ștefan cel Mare

3 Pentru totdeauna 2000

Fig. 1

Fig. 9

Fig. 2

Fig. 3

Fig. 4

Fig. 5

Fig. 7

Fig. 8

CUGETUL

Revistă de Istorie şi Cultură

nr. 3(7) 2000

Director Oleg Bodrug

Redactor-şef Ion Negrei

Colegiul de redacţie:

Gheorghe BOBÂNĂ,
doctor în filozofie

Anatol PETRENCU,
doctor habilitat în istorie

Pavel PARASCA,
doctor habilitat în istorie

Ion ŞIŞCANU,
doctor habilitat în istorie

Demir DRAGNEV,
doctor habilitat în istorie

Pavel CERBUŞCĂ,
doctor în pedagogie

Anton MORARU,
doctor habilitat în istorie

Gheorghe POSTICĂ,
doctor în istorie

Boris VOLOSATÎI,
profesor de istorie

Revista este destinată cadrelor didactice din şcolile de cultură generală, gimnazii, licee, instituţiile de învăţământ superior, precum şi elevilor, studenţilor, tuturor celor care se interesează de istoria şi cultura neamului românesc.

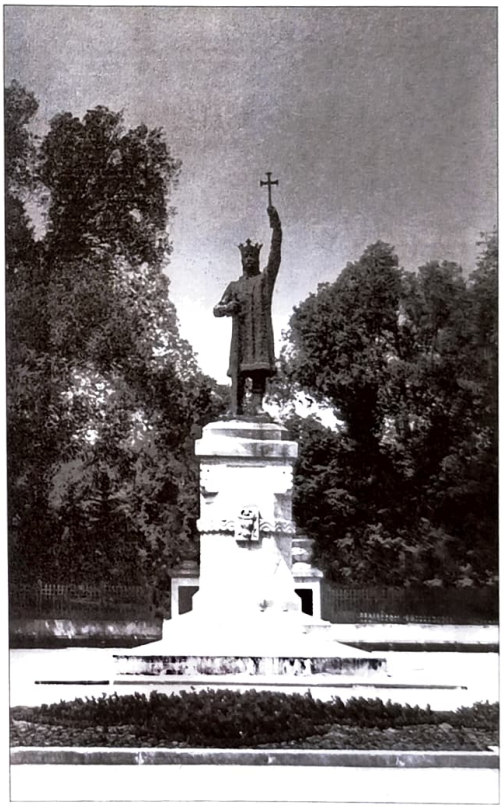

Lector: Ion Plămădeală
Corectori: Elena Bivol, Sofia Fleştor
Coperta: Marcel Şendrea
Tehnoredactare: Tatiana Covali

Editura *Prut Internaţional*, str. Ion Creangă nr. 59, Chişinău, MD 2051
Tel/fax: 74-23-77, 74-93-18; e-mail: prut@mnc.md

Difuzare: Societatea de Distribuţie Carte *Pro-Noi*, str. Alba Iulia nr. 23/1
Tel.: 51-67-18, 51-57-49; e-mail: libr@mnc.md

© Editura *Prut Internaţional*, 2000
Tipărit la F.E.P. *Tipografia Centrală*. Comanda nr. 1714

SUMAR

PRIMĂRIA MUNICIPIULUI CHIŞINĂU 6

• STUDII ŞI MATERIALE

Silviu ANDRIEŞ-TABAC — SIMBOLURILE CHIŞINĂULUI 18

Anatol EREMIA — CHIŞINĂUL ÎN VÎLTOAREA SECOLELOR 23

Dinu POŞTARENCU — DESEMNAREA TÎRGULUI CHIŞINĂU, LA 1812, ÎN CALITATE DE CENTRU ADMINISTRATIV AL BASARABIEI 33

Andrei EŞANU, Valentina EŞANU — MĂNĂSTIREA SFINŢII ARHANGHELI MIHAIL ŞI GAVRIIL DIN CHIŞINĂU 38

Vasile MALANEŢCHI — MONUMENTUL LUI ŞTEFAN CEL MARE ŞI SFÎNT 46

Maria IŞAEV — DIN ISTORIA CIMITIRULUI EROILOR 52

Ion NEGREI — 1 DECEMBRIE 1918. CHIŞINĂUL SALUTĂ ALBA IULIA 57

Elena ROŞCA — O RAZĂ DE LUMINĂ LA MARGINEA CHIŞINĂULUI 61

Gheorghe COJOCARU — MAREA ADUNARE NAŢIONALĂ CA EXPRESIE SUPREMĂ A ASPIRAŢIILOR POPULARE SPRE EMANCIPARE ETNOPOLITICĂ 63

Valeria BOBOCEL — SOARELE DIN OCHII VALENTINEI BRÎNCOVEANU 73

• NOUTĂŢI EDITORIALE

Ion DRON — COLECŢIA *SCRIERI DESPRE CHIŞINĂU* A EDITURII *MUSEUM* 77

ODĂ ORAŞULUI

Versuri: Gheorghe Vodă
Muzică: Eugen Doga

Oraşul meu, din albe flori de piatră,
în ploi de soare zi de zi scăldat,
mereu întinerind pe vechea vatră,
din cîntec şi iubire înălţat.

Oraşul meu frumos ca niciodată,
grădina mea şi casa mea de dor,
în inimă te am de prima dată,
şi-n graiul cel mai dulce te ador.

Oraşul meu cu farmec de poveste,
îţi simt adînc în piept suflarea ta,
destinul meu, destinul tău ne este,
şi te iubesc cu toată viaţa mea.

Oraşul meu, căldura mea de casă,
doar ţie noi cu drag ne dăruim,
să-ţi fie ziua bună şi frumoasă,
cu tine nemurirea s-o trăim.

Laudă ţie, străbun Chişinău,
luminată zidire a neamului meu.
Tu eşti cel mai frumos
şi mai drag pe pămînt,
despre tine mereu, Chişinău,
am să cînt.
Îţi dorim – „Să-nfloreşti!"
îţi dorim – „Să trăieşti!"
Chişinău.

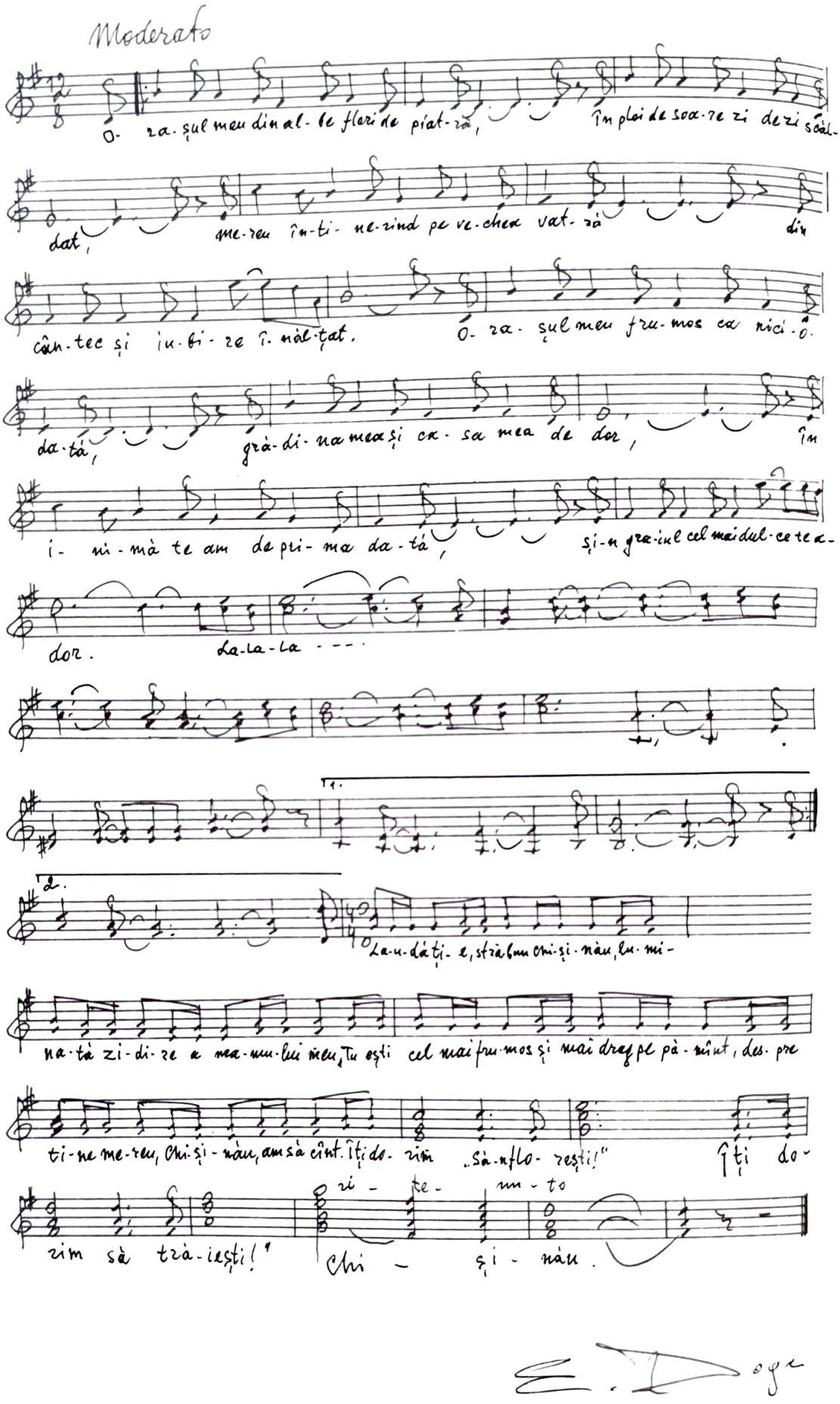

Moderato

O- ra-șul meu din al-be flori de piat-ră, în ploi de soa-re zi de zi scăl-

dat, me-reu în-ti-ne-rind pe ve-chea vat-ră din

cân-tec și iu-bi-re î-năl-țat. O- ra- șul meu fru-mos ca nici-o-

da-tă, grà-di-na mea și ca-sa mea de dor, în

i- ni-mà te am de pri-ma da-tă, și-n gra-iul cel mai dul-ce te a-

dor. La-la-la ---

1.

2.

La-u-dă ți-e, stră bun Chi-și-nău, lu-mi-

na-tà zi-di-re a ma-mu-lui meu, Tu ești cel mai fru-mos și mai drag pe pà-mînt, des-pre

ti-ne me-reu, Chi-și-nău, am sà cînt. Îți do-rim „Sà-nflo-rești!" Îți do-

rim sà trà-iești!" ri - te - nu - to Chi - și - nău.

E. Doge

1436 (6944) IULIE 17, VASLUI.
PRIMA MENȚIUNE DOCUMENTARĂ A CHIȘINĂULUI

Carte domnească de întăritură de la Ilie și Ștefan voievozi, prin care întăresc lui Oancea logofăt satele Procopinți, cu moară, Macicăuți, cu prisacă, Cozarăuți și Fîntîna Albă, pe Răut cu hotarele lor vechi, precum și locuri pustii pe Itchil și pe Bîc și locuri a-și întemeia sate, cu hotarele de care acestea vor avea nevoie.

Din mila lui Dumnezeu, noi, Ilie voievod, și fratele domniei mele, Ștefan voievod, domnii Țării Moldovei. Facem cunoscut, cu această carte a noastră, tuturor celor care o vor vedea sau o vor auzi citindu-se, că această adevărată slugă și boier al nostru credincios, pan Oancea logofăt, a slujit mai înainte sfîntrăposatului părintelui nostru cu dreaptă și credincioasă slujbă, iar astăzi slujește nouă cu dreaptă și credincioasă slujbă. De aceea, noi, văzînd dreapta și credincioasa lui slujbă către noi, l-am miluit cu deosebita noastră milă și i-am dat și i-am întărit vislujenia lui, satele pe Răut, anume: Procopinți, unde au fost Procop și Vasile vătămani, și cu moara, și Macicăuți, și cu prisaca, și Cozarăuți, și Fîntîna Albă și, la gura Volcinețului, unde se unește cu Cotovțea, și, la Itchil, între Crotolci, mai jos de unde stă Piatră, mai sus de locul lui Oțel, și lîngă Bîc, de cealaltă parte, pe valea ce cade în dreptul Cheșenăului lui Acbaș, la Fîntînă, unde este Seliștea Tătărească, în dreptul pădurii. Toate acestea să-i fie uric, cu tot venitul, și copiilor lui, și fraților lui, și nepoților lui de soră, și nepoților lui de frate, și nepoților lui de fiu, și strănepoților lui, și răstrănepoților lui, și celui mai apropiat neam al lui, neclintit niciodată, în veci.

Iar hotarul acestor sate să fie după hotarul vechi, pe unde folosesc din veac. Iar hotarul pustiilor să fie cît vor putea să folosească îndestul aceste sate, pe care le întemeiază.

Iar la aceasta este credința domniei noastre, a mai sus-scrisului Ilie voievod, și a lui Ștefan voievod și credința boierilor noștri: credința panului Vîlcea și a copiilor lui, credința panului Giurgiu de la Frătăuți și a copiilor lui, credința panului Crîstea vornic și a copiilor lui, credința panului Isaia și a copiilor lui, credința panului Hudici vornic, credința panului Neagoe logofăt, credința panului Negrilă, credința panului Simeon Turcul, credința panului Giurgiu Pieatră, credința panului Lazăr și a fratelui său, pan Stanciul postelnic, credința panului Bogdan stolnic, credința panului Duma Negru, credința panului Banciul și a fratelui său, pan Șteful postelnic, credința panului Stan Bîrlici, credința panului Unclean, credința panului Băloș ceașnic, credința panului Albul ceașnic și credința tuturor boierilor noștri moldoveni, mari și mici.

Iar după viața noastră, cine va fi domn al țării noastre, din copiii noștri sau din frații noștri sau din neamul nostru, oricine, pe cine îl va alege Dumnezeu, acela să nu le clintească dania noastră, ci să le-o întărească și să le-o împuternicească pentru că i-am dat pentru dreapta și pentru credincioasa lui slujbă.

Iar pentru mai mare întărire a tuturor celor mai sus-scrise, am poruncit să se atîrne pecetea noastră la această carte a noastră.

La Vaslui, în anul 6944 (1436) iulie 17

PRIMĂRIA MUNICIPIULUI CHIŞINĂU

Serafim Urechean, primarul general al municipiului Chişinău

Oraşul Chişinău este capitala Republicii Moldova.

Aşezarea geografică: 47°2′ latitudine nordică şi 28°50′ longitudine de est de la meridianul Greenwich.

Suprafaţa Chişinăului: cca 120 km^2.

Suprafaţa municipiului Chişinău: cca 635 km^2.

Populaţia Chişinăului: peste 752,5 mii de locuitori.

Sărbătoarea: Hramul oraşului.

Drapelul Chişinăului: fondul alb cu o linie aurie la mijloc, şi stema Chişinăului în centru.

Sectoare: Botanica, Buiucani, Centru, Ciocana, Rîşcani.

Indicii dezvoltării social-economice. Analiza situaţiei social-economice din municipiul Chişinău din primul semestru al anului curent, efectuată în cadrul şedinţei Consiliului municipal Chişinău din 22.08.2000, denotă că în activitatea Primăriei municipiului Chişinău au fost înregistrate anumite performanţe la capitolul reformării sistemului social-economic.

Politica de stabilizare macroeconomică a fost susţinută prin acţiunile Primăriei, orientate spre sporirea volumului producţiei industriale, majorarea vărsămintelor în bugetul municipal, reducerea numărului de agenţi economici răi platnici, sporirea colectării impozitelor şi eficientizarea cheltuielilor de mijloace publice.

Astfel, în bugetul public naţional s-au încasat, de la agenţii economici amplasaţi în municipiul Chişinău, venituri în sumă de 760,8 milioane lei, sau cu 180,8 milioane mai mult decît în perioada respectivă a anului trecut.

Ponderea încasărilor privind impozitele şi taxele locale din municipiul Chişinău constituie 62 la sută din suma tuturor încasărilor în bugetul consolidat al republicii.

De menţionat că toate încasările în bugetul consolidat au fost percepute sub formă de mijloace băneşti.

Vărsămintele în bugetul municipal au crescut, faţă de perioada respectivă a anului 1999, cu 37,9 milioane lei şi constituie 188,6 milioane lei.

În Fondul social au fost achitate 217,4 milioane lei, sau cu 70,8 milioane lei mai mult faţă de aceeaşi perioadă a anului 1999. Ponderea contribuţiei municipiului Chişinău în Fondul social este de 59 la sută.

Conform situaţiei de la 01.06.2000, datoriile agenţilor economici faţă de bugetul consolidat constituie 562,4 milioane lei, iar faţă de bugetul municipal – 106,2 milioane lei.

În semestrul I al anului în curs, producţia industrială a însumat, în preţurile curente, 1961,1 milioane lei, sau 115,4 la sută faţă de aceeaşi perioadă a anului trecut, iar în preţurile medii ale anului precedent – 1597,0 milioane lei, sau 110,3 la sută, depăşind cota de 60 la sută din producţia industrială pe republică.

Capacităţile industriei municipiului sunt mult mai mari, dar din cauza scăderii perpetue a cererii pe piaţa internă şi pe cea externă, precum şi din cauza creşterii ratei inflaţiei, în prezent, ele sunt valorificate doar parţial.

Astfel, în perioada respectivă a anului trecut, au activat sub nivelul preconizat 70 de întreprinderi dintre cele 171 înregistrate, ponderea lor fiind de 40,9 la sută, iar 19 întreprinderi şi-au încheiat activitatea în perioada de referinţă.

Analiza indicatorilor cantitativi ai producţiei demonstrează că din 136 de sortimente fabricate numai 53 au depăşit nivelul înregistrat în perioada respectivă a anului 1999.

Industrie. Volumul producţiei industriale realizate în semestrul I al anului 2000 se cifrează la 1961,1 milioane lei, ceea ce constituie 104,4 la sută faţă de aceeaşi perioadă a anului trecut.

Comerţ şi prestări de servicii. Volumul total al comerţului cu amănuntul constituie 1572,1 milioane lei, inclusiv prin aportul unităţilor de comerţ înregistrate oficial – 797,9 milioane lei, înregistrîndu-se o creştere de 6,4 la sută şi, respectiv, 5,8 la sută. Ponderea comerţului neorganizat (pieţe) constituie 49,2 la sută din volumul total al comerţului cu amănuntul din municipiu.

În perioada analizată, volumul serviciilor cu plată prestate populaţiei s-a majorat cu 11,2 la sută faţă de perioada respectivă a anului trecut şi constituie 649,4 milioane lei.

Transporturi. Volumul mărfurilor transportate cu mijloacele auto ale întreprinderilor specializate a constituit 365,6 mii de tone, sau cu 47,9 la sută mai puţin decît în semestrul I al anului 1999.

Numărul de călători transportaţi cu autobuzele şi microbuzele reprezintă 24,7 milioane, fiind în creştere cu 7,4 la sută. Tot în această perioadă, numărul călătorilor în transportul electric urban constituie 135,7 milioane, adică cu 1,3 la sută mai puţin faţă de aceeaşi perioadă a anului trecut.

Construcţii capitale. Ca rezultat al investiţiilor efectuate de către agenţii economici în semestrul I al anului curent, în vederea dezvoltării economiei naţionale şi a sferei sociale a municipiului Chişinău, au fost valorificate 230,4 mln. lei.

Educaţie, ştiinţă, tineret şi sport. În municipiul Chişinău activează 347 de instituţii de învăţămînt preuniversitar şi preşcolar avînd un contingent de 152 665 de copii. Procesul educaţional este asigurat de către 11 038 de cadre didactice, inclusiv 8 201 profesori şi 2 837 de educatori preşcolari.

Conducerea Departamentului Educaţie, Ştiinţă, Tineret şi Sport a luat unele măsuri în vederea soluţionării problemelor sociale ale cadrelor didactice.

Serviciile de asistenţă socială a populaţiei din municipiul Chişinău. Conform situaţiei de la 12.09.2000, în cadrul sistemului de asistenţă socială din municipiul Chişinău sînt luaţi în evidenţă 127 633 de beneficiari de pensii, indemnizaţii şi compensaţii, dintre care 727 de invalizi de război, 242 de invalizi ai Armatei Sovietice şi ai războiului din Afganistan, 2 054 de invalizi din copilărie, 4 680 de invalizi de categoria I, 20 260 – de categoria a II-a, 2 999 – de categoria a III-a, 2 760 de participanţi la război, 1 958 de participanţi la frontul de muncă, 398 de deţinuţi minori ai lagărelor fasciste. Pe parcursul primelor 8 luni ale anului curent au fost stabilite pensii şi compensaţii pentru 11 438 de persoane.

În prezent, în municipiul Chişinău nu se înregistrează restanţe la plata pensiilor şi indemnizaţiilor.

În perioada de referinţă s-a efectuat plata compensaţiilor pentru pîine, în sumă de 187 406 lei, unui număr de 3 762 de copii, au fost plătite indemnizaţii pentru înmormîntare în sumă de 766 440 de lei la 2 129 de solicitanţi.

Primăria municipiului Chişinău

SECTORUL BOTANICA

Mihai Furtună,
pretorul sectorului Botanica

Sectorul Botanica, în perimetrul căruia este amplasat Aeroportul Internațional Chișinău, este „cartea de vizită" a orașului, ce-și deschide porțile pentru lumea întreagă. Străzile și bulevardele largi, luminoase, cu aspect arhitectonic contemporan, cu elemente naționale tradiționale, fac din Botanica un sector distinct.

Sectorul Botanica (fostul raion Sovietic) a fost format conform Ucazului nr. 1494–IX, din 25 martie 1977, al Prezidiului Sovietului Suprem al Republicii Sovietice Socialiste Moldovenești de legislatura a IX-a. Conform ucazului sus-numit, au fost stabilite și hotarele sectorului, care pe parcurs s-au modificat.

Sectorul Botanica constituie o parte componentă a municipiului Chișinău, fiind amplasat în partea de sud-est a orașului și avînd o suprafață de 158,7 km^2 și o populație de circa 210 000. Densitatea populației urbane la 1 km^2 constituie 4 430 de persoane.

Inițial, frontierele sectorului au fost: de la hotarul orașului, din partea localității Sîngera, de-a lungul hotarului din dreapta a luncii rîului Bîc, pînă la pasajul Munceşti; de la pasajul Munceşti, de-a lungul căii ferate, pînă la stradela Gagarin; pe partea cu numere impare a străzii Melestiu, str. Melestiu 20, 24, pînă la intersecția cu viaductul; de-a lungul viaductului, pînă la intersecția cu str. Mălina Mare; de-a lungul străzii Mălina Mare, pînă la intersecția cu str. Ungureanu; pe partea cu numere pare a străzii Ungureanu, pînă la intersecția cu str. Grenoble; pe partea cu numere impare a străzii Grenoble, pînă la intersecția cu str. Băcioii Noi; de-a lungul străzii Băcioii Noi, pînă la bulevardul Dacia, cu suburbiile Aeroport și Galata.

Toponimicul *Botanica* s-a afirmat datorită influenței Școlii de Horticultură, fundată la 1842. Pe parcursul existenței sale, Școala de Horticultură a cunoscut multiple modificări și reorganizări, păstrîndu-și, în fond, specializarea. În perioada postbelică (1965), Școala de Viticultură și Vinificație din Chișinău este reformată în „sovhoz-tehnicum", care a fost transferat, în 1966, la Stăuceni. În prezent se numește Colegiul Național de Viticultură și Vinificație din Chișinău.

Clădirile Școlii de Viticultură și Vinificație (construite în anii 1890–1891), aflate la intersecția străzilor Sarmizegetusa și Botanica Veche, prezintă interes istoric și, cu certitudine, merită să fie luate sub protecția statului. Din 1966, în clădirile fostei Școli de Viticultură și Vinificație este situat Colegiul Republican de Informatică.

Anume datorită Școlii de Horticultură, terenurile pustii din împrejurimile Chișinăului (Mălina Mare, Mălina Mică, Sfînta Vinere, Valea Crucii, Șepte Ani, Sprîncinoaia, propriu-zisa Botanică de azi ș.a.) au fost împînzite în scurt timp cu plantații de pomi și arbuști fructiferi, de arbori decorativi, viță de vie, tutun, toate schimbînd radical aspectul de odinioară al localității.

De asemenea, tot datorită Școlii de Horticultură a fost înființat în Basarabia primul parc dendrologic, numit pe acele timpuri „grădină engleză". Locuitorii din preajmă îi spuneau „grădină botanică" (probabil, pentru că era mai ușor de reținut

şi de pronunţat). Această „grădină engleză“ (parcul botanic al şcolii) este considerată prototipul multor parcuri şi grădini publice, apărute ulterior pe lîngă numeroase conacuri boiereşti. Iată de pe ce timpuri şi de unde se trage numele fostei suburbii a Chişinăului – Botanica.

Actualmente, rămăşiţele fostului parc dendrologic pot fi întîlnite în vecinătatea imediată a Colegiului Republican de Informatică şi a Colegiului de Transport.

Denumirea *Botanica* a prins rădăcini în uzul curent al populaţiei şi, atunci cînd s-a renunţat la fosta împărţire administrativ-teritorială, sectorul a primit denumirea veche, istorică – *Botanica*.

În pofida condiţiilor economice dificile, sectorul reprezintă un mare potenţial economic al municipiului.

În sector activează: întreprinderi de stat – 69; întreprinderi cooperatiste – 277; societăţi cu răspundere limitată – 4 227; societăţi pe acţiuni – 617; întreprinderi cu investiţii străine – 155; întreprinderi individuale – 4 508. În total – peste 10 600 de agenţi economici.

În lista întreprinderilor industriale cu pondere impunătoare a volumelor de producţie, care au înregistrat în ultima perioadă ritmuri sporite, se înscriu societăţile pe acţiuni: „Carmez“, „Alimcom“, „Frigo“, „Franzeluţa“, „Floare-Carpet“, „Aviatehnologie“, uzina „Juvaier“, S.R.L. „Drancor“, Î.M. „Moldromucrtrans“. .

Îndeosebi, se evidenţiază prin activitatea sa S.A. „Franzeluţa“, care asigură toţi locuitorii şi oaspeţii capitalei cu „pîinea noastră cea de toate zilele“.

În sector activează 105 magazine alimentare, 35 magazine de mărfuri industriale, 4 restaurante.

În anul 1999 au fost date în exploatare Centrul Comercial „Elat“, casele de comerţ „Varna“, „Cvin“, piaţa „Decebal“.

În sector funcţionează 49 de instituţii de învăţămînt preuniversitar: 8 licee („M. Eminescu“, „D. Cantemir“, „B.P. Hasdeu“, „Iu. Hasdeu“, „N. Iorga“, „V. Alecsandri“, „P. Movilă“, „M. Grecu“), 13 şcoli de cultură generală şi 8 gimnazii, o şcoală-internat pentru copiii orfani şi pentru copiii din familii socialmente vulnerabile, o şcoală specială pentru copiii hipoacuzici şi cu surditate tardivă, 4 şcoli primare, 4 şcoli particulare, 8 şcoli-grădiniţe, o şcoală de meserii, o şcoală serală, în care îşi fac studiile 31 147 de elevi. În sector activează 33 de instituţii preşcolare, frecventate de 6 083 copii.

Pentru a-şi petrece timpul liber şi a-şi dezvolta aptitudinile, elevii activează în Centrul de Creaţie cu Profil Estetic „Luceafărul“.

În perioada estivală a anului, în sectorul Botanica funcţionează tabăra de odihnă: „Poienita veselă“ şi tabăra de odihnă pentru copiii orfani „Alunelul“.

Referitor la instituţii, trebuie menţionate Universitatea Tehnică din Moldova (în care există Facultatea de Urbanism şi Arhitectură, Facultatea de Industrie Uşoară şi Facultatea de Construcţii şi Cadastru), Colegiul de Transport din Chişinău, Colegiul Republican de Informatică, Colegiul de Ecologie, Colegiul Republican de Arte Plastice „Alexandru Plămădeală“, Colegiul Republican de Muzică „Ştefan Neaga“.

În sector activează Centrul Internaţional de Cultură „Mihai Eminescu“, Palatul de Cultură al Feroviarilor, 2 case de cultură, 2 cămine culturale, 9 biblioteci şi 5 librării. Pe teritoriul sectorului se află Clubul sportiv „Codru“ al Asociaţiei benevole sportive a sindicatelor Republicii Moldova, Clubul Republican Sportiv „Olimpia“, precum şi Liceul-Internat Republican cu Profil Sportiv.

Din cele 11 instituţii medicale din sector, 2 au o pondere însemnată la nivelul întregii republici, cum ar fi Centrul Ocrotirii Mamei şi Copilului şi Centrul Sănătăţii Femeii „Dalila“.

Porţile oraşului

SECTORUL BUIUCANI

Valeriu Nemerenco, pretorul sectorului Buiucani

Sectorul Buiucani al municipiului Chişinău a fost instituit cu denumirea actuală în 1991. Este situat în partea de nord-vest a municipiului Chişinău. Numele provine de la fostul sat Buiucani, care pe parcursul anilor s-a integrat în Chişinăul de azi.

Suprafaţa sectorului constituie 134 km², avînd o populaţie de 160,8 mii de locuitori.

Ca zonă urbană, a luat fiinţă prin anii 30 ai secolului nostru, pe locul fostului sat Buiucani şi al moşiei Vovinţeni. În componenţa oraşului a fost încorporat în anii 50–60, împreună cu noul cartier Buiucanii Noi, înfiinţat pe baza noilor construcţii particulare şi a blocurilor locative a cîte 2–4 etaje, iar în ultimul timp – a edificiilor cu 5–9 şi 16 etaje.

Zona este întretăiată de numeroase artere de circulaţie: Calea Ieşilor, str. Vasile Lupu, str. Ion Creangă, str. Alba Iulia, str. Drumul Izvoarelor, str. Doina şi Ion Aldea-Teodorovici, str. Ion Pelivan ş.a., precum şi de străzile cu vechile lor denumiri: Buiucani şi Vovinţeni.

Sectorul dispune de: 36 de instituţii preşcolare cu un contingent de 5867 copii; 2 şcoli primare cu un contingent de 1092 copii; 14 şcoli medii cu un contingent de 12842 copii; un gimnaziu cu un contingent de 591 copii; 7 instituţii superioare; 13 biblioteci; 4 teatre; 6 muzee.

Asistenţa medicală a populaţiei din sector este acordată de Asociaţia Medicală Teritorială, în componenţa căreia sînt 3 policlinici pentru maturi, 2 pentru copii, 2 cabinete de consultaţii ginecologice, şi o policlinică stomatologică cu secţie de ortopedie. În zona sectorului sînt situate: Spitalul Clinic Orăşenesc de Urgenţă, Spitalul Republican de Boli Infecţioase, Spitalul Republican Traumatologic, Spitalul Clinic Municipal nr. 4 Spitalul Clinic Municipal nr. 1 pentru Copii, 40 de farmacii şi puncte farmaceutice, 24 de unităţi de prestare a serviciilor medicale contra plată.

Sectorul oferă condiţii bune pentru odihnă, posedă parcuri, scuaruri, grădini publice. Aici se află lacul „Valea Morilor", Grădina Publică „Ştefan cel Mare", scuarul Catedralei, parcurile „Alunelul", „La Izvor", zona de odihnă „Ghidighici" ş.a.

Întreprinderile sectorului public au realizat, în anul 1999, producţie industrială în sumă de 421,9 mln. lei, ceea ce constituie 110,6% faţă de anul trecut.

Întreprinderile sectorului public au produs în anul 1999 16,5 la sută din volumul total de mărfuri, cele ale sectorului privat – 29,6%, iar ale sectorului mixt – 53,9%.

În I semestru al anului curent, volumul producţiei industriale constituie 191,3 mln. lei, ceea ce reprezintă 149,8% faţă de aceeaşi perioadă a anului trecut.

La acest capitol s-au evidenţiat următoarele întreprinderi: S.A. „Stejaur", S.A. „Pielart", S.A. „Zorile", S.A. Fabrica de marochinărie „Artima", A.P. „Aroma", Combinatul Poligrafic, S.A. „Bucuria", S.A. „Basvinex".

S-au înregistrat creşteri ale indicelui volumului fizic la realizarea produselor de cofetărie (S.A. „Bucuria"), articolelor de parfumerie şi cosmetică (S.A. „Viorica-Cosmetic"), articolelor de papetărie (Combinatul Poligrafic) ş.a.

În cadrul sectorului Buiucani sînt înregistraţi 10901 agenţi economici, dintre care persoane juridice – 5549, inclusiv întreprinderi de stat – 141, societăţi cu răspundere limitată – 3455, societăţi pe acţiuni – 605, întreprinderi ce activează pe bază de investiţii străine – 314.

În anul 1999, întreprinderile şi organizaţiile din sector au transferat în buget 183,0 mln. lei, inclusiv în bugetul local 52,3 mln. lei. Aceste achitări s-au majorat, în comparaţie cu anul 1998, cu 30,0 mln. lei, inclusiv, în bugetul local cu 6,3 mln. lei.

La data de 15.IX.2000 au fost încasate în buget 124,1 mln. lei, ceea ce constituie 67,8% din suma încasată în anul precedent, inclusiv în bugetul local au fost vărsate 47,8 mln. lei, sau 91,3% din suma totală transferată în bugetul local în anul trecut.

Bugetul sectorului Buiucani pe venituri, prevăzut pentru anul 1999, a fost realizat în sumă de 183 mln. lei, fiind depăşit cu 30 mln. lei.

În anul 1999 au fost efectuate cheltuieli din bugetul local în sumă de 16,9 mln. lei, inclusiv 14,9 mln. lei au fost alocate pentru învăţămînt.

Serviciile cu plată prestate populaţiei în anul 1999 au fost în valoare de 131,9 mln. lei. În I semestru al anului curent această sumă a constituit 75,6 mln. lei, majorîndu-se, comparativ cu aceeaşi perioadă a anului trecut, cu 31,8%.

Volumul vînzărilor cu amănuntul în anul 1999 a atins cifra 183,0 mln. lei; în I semestru al anului curent constituia 178,5 mln. lei, înregistrînd o creştere de 78,5% faţă de aceeaşi perioadă a anului trecut.

Pe parcursul anului 1999, pentru dezvoltarea economiei sectorului Buiucani, au fost valorificate 120,2 mln. lei investiţii de capital fix, la preţuri curente (fără mijloacele populaţiei). Pentru anul 2000 se preconizează o creştere de 6,7 la sută. Din totalul investiţiilor de capital fix, 76,6 la sută revin mijloacelor proprii ale agenţilor economici, iar 10,1 la sută – investiţiilor străine.

Salariul mediu lunar al angajaţilor în unităţile economice a fost, la 1 ianuarie 2000, 444,5 lei. În anul 2000 se preconizează sporirea salariului cu 12,2 la sută.

Retribuţia medie lunară a personalului instituţiilor finanţate din buget a fost de 359,3 lei; pentru anul 2000 se preconizează sporirea salariului cu 17,6 la sută.

Numărul şomerilor la 1 ianuarie 2000 constituia 4099 de persoane, dintre care au drept de a primi indemnizaţii 1735. Se prevede diminuarea numărului de şomeri, cu 23,7 la sută.

În sectorul Buiucani sînt înregistraţi 23,0 mii de pensionari. Celor mai nevoiaşi pensionari li s-au organizat mese de caritate; 105 persoane sărace au primit ajutor material în sumă de 23,0 mii lei.

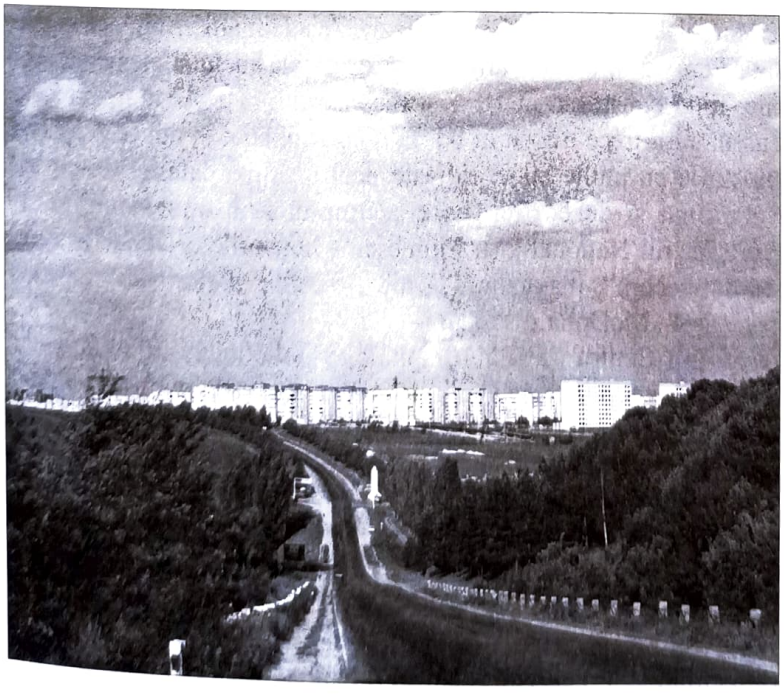

Sectorul Buiucani municipiului Chişinău

SECTORUL CENTRU

Leonid Bujor,
pretorul sectorului Centru

Sectorul a luat fiinţă la începutul secolului al XIX-lea pe locul unor terenuri agricole şi de păşunat. Documentele vremii atestă aici vechi puncte de reper: Galbena – în regiunea Universităţii de Stat, Şleahul Renilor, care se mai numea şi Drumul Hînceştilor, Şleahul Tighinei sau al Căuşenilor – orientate spre localităţile cu aceleaşi denumiri.

Ca unitate administrativ-teritorială în componenţa oraşului, sectorul Centru a fost constituit în 1941 şi numit raionul Lenin. Prin Hotărîrea Comitetului Executiv al Consiliului Municipal Chişinău de Deputaţi ai Poporului nr. 11/77 din 25 iulie 1991, sectorului i se atribuie denumirea Centru.

Sectorul Centru se învecinează cu zonele Visterniceni şi Rîşcani la nord-est, Ciocana şi Ciocana Nouă la sud şi sud-est, Botanica la sud, Buiucani şi Buiucanii Noi la vest şi nord-vest. El cuprinde în perimetrul său oraşul Codru, micile cartiere Mălina Mică, Telecentru şi mahalalele Hrusca, Melestiu, Valea Dicescu, Frumoasa. Include magistralele centrale: bd. Ştefan cel Mare şi Sfînt, bd. Constantin Negruzzi, bd. Iu. Gagarin, străzile 31 August 1989, Mitropolit Varlaam, Bucureşti, Mihail Kogălniceanu, Alexei Mateevici, Vlaicu Pîrcălab, Mihai Eminescu, Armenească, Vasile Alecsandri, Bulgară, Ismail ş.a.

Astăzi, sectorul Centru încorporează o parte a zonei istorice a oraşului: Primăria (fosta Dumă orăşenească, constituită la 1817), cu tradiţionalul orologiu din turnul de la intrare; clădirea Sălii cu orgă, construită la 1911 (autorul proiectului – M. Cercherul-Cuş, în colaborare cu A. Bernardazzi); Academia de Ştiinţe a Republicii Moldova, Gara Feroviară, a cărei arhitectură originală include elemente arhitectonice autohtone, fiind construită în 1871 şi reconstruită în 1947 după proiectul lui L. Ciuprin. Scuarul gării trece treptat în bd. Iu. Gagarin, apoi în bd. C. Negruzzi, remarcabil prin blocurile cu multe etaje, ridicate pentru prima dată în Moldova.

Sectorul este dominat şi de edificii care se impun prin dimensiuni şi stil arhitectonic modern: Teatrul Naţional „M. Eminescu", hotelurile „Naţional", „Cosmos", clădirea „Moldtelecom", magazinul „Unic", băncile „Petrolbanc", „Moldincombanc", restaurantul „McDonald's" ş.a.

Pe teritoriul sectorului Centru se află 10 spitale, 8 policlinici, 20 de farmacii, 4 instituţii de învăţămînt superior (Academia de Administrare Publică de pe lîngă Guvernul Republicii Moldova, Universitatea Liberă Internaţională din Moldova etc.), 5 colegii, 5 licee, 28 cămine studenţeşti, 79 edificii sportive (stadioane, săli sportive, terenuri de fotbal, încăperi amenajate, cu capacitatea simultană de 2 026 persoane), 15 şcoli cu învăţămînt general, cu un contingent de 10 937 copii, 23 grădiniţe cu un efectiv de 3 276 copii, 26 lăcaşuri de cult (biserici), 2 muzee, 6 teatre. De asemenea, în sector sînt amplasate: Studioul Cinematografic „Moldova-Film", Casa Radio, Casa Presei, Sala de Expoziţii etc.

Ansamblul arhitectonic, caracteristic centrului capitalei, este întregit de cele mai prestigioase şi solicitate hoteluri: „Cosmos", „Naţional", restaurantele

„McDonald's", „Valentin şi Valentina", „Green Hills", „Oscar".

Sectorul dispune de condiţii bune pentru odihnă şi agrement: Parcul Valea Morilor, Aleea Gării, Zona Schinoasa Deal etc.

Actualmente, sectorul se întinde pe o suprafaţă de 3,4 mii ha, avînd o populaţie de circa 109,9 mii locuitori (inclusiv, cei din or. Codru). Perimetrul dat cuprinde 184 de străzi şi 30 de stradele, suprafaţa drumurilor fiind de 1 062 647 m^2 (134 218 km), dintre care 977 416 m^2 (117 276 km) pavate cu beton şi asfalt, iar 85 231 m^2 (16 942 km) cu piatră spartă.

În sectorul Centru sînt înregistraţi 11 774 de agenţi economici, dintre care 3 135 sînt întreprinderi individuale.

Producţia industrială a tuturor întreprinderilor, calculată în preţurile curente, a fost de 132 mln. lei, majorîndu-se faţă de aceeaşi perioadă a anului trecut cu 24,7 la sută. Investiţiile în capital fix şi volumul general al lucrărilor din antreprenoriat, realizat cu puteri proprii, a crescut, respectiv, de 2 ori sau cu 58 la sută comparativ cu anul 1999.

Volumul vînzărilor prin unităţile cu amănuntul, oficial înregistrate, a totalizat 301 mln. lei sau cu 3 la sută mai mult decît în anul 1999.

Serviciile cu plată prestate populaţiei au alcătuit 175 mln. lei sau cu 13 la sută mai mult în raport cu semestrul I al anului 1999.

Salariul mediu lunar al unui angajat în economie a fost de 556 lei, sporind faţă de perioada similară a anului trecut cu 32%. Salariul mediu pe municipiu depăşeşte media pe republică cu 58%.

Industrie. Volumul producţiei industriale, calculat în ansamblu pe întreprinderi, în semestrul I al anului 2000, a constituit 132 mln. lei în preţurile curente, fiind mai ridicat cu 24,7% faţă de semestrul I al anului 1999. Sub raportul preţurilor medii ale anului trecut, acest indicator este estimat la 186 mln. lei, majorarea constituind 23% faţă de anul 1999. În semestrul I al anului 2000, la 11 tipuri de întreprinderi (34%) a fost depăşit nivelul producţiei, comparativ cu anul 1999.

Astfel, a crescut producţia următoarelor articole: pompe centrifuge şi submersibile – de 11 ori (S.A. „Hidropompa"), ambalaj de transport – de 3 ori (Î.M. „Cord Box Prodaction"), articole tricotate pentru copii – de 7 ori (S.A. „Stag"), articole de confecţii – de 2 ori („Steaua Service"), vin de struguri – de 5 ori (Institutul Naţional al Viei şi Vinului, FCP „Invincom", S.R.L. „Doina-vin").

Comerţ şi servicii. Sectorul dispune de o reţea largă de magazine industriale şi alimentare, cantine, cafenele, restaurante şi pieţe amenajate modern. Exemplare în acest sens sînt: Magazinul-Salon al Fondului Plastic, inaugurat în 1959, în care se comercializează lucrările artiştilor plastici din Moldova, Magazinul Universal Central „Unic", fundat în primii ani de după război, care s-a transformat, treptat, într-un complex modern, ce deserveşte zilnic peste 100 mii de cumpărători şi prestează peste 20 de servicii suplimentare.

În urma analizei datelor statistice vizînd comerţul cu amănuntul, prezentate de către agenţii economici autohtoni, constatăm că, în raport cu semestrul I al anului 1999, volumul vînzărilor (în preţuri comparabile) în anul 2000 a crescut cu 3% şi constituie 301 mln. lei. Volumul vînzărilor, în preţuri efective, a crescut cu 40%, ca rezultat al majorării preţurilor la mărfuri.

Cît priveşte repartizarea volumului de vînzări în raport cu formele de proprietate ale agenţilor economici autohtoni, care activează în comerţul cu amănuntul, indicii constituie: sectorul privat – 32%, sectorul mixt (public plus privat) – 9%, sectorul mixt cu participare străină – 55%, sectorul public – 4%.

Monument lui Mihai Eminescu.
Sculptură de Tudor Cataraga

SECTORUL RÎŞCANI

Vasile Ursu,
pretorul sectorului Rîşcani

Sectorul Rîşcani al municipiului Chişinău – teritoriu administrativ, economic şi cultural – este un cartier modern, situat în partea de nord-est a capitalei, învecinîndu-se, la nord-vest, cu zona locativă Visterniceni, la est – cu sectorul Ciocana, iar la sud-vest hotarul său trece de malul Bîcului pînă la strada Columna şi se mărgineşte cu sectoarele Centru şi Buiucani. Sectorul Rîşcani cuprinde o parte din teritoriul de bază al municipiului, precum şi unităţi administrativ-teritoriale autonome: oraşul Cricova şi comunele Ciorescu (satele Ciorescu, Făureşti şi Goian), Grătieşti (satele Grătieşti şi Hulboaca), avînd aproximativ 180 000 de locuitori.

Originea denumirii sectorului Rîşcani descinde de la numele de familie al neamului Rîşcanu, unul dintre reprezentanţii căruia, şi anume Constantin Rîşcanu, a devenit în 1772 posesorul părţii de sud-est a moşiei Visterniceni.

În componenţa sectorului Rîşcani intră un mare şi frumos cartier, cu tradiţiile şi obiceiurile sale – Poşta Veche. Luînd în consideraţie că anume Poşta Veche, în cadrul sărbătoririi Zilei Municipiului, se va afla în centrul atenţiei, să revenim la rădăcinile lui istorice.

Cartierul Poşta Veche este cuprins (la est) între străzile Calea Orheiului, Petricani (la sud şi vest) şi cartierul Visterniceni (la sud-est). Denumirea Poşta Veche provine de la numele fostului sătişor Poşta Chişinăului, întemeiat pe la finele secolului al XVIII-lea–începutul secolului al XIX-lea pe lîngă o staţie de poştă, numită Menzil, unde călătorii îşi schimbau caii. Sătucul se afla, la începutul secolului al XIX-lea, pe moşia banului Dimitrie Rîşcanu, căruia îi mai aparţineau moşiile Rîşcani şi Visterniceni.

Istoria modernă a sectorului Rîşcani al capitalei începe la 12 aprilie 1941, cînd, prin decretul Prezidiului Sovietului Suprem al R.S.S.M., în or. Chişinău au fost organizate trei raioane: Lenin, Krasnoarmeisk şi Stalin (actualmente – sectorul Rîşcani).

La 28 noiembrie 1961, raionului i-a fost schimbată denumirea, din Stalin în Octombrie. În componenţa sa intrau sovietele săteşti Rîşcani şi Munceşti.

Sectorul Rîşcani al municipiului Chişinău deţine o importantă pondere în producţia industrială naţională, avînd următoarea structură: 730 agenţi economici cu capital integral sau majoritar de stat şi 11950 agenţi economici privaţi.

Dintre întreprinderile cele mai rentabile fac parte: S.A. „Elcas" (produce şi comercializează maşini de spălat); S.A. „Tehnovin" (maşini agricole); S.A. „Metal" (diferite obiecte, materiale decorative din metal şi fontă); S.A. „Piele" (piele prelucrată, articole din piele, mape, poşete, genţi, mănuşi etc.); S.A. „Uzina ABA-1" (materiale de construcţie); fabrica de mobilă S.A. „Viitorul" (mobilă pentru locuinţa şi mobilă de birou); S.A. „Termocom"; Concernul de Stat „Moldova-Gaz"; Regia „Apă-Canal" ş.a.

Sectorul Rîşcani cuprinde peste 1773 unităţi comerciale şi de alimentaţie publică, dintre care 227 mixte (private şi cu capital de stat).

În ultimii ani, în sector au fost deschise cîteva unităţi comerciale private noi, cum ar fi: S.A. „Moscova", S.A. „Green Hills", S.A. „Art-Vest", magazinul „Fidesco" ş.a. Ele sînt amenajate cu gust şi-şi deservesc cumpărătorii conform standardelor moderne.

Restaurantele „Sănătate", „Plovdiv", „Turist" sînt oricînd gata să le propună vizitatorilor un larg sortiment de bucate naţionale, iar în restaurantele „Indian Tandoori", „Alaverdî" puteţi savura delicioase bucate orientale. În ianuarie 1999, în sectorul Rîşcani a fost deschis restaurantul cu deservire rapidă „McDonald's". În sector activează 5 pieţe agricole şi una industrială.

La dispoziţia cetăţenilor sînt puse 4 unităţi bancare: Banca Naţională a Republicii Moldova, Banca Comercială pe Acţiuni „Banca Socială", Banca de Economii a Moldovei, Banca Comercială S.A.„Moldova-Agroindbanc". Acestea au filiale atît în municipiu, cît şi în alte oraşe ale republicii.

Poşta şi telecomunicaţiile dispun de o reţea de 6 unităţi. Capacitatea centralelor telefonice de uz public din sector este de 46 000 posturi telefonice.

Reţeaua instituţiilor de cercetare cuprinde: Institutul de Stat de Proiectări „Chişinău-proiect", Institutul de proiectare „Acva-Proiect", Institutul de Cercetări în Domeniul Apelor şi Amelioraţiilor şi Îmbunătăţire Funciară, Institutul de Cercetări şi Tehnologie pentru Deservirea Agrochimică, Institutul de Cercetări Ştiinţifice în Domeniul Construcţiei Aparatelor Electrice „Eliri", Institutul pentru Investigaţie „Ingeoteh", Institutul de proiectări în Domeniul Comerţului „Incomproiect".

Sectorul Rîşcani are şi 80 unităţi de învăţămînt de stat – 36 preşcolare, 31 preuniversitare, 3 extraşcolare (clubul „Curcubeul", Staţia Tinerilor Naturalişti şi Staţia Tinerilor Tehnicieni), 4 licee şi 5 instituţii de învăţămînt superior.

Cu statut de liceu funcţionează: Liceul Rus-Englez „Alecu Russo", Liceul Român-Englez „Ion Creangă", Liceul Român-German „Mihail Kogălniceanu" şi Liceul-Internat Republican de Muzică „Ciprian Porumbescu".

În sector activează cu succes Colegiul Pedagogic „Alexe Mateevici" (cu profil învăţători, educatori), Colegiul Financiar-Bancar şi Colegiul Tehnologic.

În învăţămîntul superior funcţionează 5 unităţi de stat: Universitatea Tehnică a Moldovei, Universitatea Agrară de Stat din Moldova, Academia de Studii Economice, Academia de Poliţie „Ştefan cel Mare", Institutul Naţional de Educaţie Fizică şi Sport.

Sectorul Rîşcani dispune de 12 biblioteci publice. La momentul actual, cea mai solicitată este „Tîrgu Mureş", unica bibliotecă de carte românească din sector, patronată de municipiul Tîrgu Mureş (România), care anual donează circa 2000 de volume.

În anul 1998, între Pretura Sectorului Rîşcani şi primăria municipiului Tîrgu Mureş a fost încheiat un Protocol de colaborare reciprocă în toate domeniile de activitate. E de menţionat că pe parcursul anilor 1999–2000 relaţiile de parteneriat dintre aceste două municipii iau o amploare deosebită, mai ales în domeniul învăţămîntului public.

O instituţie de performanţă din sectorul Rîşcani este complexul sportiv „Moldova" – locul unde tineretul şi copiii din sector îşi fortifică sănătatea şi-şi dezvoltă capacităţile sportive.

În ultimul an, Pretura Sectorului Rîşcani acordă o atenţie deosebită dezvoltării cartierului Poşta Veche. Este foarte semnificativ că în anul 2000, an ce marchează sfîrşitul secolului al XX-lea şi începutul secolului al XXI-lea, copiii cartierului Poşta Veche au beneficiat de o şcoală nouă cu 1266 locuri. Către Ziua Municipiului Chişinău, la Poşta Veche va fi dată în exploatare linia de troleibuz şi traseul rutier pe strada Iazului, eveniment cu adevărat istoric pentru sectorul Rîşcani.

Una din principalele direcţii în activitatea preturii este protecţia socială a pensionarilor şi a categoriilor social dezavantajate. La acest capitol, pe parcursul ultimului an s-au organizat un şir de acţiuni de binefacere, în cadrul cărora au fost deserviţi circa 48 000 de pensionari, invalizi şi cetăţeni nevoiaşi.

Circul orăşenesc

SECTORUL CIOCANA

Anatol Saracuța,
pretorul sectorului Ciocana

Ciocana este un sector situat în partea de est a municipiului Chișinău. Toponimul *Ciocana* provine de la numele unui cunoscut latifundiar moldovean, Ciocan sau Ciocanu, care se presupune că ar fi trăit la hotarul secolelor XVI–XVII. În anul 1800, moșia Ciocana aparținea protopopului Stăvărache. Ea se întindea pe o distanță de circa 10 km, mărginindu-se la apus cu malul stîng al Bîcului.

Într-un din hrisoav domnesc din 23 noiembrie 1757 se afirmă că moșierul Darie Bălușel din satul Hîrtop mărturisește că stăpînește moșia Ciocana și că aceasta ar fi fost stăpînită și de părinții săi.

Astăzi, sectorul Ciocana (întemeiat în hotarele fostului raion Dnestrovsk în august 1985) cuprinde o parte din teritoriul urban al municipiului, precum și unități administrativ-teritoriale autonome: orașul Vadul lui Vodă și comunele Budești (satul Vaduleni), Bubuieci (satele Humulești și Bîc), Colonița, Cruzești (satul Cioroborta), Tohatin (satele Bunet, Cheltuitor), avînd o suprafață de 148 km^2 (teritoriul urban – 27,8 km^2) și aproximativ 152 mii de locuitori.

Ciocana este unul din sectoarele cele mai industrializate ale Chișinăului. Aici funcționează S.A. „Vismos", S.A. „Tutun-CTC", „Alimentarmaș", combinatul materialelor de construcție S.A. „Macon", S.A. „Fabrica de sticlă", Î.M. „Resan", S.A. „Glass Container Company", S.A. „Moldenergoconstrucția", „CET-2" – principalul producător și furnizor de energie electrică și termică, S.A. „Farmaco", S.A. „Fabrica de drojdii", S.A. „Vitanta-Intravest", S.A. „Agroconservit" ș.a. La aceste întreprinderi muncesc specialiști calificați și conducători competenți, interesați în promovarea noului, în prosperarea economiei naționale.

Cît privește productivitatea muncii în industrie, în trimestrul I s-a marcat o creștere de 33,4% față de perioada respectivă a anului trecut. În primul semestru al anului a fost realizată producție industrială în sumă de 711,4 mln. lei, la prețuri curente.

În sectorul Ciocana sînt înregistrați 6700 de agenți economici. În 9 luni ale anului curent în bugetul consolidat au fost încasate 155,9 mln. lei, ceea ce constituie cu 6 la sută mai mult decît în aceeași perioadă a anului trecut, inclusiv în bugetul local – 37,5 mln. lei, cu 38 la sută mai mult.

În sector activează 21 de școli și gimnazii, 4 licee, 2 școli polivalente, 2 colegii, o universitate, 27 de instituții preșcolare.

Continuînd valoroasele tradiții ale neamului, aici își desfășoară cu succes activitatea mai multe instituții culturale: Teatrul Municipal de Păpuși „Guguță", Biblioteca „Transilvania", patronată de municipiul Cluj, România, Centrul de Creație a Copiilor.

Colectivul Teatrului „Guguță" este deținător al mai multor premii și medalii, participant la numeroase festivaluri din Bulgaria, Franța, România, organizator al Festivalului Internațional al Teatrelor de Păpuși „Sub căciula lui Guguță". Cartea

de vizită a teatrului este spectacolul „Hîrzobul", montat de Victor Ştefaniuc, directorul teatrului.

Sectorul Ciocana este considerat, pe bună dreptate, un sector tînăr – 34,55 mii de locuitori constituie copiii.

La Centrul de Creaţie a Copiilor activează 9 colective artistice. Ansamblul de dansuri „Moldovița" deţine titlul de ansamblu-model, fiind laureat al festivalurilor din Bulgaria, Ungaria, Sankt Petersburg ş.a.

În sectorul Ciocana sînt înregistraţi 22,944 pensionari.

Asistenţa medicală a oamenilor vîrstnici şi a întregii populaţii din sector este acordată de Asociaţia Medicală Teritorială, în componenţa căreia sînt 3 policlinici, 2 centre ale medicilor de familie, o staţiune de ajutor medical urgent, 6 centre medicale amplasate în comunele suburbane.

Reţelele magistrale şi orăşeneşti din sector constituie: apeduct – 175 km, reţele electrice – 191,5 km, reţele termice – 131,2 km. Suprafaţa spaţiilor verzi reprezintă 404,9 ha, inclusiv pădurea-parc „Rîşcani" – 197 ha, străzi şi scuaruri – 207,9 ha.

Reţeaua de drumuri bine amenajate (bd. Mircea cel Bătrîn, străzile Alecu Russo, Maria Drăgan, Meşterul Manole, Mihail Sadoveanu, Petru Zadnipru, Igor Vieru ş.a.) accentuează buna gospodărire a sectorului.

În anul 2000, care e semnificativ, în primul rînd, prin sărbătorirea Naşterii Domnului Iisus Hristos, la Ciocana au fost sfinţite locurile şi puse pietrele de temelie la 3 biserici, iar biserica Naşterea Maicii Domnului (prima în sector) îşi va deschide uşile spre finele anului curent.

Cu noi realizări, dar şi cu noi preocupări în ce priveşte buna organizare a domeniului social-economic, a activităţii serviciilor publice şi a traiului locuitorilor celor 364 de blocuri şi 950 de case particulare, Pretura Sectorului Ciocana păşeşte ferm spre noul mileniu.

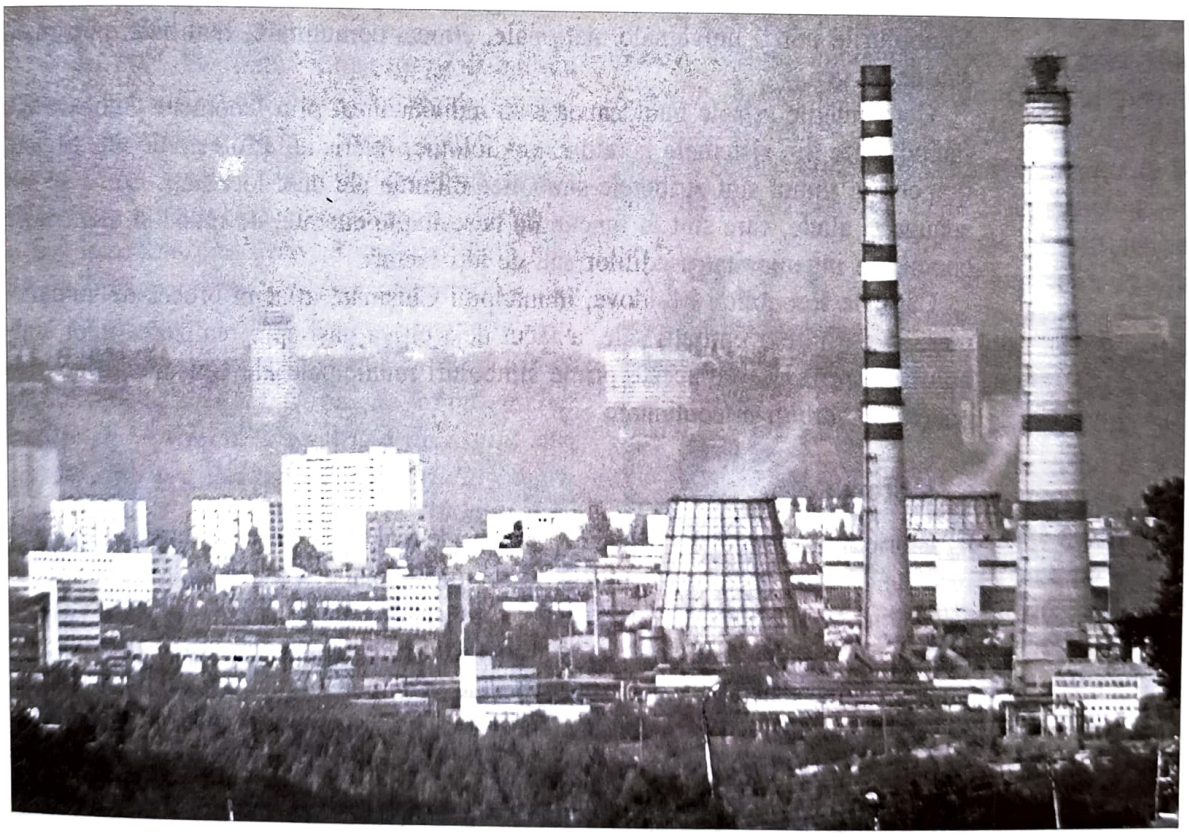

Zona industrială a oraşului

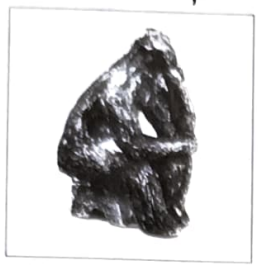

Silviu ANDRIEŞ-TABAC

SIMBOLURILE CHIŞINĂULUI

Viaţa omului modern freamătă de mituri pe jumătate uitate, de hierofanii decăzute, de simboluri dezafectate. Desacralizarea neîntreruptă a omului modern a alterat conţinutul vieţii sale spirituale, nu i-a sfărîmat însă matricele imaginaţiei: un întreg deşeu mitologic dăinuie în zonele slab supuse controlului.

Mircea Eliade

Omul trăieşte într-o lume de simboluri create de mintea sa şi de tradiţia colectivă. Scrierea, gesturile, sunetele, imaginile, dar şi arborii, animalele sau orice altceva ce are existenţă fizică sau spirituală nu sînt doar simple lucruri, fenomene, obiecte şi realităţi empirice amorfe. Totul ce ne înconjoară poartă şi o încărcătură simbolică. Simbolurile pot fi universale, naţionale, etnice, comunitare, familiale, personale sau de alt gen.

Comunităţile urbane întotdeauna s-au individualizat prin fenomene emblematice făcînd parte din sistemele heraldic, vexilologic, faleristic, arhitectonic etc. Stema, drapelul şi imnul sînt atributele simbolice minime ale unei localităţi. Lor li se pot adăuga şi altele, care sînt în funcţie de necesităţile curente, de moda şi moravurile epocii, de ingeniozitatea edililor sau de alţi factori.

Capitala Republicii Moldova, municipiul Chişinău, aflat în proces de autoafirmare şi definire a entităţii sale, a făcut deja cîţiva paşi spre realizarea unor simboluri proprii. Despre aceste prime simboluri municipale ale Chişinăului ne propunem să vorbim în continuare.

I. Stema

Istoriografia heraldicii chişinăuiene cuprinde mai multe titluri. Dintre acestea vom recomanda două, a căror paternitate ne aparţine. Monografia „Heraldica teritorială a Basarabiei şi Transnistriei" (Chişinău, Editura „Museum", 1998) tratează istoricul simbolurilor heraldice ale Chişinăului în contextul întregii provincii, urmărind evoluţia şi involuţia gîndirii heraldice în spaţiul evocat în titlul monografiei. În studiul „Heraldica Chişinăului: trecut şi viitor", publicat în anuarul arhivelor Republicii Moldova „Pergament" (vol. I, 1998, p. 109–126), se analizează critic procesele şi simbolurile heraldice ale urbei, adoptate şi utilizate în fiecare din perioadele istorice parcurse. Concluziile rezultate din aceste două cercetări ar fi, pe scurt, următoarele:

1. Nici unul dintre cercetătorii care au tratat pînă în prezent istoria Chişinăului nu a reuşit să depisteze stema medievală moldovenească a tîrgului, fie pe sigilii, fie pe alt tip de surse istorice.

2. După anexarea în 1812 a acestor pămînturi de către Imperiul Rus şi constituirea pe teritoriul respectiv a regiunii Basarabia cu reşedinţa la Chişinău, conform obiceiului heraldic rusesc, oraşul-capitală a purtat întotdeauna stema provinciei. În răstimpul aflării în cadrul Imperiului Rus, Basarabia a avut trei steme:

A. *Scut tăiat. Sus, pe aur, acvila bicefală neagră a Imperiului Rus, iar jos, pe albastru, capul de bour al Principatului Moldovei.* (Fig. 1.) Această primă stemă provincială, uitată repede de contemporani şi aproape necunoscută istoricilor, a fost şi primul blazon al Chişinăului.

B. *Scut tăiat. Sus, pe roşu, acvila bicefală purtînd pe piept un scut roşu cu stema Moscovei (Sf. Mare Mucenic Gheorghe – purtătorul de biruinţă, călare pe un cal alb şi lovind cu sulita un balaur) şi ţinînd în gheara dreaptă o făclie şi un fulger, iar în cea stîngă o cunună de laur. Jos, pe aur, un cap de bour negru învederînd Principatul Moldovei.* (Fig. 2.) Această a doua stemă, aprobată de împăratul rus Nicolai I la 2 aprilie 1826, avea aceeaşi compoziţie ca şi cea din 1815. S-au schimbat doar smalţurile, însă greşit din punct de vedere heraldic. Semantic, acest blazon exprima ideea că Rusia, prin forţa sa militară, a reuşit să rupă şi să stăpînească o parte din teritoriul istoric al Ţării Moldovei. Această stemă a fost în vigoare pentru provincie şi pentru capitala ei pînă la 1878.

C. În 1873, Basarabia a fost transformată din regiune (unitate administrativă cu un regim special de organizare) în gubernie (unitate administrativă ordinară cu regim de organizare comun pentru tot imperiul). Stema guberniei Basarabia a fost introdusă prin decretul imperial din 5 iulie 1878. Ea reprezenta: *în cîmp albastru, un cap de bour de aur, cu ochii, limba şi coarnele roşii, avînd între coarne o stea de aur cu cinci raze şi în flancuri, la dreapta, o roză de argint cu cinci petale şi, la stînga, o semilună de argint spre stînga. Bordură din culorile Imperiului (negru, aur, argint* – n.n.*). Scutul este timbrat de o coroană imperială şi înconjurat cu frunze de stejar de aur, unite cu lenta ordinului „Sfîntul Andrei" (alb-albastră* – n.n.*).* (Fig. 3.)

Între timp, în cadrul Departamentului Heraldic de la Sankt Petersburg, au fost elaborate reguli noi pentru ierarhizarea stemelor. Conform acestora, Chişinăul urma să poarte aceeaşi stemă a guberniei, dar cu decoruri exterioare prevăzute pentru oraşele de reşedinţă, adică *scutul trebuia timbrat cu o coroană murală de aur şi înconjurat de două spice de aur unite cu lenta ordinului „Sfîntul Andrei Nevski"* (roşie, de moar – *n.n.*). (Fig. 4.) Anume acest proiect, discutat în prealabil la 13 februarie 1875, după aprobarea noii steme a guberniei Basarabia, devine în mod automat stema oficial corectă a Chişinăului.

Astfel, constatăm că în această perioadă, contrar canoanelor heraldice europene, Chişinăul nu a avut o stemă proprie.

3. În cadrul României Mari, pentru prima dată s-a încercat stabilirea unei steme a Chişinăului. Oraşul a fost declarat municipiu în urma reformei administrativ-teritoriale din 1925, iar stema lui, elaborată de Comisia Consultativă Heraldică de pe lîngă Ministerul de Interne al Regatului, s-a introdus prin decretul regal din 31 iulie 1930, cu următoarea descriere oficială: *Pe scut albastru, o acvilă de aur, cu aripile lăsate în jos, privind spre dreapta. Peste tot: stema Moldovei. Scutul timbrat de o coroană murală cu 7 turnuri. Simbolizează realipirea acestui vechi oraş moldovenesc la patria-mumă.* (Fig. 5.) Acest blazon a fost prima stemă oficială a oraşului.

4. Epoca sovietică a fost o perioadă vitregă pentru heraldică, pînă în anii 60, cînd renaşterea acestei ştiinţe a început cu paşi mărunţi. În R.S.S. Moldovenească, prima manifestare în sens heraldic a fost tocmai emblema jubileului de 500 de ani al Chişinăului, celebrat în 1966 (a doua oară!). Această emblemă, selectată în urma unui concurs, a fost concepută de către arhitectul Alexandru Minaev, care a pornit de la legenda potrivit căreia toponimul Chişinău provine de la cuvîntul arhaic *chişinău,* ceea ce înseamnă *izvor.*

Fig. 6

Emblema reprezenta *un scut triunghiular scobit în cap de ambele părţi, de culoare neagră, zidit cu piatră albă în forma unei frunze de viţă de vie stilizate, cu vîrful în jos, din care curge un izvor albastru, şi avînd deasupra inscripţia în două rînduri – „500" şi „Chişinău", cu litere chirilice.* (Fig. 6.)

Această emblemă, foarte populară, a fost reprodusă masiv în diverse domenii de aplicare. Mai tîrziu, edilii oraşului au încercat în două rînduri, în 1970 şi 1988, să elaboreze prin concurs un blazon pentru capitala noastră, dar în ambele cazuri fără izbîndă.

5. În şedinţa din 8 august 1991, Comitetul Executiv al Consiliului Municipal Chişinău de Deputaţi ai Poporului (şedinţă prezidată de Nicolae Costin), pornind de la faptul că stema interbelică a municipiului „n-a fost anulată legislativ nici de România, nici de Republica Moldova", a

decis reproducerea acesteia începînd cu 31 august 1991 (în noua variantă grafică a pictorului Gheorghe Vrabie), pe ştampilele, blanchetele, insignele oraşului, pe obiectele designului urban şi pe cele de informaţie vizuală. (Fig. 7.)

6. Cu toate că Gheorghe Vrabie a redesenat mai frumos şi mai modern vechiul blazon, această stemă nu-şi îndeplineşte funcţia sa primordială: să identifice cît mai mult posibil localitatea, să scoată în evidenţă individualitatea urbei, ca aceasta să fie inconfundabilă cu altele. Or, stema Chişinăului poate individualiza cu acelaşi succes oricare alt oraş moldovenesc de pe ambele maluri ale Prutului. În acelaşi timp, obiceiul de a acorda stema unui teritoriu reşedinţei acestui teritoriu este, după cum am arătat mai sus, un obicei rusesc şi nu se înscrie în tradiţia europeană şi românească. Astfel spus, Chişinăul poartă de facto stema Republicii Moldova.

La aceste concluzii mai vechi ar mai fi de adăugat observaţia că autorităţile capitalei, începînd din 1995, cînd a fost instituită, pe lîngă preşedintele Republicii Moldova, Comisia Naţională de Heraldică – organism însărcinat cu supravegherea utilizării simbolurilor heraldice pe teritoriul Republicii Moldova –, şi pînă în prezent, din motive pe care le putem doar presupune, nu au găsit timp pentru a înregistra blazonul în mod oficial în Armorialul General al Republicii Moldova. Acest fapt trezeşte nedumeriri şi provoacă situaţii confuze în ceea ce priveşte uzul, explicarea, descrierea, încadrarea ierarhică şi promovarea internaţională a acestui însemn. Ignorarea cerinţelor stabilite de Comisia Naţională de Heraldică a provocat situaţia în care stema Chişinăului, aşa cum este, se plasează pe poziţie inferioară faţă de stemele oficiale ale altor oraşe cu statut mai mic, cum ar fi Orheiul sau Ungheniul. Suntem convinşi însă că există o cale de a rezolva aceste probleme amiabil, fără a ştirbi autoritatea municipalităţii sau a-i ignora doleanţele, dar şi fără a încălca cadrul normativ existent în Republica Moldova.

II. Drapelul

Cel de-al doilea simbol, ca importanţă, al oraşului este drapelul municipal. Acesta a fost elaborat de cuplul de pictori Gheorghe Vrabie şi Eudochia Cojocaru-Vrabie şi aprobat de Primăria municipiului în şedinţa din 11 iunie 1998, iar de către Comisia Naţională de Heraldică – în şedinţa din 28 septembrie 1998.

Drapelul reprezintă *o pînză dreptunghiulară albă (1:2), avînd la mijloc un brîu galben cu torsadă alcătuită din trei fire, peste care broşează în centrul pînzei armele municipale.* (Fig. 8.)

Flamura albă a drapelului, conform explicaţiei date de autori, simbolizează spaţiul „cetăţii", iar brîul cu torsadă, element împrumutat din ornamentica monumentelor de arhitectură, – timpul în care evoluează şi se dezvoltă „cetatea", cu fazele sale: prezent, trecut şi viitor, precum şi Trinitatea.

Acest drapel poate fi admirat flotînd pe sediul Primăriei municipale, precum şi în cadrul unor manifestaţii urbane cu caracter divers.

Lăsînd aprecierile artistice (care, de altfel, sînt secundare) pe seama criticilor de artă, vom insista doar asupra unor defecte ştiinţifice pe care le are acest drapel. Nu înainte, însă, de a reaminti că vexilologia, ca şi heraldica, este o ştiinţă cu reguli şi canoane stabilite care se dezvăluie doar celor iniţiaţi şi care nu pot fi ignorate în nici un chip de cei care se implică în producerea unor mostre vexilologice noi.

1. Brîul cu torsadă nu este o piesă vexilologică. Pentru a exprima ideea dorită de autori, existau modalităţi ştiinţifice suficiente şi nu era deloc nevoie de „descoperiri noi" extracanonice.

2. Problema incompatibilităţii culorilor alb şi galben şi cea a utilizării a două nuanţe de galben (pleonasm vexilologic) nu au fost rezolvate, dar nici motivate.

3. Reprezentarea stemelor în drapel *tale quale*, deşi este un procedeu vexilologic legal, este totuşi ultimul ca valoare şi se utilizează doar atunci cînd celelalte procedee, mai corecte şi mai valoroase, nu pot individualiza suficient posesorul. Or, Chişinăul a avut destule.

În fine, trebuie să recunoaştem că acceptarea acestui drapel de către Comisia Naţională de Heraldică, chiar dacă s-a făcut sub anumite presiuni, a fost totuşi o greşeală, căci, aşa cum ne învaţă (în zadar oare?!) strămoşii: *Caesar non supra grammaticos*. Dar, ca şi în cazul stemei, ne păstrăm convingerea că există o cale amiabilă de a aduce drapelul municipal la condiţia care să-i permită să reziste în timp.

III. Imnul

Cel de-al treilea simbol al oraşului – imnul – a fost adoptat în această calitate la aceeaşi şedinţă a Primăriei municipiului Chişinău din 11 iunie 1998. Muzica aparţine compozitorului Eugen Doga, iar versurile – poetului Gheorghe Vodă.

Imnul oraşului are o istorie glorioasă, pe măsura valorii sale prezente şi viitoare. Ca toate imnurile adevărate, acesta nu a fost scris special în acest scop, ci a devenit imn în anumite circumstanţe istorice.

Cîntecul s-a născut în 1971, fiind conceput de autori pentru filmul televizat de peisaje „Chişinău–Chişinău", realizat de regizorul Ion Mija. Se numea „Cîntec despre oraşul meu" şi era menit să unească imaginile oraşului de pe peliculă într-un tot unitar.

Noua melodie, ce însuma o profundă simţire naţională şi un impecabil profesionalism, era de un lirism pătrunzător, care nu oboseşte auzul nici după 30 de ani. Versurile simple ale lui Gheorghe Vodă exprimau o sinceritate juvenilă şi naivă, creînd o atmosferă feerică de linişte, bucurie şi încredere în viitor, iar varianta tradusă în limba rusă de V. Lazarev cu multă pasiune şi dragoste, variantă ce a avut o circulaţie mai largă, a reuşit să redea şi chiar să întărească această atmosferă, apropiind-o de inima ascultătorului din oricare alt oraş. Toate acestea, îmbinate cu vocea atît de profundă şi cutremurătoare prin curăţenia şi lumina ei, dar şi prin naturaleţea şi frumuseţea primei interprete Sofia Rotaru, au acordat acestui cîntec o şansă unică şi nesperată atunci de autori, dar valorificată frecvent pe parcursul anilor.

În 1972, melodia a obţinut premiul doi la Concursul unional al cîntecelor dedicate semicentenarului U.R.S.S. În acelaşi an, ea a fost publicată în ediţia a 178-a a periodicului „Pesni radio i kino", în cadrul primului tur al Festivalului unional televizat „Pesnea-73", repetîndu-l şi în finala festivalului, imprimată la 16 decembrie 1973, cînd Eugen Doga a primit şi diploma de laureat. În iunie 1973, Sofia Rotaru va obţine, cu aceeaşi melodie, premiul I la Festivalul internaţional „Orfeul de aur" din Bulgaria. În acelaşi an, lui Eugen Doga i s-a decernat premiul „Boris Glavan" al comsomolului din Moldova, inclusiv pentru acest cîntec, pentru prologul la telefilmul „Chişinău–Chişinău" şi pentru semnalele postului de radio „Luceafărul", derivate din aceeaşi melodie.

Melodia a fost înalt apreciată atît în mediul profesional cît şi de cel mai larg public. Pe parcursul anilor 1973–1974 piesa era difuzată la posturile de radio unionale şi locale, dar şi în Bulgaria, Polonia, R.D.G., Cehoslovacia şi în alte ţări.

Dacă ar fi să ne referim la motivul din care „Cîntecul despre oraşul meu" s-a bucurat de un succes atît de mare, cred că am putea afirma că el a avut valoarea unui manifest al generaţiei anilor 60 – epocă de mari izbucniri creative şi spirituale. A fost un manifest care întruchipa, cu convingere în forţa artistică, cele mai frumoase sentimente ale oamenilor de atunci, scăpaţi de sărăcie, nevoi, foamete, de rănile războiului şi de persecuţiile politice dure, exprimînd încrederea societăţii într-un viitor bun. Prin toate aceste calităţi melodia era predestinată să dăinuie.

În această ordine de idei, este de înţeles de ce edilii oraşului, atunci cînd s-a pus problema creării unui imn pentru urbe, şi-au plecat urechea la sfaturile care au venit pe mai multe căi şi au rugat autorii muzicii şi versurilor „Cîntecului despre oraşul meu" să-şi revadă opera, după care i-au acordat acesteia statutul de imn oficial al Chişinăului.

Eugen Doga a compus melodia pentru cor şi orchestră, iar Gheorghe Vodă a rescris, practic, textul. Textul nou, în general, a devenit mai solemn, mai pompos, poartă amprenta unei seriozităţi imnice premeditate, dar a pierdut din lirismul şi tinereţea de altădată. (Stăruitor ne macină gîndul că într-o dimineaţă poetul Gheorghe Vodă se va trezi şi va scrie o a treia versiune, „de mijloc", care să îmbine cele mai bune idei din variantele precedente şi care să ne rămînă pentru vecie, căci nu există poet care să nu-şi perfecţioneze poemele, atîta timp cît respiră şi poate gîndi.)

IV. Alte simboluri

În afara celor trei simboluri imanente, Chişinăul are şi altele.

În epoca sovietică, dintre toate monumentele de arhitectură, oraşul de cele mai multe ori era identificat cu Arcul de Triumf sau cu sediul Primăriei. În ultimii 10 ani însă numărul monumentelor-simbol ale capitalei noastre a crescut. Lider de netăgăduit este monumentul lui Ştefan cel Mare şi Sfînt, a cărui figură a marcat întreaga mişcare de renaştere naţională. Clopotniţa Catedralei, prin însuşi faptul rezidirii ei pe locul vechi, a devenit o emblemă a renaşterii spirituale şi pocăinţei pentru păcatele din trecut. Poartă anumite încărcături simbolice Aleea Clasicilor, Monumentul lui Puşkin, Porţile Oraşului şi alte edificii sau monumente.

În sens faleristic, s-a încercat introducerea unui colan de învestitură a primarului general al municipiului, conceput de artistul plastic Simion

Odainic (fig. 9), dar care încă nu a fost definitivat de autor, expertizat şi înregistrat de către Comisia Naţională de Heraldică. Acest colan, absolut motivat, va deveni simbolul puterii executive a municipiului.

În ce priveşte culorile, datorită aceluiaşi imn al său, Chişinăul s-a identificat definitiv cu albul.

V. Unele concluzii

Analizînd ansamblul simbolistic existent al capitalei, constatăm că procesul creării simbolicii municipale este abia la începuturi, ideile urmînd să se cristalizeze în forme definitive peste o vreme. Prin lipsă de experienţă, precum şi prin nivelul în general scăzut al conştiinţei heraldice, vexilologice şi simbolistice în societate, se explică greşelile deja comise, care, repetăm, pot fi corectate, dacă nu vor fi ignoraţi puţinii specialişti şi forurile competente.

Majoritatea ideilor legate de introducerea unei simbolici municipale se asociază cu numele actualului primar general Serafim Urechean. Rămîne să urmărim dacă Domnia sa va avea înţelepciunea să ducă pînă la capăt cele începute sau aceste probleme vor rămîne pe seama succesorului său.

La capitolul prognoze în domeniul simbolicii municipale, credem că în curînd se va simţi necesitatea creării unor steme şi drapele ale sectoarelor şi ale localităţilor din cadrul municipiului. (Amintim că oraşul Codru le are deja.) Pe parcurs, în calitate de talismane ale oraşului, vor fi acceptate un simbol al florei şi altul al faunei, cum se întîmplă în toată lumea. Nu e greu de presupus că şi cluburile sportive din Chişinău vor prelua diverse însemne legate de simbolica municipală, care să poată fi cu uşurinţă asimilate cu urbea. Există suficient loc sub soare şi pentru alte simboluri. Am dori ca oraşul nostru să le aibă cît mai multe, pentru că simbolurile sînt capabile să unească comunităţile umane, cultivîndu-le în inconştient sentimente de dragoste, mîndrie, patriotism şi bucurie pentru baştina lor, sentimente care se exteriorizează greu în mediul în care trăim, dar care sînt foarte importante cînd ne aflăm la răscruce.

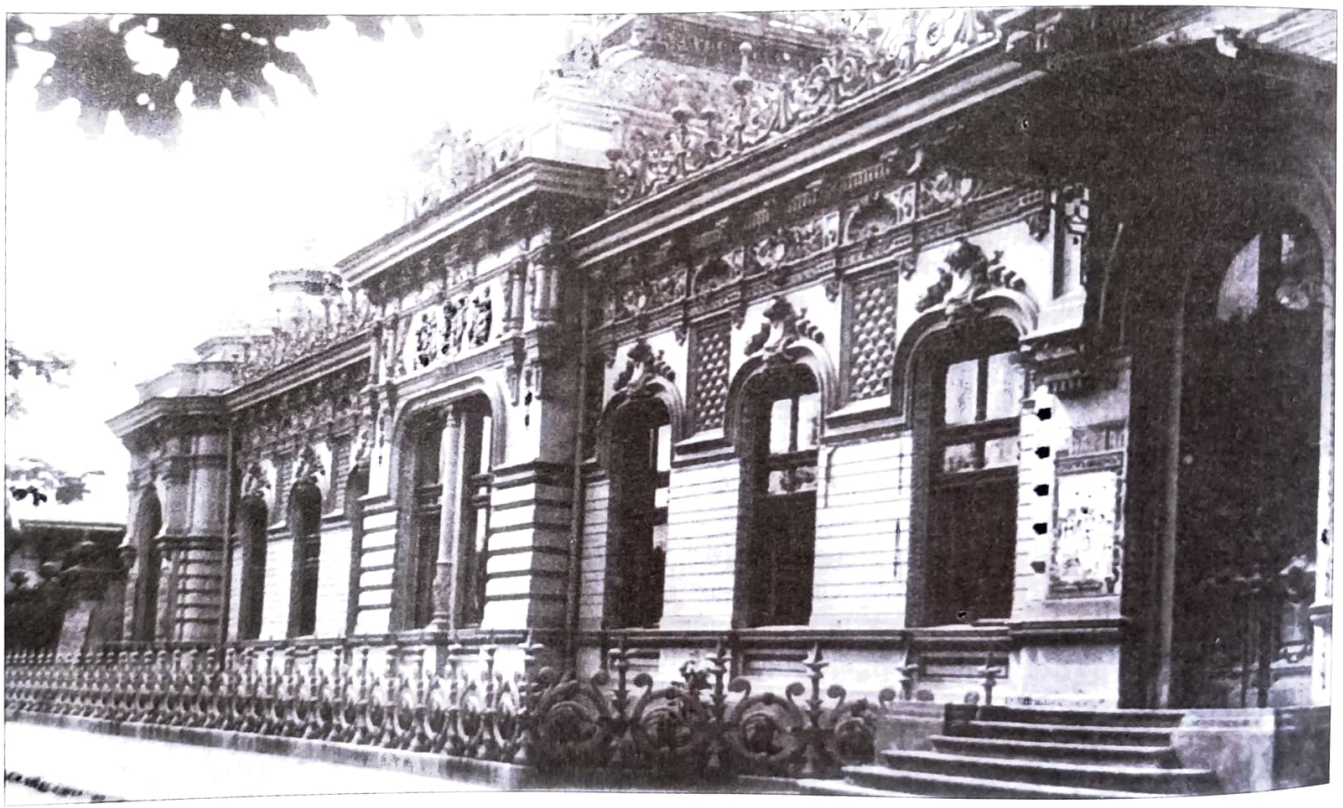

Casa proprietarului Hertza. Începutul secolului XX

Anatol EREMIA

CHIŞINĂUL ÎN VÎLTOAREA SECOLELOR

Oraşul Chişinău reprezintă una dintre cele mai vechi şi importante localităţi din Republica Moldova. Este oraşul cu începuturi de viaţă strămoşească geto-dacă şi romanică, de peste două milenii, cu ascensiuni şi decăderi în zbuciumatul ev mediu, cu evidente schimbări de ordin economic şi cultural în perioada de transformare a vechiului tîrg de provincie într-un oraş prosper şi modern.

Cercetările arheologice şi investigaţiile documentare din ultimii ani au pus în evidenţă dovezi sigure cu privire la vechimea şi continuitatea vieţii umane pe teritoriul oraşului. Printre cele mai vechi descoperiri arheologice sînt considerate vetrele autohtonilor geto-daci din sec. VI î.Hr.–IV d.Hr., ale căror urme le păstrează pînă astăzi unele locuri din cuprinsul urbei noastre. Vestigiile de cultură materială probează că procesul de romanizare a populaţiei dace s-a desfăşurat şi în acest spaţiu geografic. Există mărturii sigure şi în ce priveşte prezenţa şi modul de viaţă a daco-romanilor şi strămânilor în epocile următoare (sec. V–XIII). Sursele istorice scrise ne informează cu precizie asupra evenimentelor şi faptelor petrecute cîndva pe teritoriul acestei localităţi.

Mărturii documentare

17 iulie 1436 este data primei atestări documentare a numelui topic *Chişinău* (*Keşeneu*), acesta referindu-se la o aşezare mai veche: „lîngă Bîc, de cealaltă parte, pe valea ce cade în dreptul Cheşeneului lui Acbaş“[1]. Ca punct de plecare în crearea toponimului a servit un izvor. „Izvor, cişmea, fîntînă arteziană“ – această semnificaţie ar fi avut-o străvechiul cuvînt românesc *chişinău*, dispărut astăzi din graiul viu, păstrat doar în toponimie. Denumirii *Chişinău* i s-au dat, ce-i drept, şi alte explicaţii: ung. *Kiş Ieno* „Ieno cel Mic“, cuman; tăt. *keşene* – „capelă pe mormînt“, „mausoleu“ ş.a. Din lipsă de argumente serioase şi dovezi sigure, aceste interpretări etimologice au fost abandonate.

Următorul document de valoare pentru istoria Chişinăului este cel din anul 1466, prin care Ştefan cel Mare îi confirmă unchiului său Vlaicu, pîrcălab de Cetatea Albă, o selişte, cu întreaga moşie şi cu moară la Bîc, „la Chişinău, la Fîntîna Albişoara, ce s-au cumpărat de la Toader, feciorul lui Fedor, ...drept 120 arginţi tătărăşti“[2]. În 1576, aprilie 25, moşia Chişinăului, care mai bine de un secol s-a aflat în stăpînirea urmaşilor pîrcălabului Vlaicu, devine proprietate a lui Dragoş: „Vasutca, fiica Maricăi, nepoata lui Ieremia, ce a fost vistiernic, ...strănepoata lui Vlaicu, de bună voia ei, de nimeni silită, nici asuprită, şi-a vîndut ocina şi moşia ei dreaptă, un sat cu numele *Chişinăul pe Bîc*, în ţinutul Lăpuşnei, şi cu mori în Bîc, din ispisocul de întăritură, pe care l-a avut strămoşul ei Vlaicu de la Ştefan Voievod cel Bătrîn, şi l-a vîndut slugii noastre, lui Drăguş, ce a fost ureadnic în Iaşi, drept 500 galbeni tătăreşti“[3]. Mai tărziu, în anii 1640–1641, Chişinăul, cu unele sate din apropiere, devine posesiune a mănăstirilor Galata şi Sf. Vineri din Iaşi.

Pe la mijlocul secolului al XVII-lea, în timpul domniei lui Vasile Lupu, Chişinăul era cunoscut deja ca principal centru economic pe noul drum comercial moldovenesc Suceava–Iaşi–Tighina–Cetatea Albă. La 2 martie 1666, localitatea este menţionată ca tîrg în ţinutul Lăpuşna, iar locuitorii ei ca tîrgoveţi[4]. Negustorii locali posedau cîrciumi şi dughene, în care se vindeau rachiu, vin, tutun, sare, lumînări, ţesături, încălţăminte, orez, miere de albine ş.a. La iarmaroace se aduceau spre vînzare vite, cereale, furaje, păsări, peşte, ceară, piei, blănuri, fructe, legume.

În cel de-al patrulea sfert al secolului al XVII-lea Chişinăul continuă să se dezvolte şi să se extindă în spaţiu, ocupînd noi teritorii din cuprinsul moşiilor mănăstireşti. Locuitorii sînt obligaţi să plătească impozite pentru casele, beciurile şi dughenele construite în hotarul tîrgului. *Cronica polonă* de Miron Costin, la 1677, inserează Chişinăul printre principalele aşezări din Ţara de Jos a Moldovei. În *Poema polonă* cronicarul precizează că în ţinutul Lăpuşnei se aflau tîrgul Lăpuşna şi tîrguşorul Chişinău.

Către sfîrşitul secolului al XVII-lea şi în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, Moldova devine arena unor războaie duse pe teritoriul ei de către străini: dintre polonezi, turci şi tătari, dintre ruşi, turci şi tătari. În 1683, Chişinăul este ocupat şi devastat de cazaci. În 1690, turcii şi tătarii îl ard şi-l ruinează în mare parte, ca în 1739 să-l treacă din nou prin foc şi sabie. Dimitrie Cantemir, în opera sa istorico-geografică *Descrierea Moldovei*, aminteşte de Chişinău, dar nu-l tratează ca oraş de aceeaşi mărime şi importanţă ca Tighina şi Lăpuşna.

Conform unui plan-schemă din 1739, tîrgul, ca şi satul Chişinău de mai înainte, se afla situat pe malul drept al Bîcului, pe stînga rîului fiind indicate două aşezări rurale: Visternicenii şi Rîşcanii. Din relatările unui călător străin aflăm că Chişinăul semăna cu un tîrguşor de provincie: cu uliţi strîmte şi întortocheate, care tindeau să urce în sus pe versantul apusean, cu case mici acoperite cu şindrilă sau cu stuf, împrejmuite de garduri improvizate din bîrne şi nuiele, cu turlele cîtorva biserici de lemn, ţite printre salcîmi (anul 1758).

Recensămîntul din 1774 fixează pentru Chişinău 162 de gospodării (aproximativ 700–800 de locuitori)[5]. Aici trăiau băştinaşi români, colonişti armeni, greci, evrei etc. Principalele ocupaţii ale localnicilor erau, bineînţeles,

Biserica Naşterii Maicii Domnului (Măzărachi) din Chişinău (1752)

agricultura, creşterea animalelor, pescuitul, vînatul, iar ale celor veniţi – slujbele de stat, comerţul şi meşteşugurile. Moşierii şi comercianţii bogaţi îşi construiesc în partea centrală a tîrgului imobile cu un nivel, conacuri. Apar şi primele biserici zidite din piatră: Măzărachi (1752–1757), Sfinţii Împăraţi Constantin şi Elena (1777).

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea aici iau fiinţă primele şcoli organizate şi susţinute de stat şi de instituţiile ecleziastice. Case speciale pentru instruirea copiilor existau pe lîngă biserici (Măzărachi, 1800) şi comunităţile obşteşti. Printr-un act din 28 mai 1803, emis de Alexandru Moruzi, este instituită prima şcoală domnească din Chişinău[6].

La 16 mai 1812, prin Tratatul de pace de la Bucureşti dintre Rusia şi Turcia, Basarabia este

Arcul de Triumf (1840–1841)

Gara Chişinău.
Sfîrşitul secolului XIX

anexată la Rusia şi transformată într-o regiune a Imperiului ţarist. În 1818, atribuindu-i-se statut oficial de oraş, Chişinăul devine centru administrativ al regiunii Basarabia. În viaţa economică şi culturală a urbei au loc transformări esenţiale. Îşi fac apariţia noi instituţii şi organizaţii de stat. Aici se stabilesc noi funcţionari de stat, duhovnici, negustori, meşteşugari. La periferia de vest a oraşului sînt cantonate unităţi ale armatei ruse.

Prima jumătate a secolului al XIX-lea se caracterizează, în istoria oraşului, prin evenimente şi fapte remarcabile. La Chişinău se află în surghiun (1820–1823) poetul rus A.S. Puşkin. Se deschid primele şcoli lancasteriene. Este construită Catedrala, cu monumentala-i Clopotniţă în preajmă (1830–1836), Arcul de Truimf (1840–1841, azi Porţile Sfinte). Se deschide Biblioteca Publică (1832), sînt inaugurate cîteva şcoli: Liceul Regional (1833), Şcoala Pomicolă din Basarabia (1842) ş.a. Este amenajat Fantalul, fîntîna arteziană cu şipote din apropierea bisericii Măzărachi (1829–1834). Au fost înălţate biserica luterană (1838), biserica romano-catolică (1840–1843) şi rezidite biserica Înălţarea Domnului (1830), biserica Sf. Haralambie (1836) ş.a. După planul general de dezvoltare a oraşului, aprobat în 1834, noile străzi se orînduiesc, la vest de vechiul tîrg, în linii drepte; iau contur aici principalele artere şi cartiere. Sporeşte numărul populaţiei în urma urbanizării locale şi a colonizării cu locuitori strămutaţi din alte regiuni ale Rusiei, precum şi cu migranţi şi bejenari de peste hotare (bulgari, sîrbi, greci, armeni, găgăuzi etc.). Totuşi, majoritari continuau să rămînă românii. Să urmărim dinamica creşterii populaţiei oraşului în perioada respectivă: 1812 – 7 mii loc.; 1830 – 26 mii loc.; 1835 – 34 mii loc.; 1844 – 52 mii loc.; 1851 – 58,8 mii loc.[7].

În 1856 este confirmat în calitate de arhitect principal al oraşului Alexandru Bernardazzi, datorită căruia Chişinăul se transformă într-un centru urban de tip european. Curînd apar primele edificii de proporţii, cu aspect modern: blocuri de locuit, instituţii publice. Se construiesc bisericile Sf. Mucenic Teodor Tiron (1858), Sf. Treime (1869). Se pavează străzile şi pieţele principale, se amenajează parcurile şi scuarurile, pe arterele centrale se instalează felinare cu gaz lampant.

La 1871 se construieşte gara feroviară din Chişinău şi se deschide circulaţia pe linia de cale ferată Chişinău–Tighina–Tiraspol. Mai tîrziu, în 1889, pe strada principală a oraşului este pus în funcţiune tramvaiul cu cai (*konka*). Se dă în folosinţă primul apeduct orăşenesc (1892). În 1895 este finalizată construcţia Capelei, ce aparţinea Gimnaziului de Fete, astăzi biserica Sf.

Liceul Real din Chişinău. Începutul secolului XX

Duma orăşenească. Începutul secolului XX

Cuvioasa Teodora de la Sihla (arhitect A. Bernardazzi). Se afla în stadiu de construcţie biserica Sf. Dumitru, precum şi impunătoarea sa clopotniţă cu 5 clopote.

În primele două decenii ale secolului al XX-lea, Chişinăul devine centrul evenimentelor de rezonanţă istorică: se intensifică mişcarea pentru drepturile naţionale, se regrupează forţele democratice, formînd un front comun împotriva regimului ţarist de asuprire, se formează Partidul Naţional Moldovenesc şi se creează unităţi militare naţionale, îşi fac apariţia noi ziare şi reviste în limba română, iau fiinţă societăţi şi instituţii publice, au loc întruniri ale muncitorilor şi ţăranilor şi se convoacă congrese ale învăţătorilor, ţăranilor şi ostaşilor, este creat Sfatul Ţării, organul suprem legislativ şi electiv al Basarabiei (20 octombrie 1917), care, exprimînd voinţa majorităţii populaţiei din provincie, proclamă independenţa Republicii Democratice Moldoveneşti (2 decembrie 1917)[8].

În ziua de 27 martie 1918, Sfatul Ţării, prin votare parlamentară, adoptă *Declaraţia de Unire a Basarabiei cu România*. După semnarea Tratatului de la Paris (28 octombrie 1920), Marea Britanie, Franţa, Italia şi Japonia recunosc *Actul Unirii Basarabiei cu România*.

Urmează o perioadă de circa douăzeci de ani, cînd Basarabia se încadrează plenar în viaţa politică, economică şi culturală românească. Se efectuează reorganizarea administraţiei publice, se naţionalizează băncile, se traduce în fapt reforma agrară. La Chişinău încep să funcţioneze întreprinderi ale industriei uşoare şi alimentare: fabricile de încălţăminte, de tricotaje, blănuri, de mezeluri, cîteva mori şi brutării. Renasc cultura şi arta naţională, se dezvoltă învăţămîntul mediu şi superior. Se înfiinţează Societatea Scriitorilor din Basarabia (1921). Se editează o serie de reviste (*Arhivele Basarabiei, Luminătorul, Viaţa Basarabiei* ş.a.) şi ziare (*Basarabia, Cuvînt moldovenesc, Dreptatea, Sfatul Ţării* şi alte periodice), reapare cotidianul *România nouă*. Este inaugurat Liceul Militar, Liceul de Fete „Regina Maria", Gimnaziul „Mihai Eminescu", Liceul „B.P. Hasdeu", Liceul Eparhial ş.a. La Chişinău este transferată Facultatea de Teologie (1926), Facultatea de Ştiinţe Agricole (1933) a Universităţii din Iaşi[6]. Este fondat Institutul Social din Basarabia (1934, preşedinte P. Halippa). Activează cîteva şcoli de muzică: Conservatorul Unirea, Conservatorul Naţional ş.a. Se deschid Muzeul Naţional de Istorie a Naturii şi Muzeul Bisericesc. Începe să activeze Teatrul Naţional (1920). Sînt înălţate cîteva monumente: Lupoaica Capitolină (1925), Ştefan cel Mare (1928) ş.a. Existau mai multe cinematografe: „Orfeum", „Odeon", „Express", „Colisseum", „Clubul Polonez". La renovarea vieţii sociale şi renaşterea spiritualităţii naţionale au contribuit eminente personalităţi ale istoriei şi culturii

neamului: P. Halippa, I. Inculeț, I. Pelivan, Al. Mateevici, O. Ghibu, N. Iorga, M. Sadoveanu, O. Goga, Gh.V. Madan, E. Alistar[9].

La 28 iunie 1940, în urma odiosului Pact Ribbentrop–Molotov, din 23 august 1939, U.R.S.S. ocupă forțat Basarabia, aceasta fiind încorporată apoi, la 2 august 1940, parțial (fără județele Hotin, Cetatea Albă și Ismail), în componența R.S.S. Moldovenești. Chișinăul devine capitala R.S.S.M. Urmează un intens proces de sovietizare a vieții publice. În anii 1941–1944, Basarabia este reintegrată în hotarele României. Chișinăul devine sediul guvernământului pentru organizarea provinciilor Basarabia și Bucovina.

La 24 august 1944, Basarabia este reocupată de trupele Armatei Sovietice. La Chișinău și în întreaga provincie se reinstalează organele puterii de stat comunist-totalitare. În următorii ani, sub pretextul restabilirii economiei republicii și dezvoltării culturii naționale (moldovenești), se întreprind măsuri de reconstruire a localităților, de industrializare și colectivizare a ramurilor economiei, de politizare și de ideologizare în spirit comunist a culturii, științei, artei, învățământului. Acestea se produc cu aplicarea celor mai crunte metode și mijloace de asuprire și reprimare: persecuții, arestări, deportări, pauperizare și foamete organizate, deznaționalizarea autohtonilor, încălcarea drepturilor omului ș.a. La posturile de conducere în organele centrale și locale sînt înscăunați venetici aduși, mai cu seamă, din Rusia, precum și colaboraționiști din partea locului.

În anii 1945–1960, Chișinăul se ridică treptat, prin munca creatoare și abnegația băștinașilor, din ruinele pricinuite de război, își restabilește forțele creatoare și capacitățile de producție. Își reiau activitatea vechile întreprinderi, intră în funcțiune noi fabrici și uzine: Fabrica de Tricotaje, Uzina Mecanică, Fabrica de Confecții, Uzina de Armatură și Panouri Mari, Fabrica de Încălțăminte, Fabrica de Mobilă ș.a. Iau amploare învățământul superior și știința. Se deschide Universitatea de Stat, Institutul de Medicină, Filiala Moldovenească a Academiei de Științe a U.R.S.S. ș.a. Este creat Studioul Cinematografic Moldova-film, se înființează Ansamblul de Dansuri Populare „Joc", Teatrul Republican de Păpuși „Licurici" ș.a. Se pun în funcțiune primele linii de troleibuz. Este deschis Spitalul Clinic Republican pentru Copii. Se dă în exploatare Stadionul Republican. Se deschid Teatrul de Operă și Balet, Cinematograful „Patria". Se inaugurează Aleea Clasicilor Literaturii Române. Au loc primele congrese ale arhitecților, artiștilor plastici, compozitorilor, scriitorilor, jurnaliștilor. Începe să funcționeze Televiziunea Moldovenească.

Anii 1961–1985 se impun printr-un avînt sporit de muncă, prin speranța și străduințele celor ce muncesc spre a pune temeliile unei vieți mai bune, acestea fiind încununate de anumite realizări și succese pe plan economic și cultural. Centrul orașului este reconstruit, aici făcîndu-și apariția edificii impunătoare moderne: Casa Guvernului, Casa Sindicatelor, Palatul Național, Teatrul de Operă și Balet, Circul de Stat, Casa Radio, hotelurile „Codru", „Național" ș.a. Și-au reînnoit aspectul edilitar vechile cartiere și suburbii: Botanica, Buiucani, Rîșcani, Ciocana. Produse industriale și alimentare noi au început să furnizeze Uzina de Tractoare, asociațiile de producție „Zorile" și „Floare", Combinatul de Vin și Coniac, Uzina de Frigidere, Uzina de Pompe, Combinatul de Carne, Fabrica de Bomboane „Bucuria" ș.a. S-a dat în exploatare conducta magistralei de gaze naturale, s-a deschis Centrul de Ocrotire a Mamei și Copilului. În baza filialei s-a înființat Academia de Științe a Moldovei și a fost fundată Grădina Botanică a Academiei. Și-a deschis ușile Institutul Politehnic. A intrat în funcțiune Tipografia Centrală. În anii decisivi în istoria orașului, 1986–1990, situația de stagnare în economia U.R.S.S., criza politică și ideologică a sistemului totalitar-comunist, acțiunile de revoltă ale oamenilor muncii în diferite regiuni și republici ale fostei Uniuni au avut drept consecințe puternice manifestări cu caracter anticomunist și antisovietic la Chișinău și în alte orașe din Moldova. Principalele revendicări au fost: revenirea la tradițiile istorice și valorile culturale naționale, repunerea limbii române și a scrisului românesc în drepturile lor firești, recunoașterea și respectarea drepturilor omului la cuvînt și liberă cugetare. Curînd are loc prăbușirea imperiului sovietic[10].

În ziua de 31 august 1989 este adoptată Legea cu privire la oficializarea statalității limbii române și a revenirii la grafia latină. În fiecare an, la această dată, în Chișinău și în întreaga republică este marcată sărbătoarea națională *Limba Noastră cea Română*. La 27 aprilie 1990 intră în funcțiune *Legea cu privire la drapelul de stat Tricolorul*, arborat din acea zi deasupra tuturor instituțiilor de stat din capitală și din toate

localităţile din spaţiul de la est de Prut. În istoria urbei a devenit remarcabilă şi altă zi semnificativă: 23 iunie 1990, ziua adoptării *Declaraţiei despre Suveranitatea Republicii Moldova*. La 30 ianuarie 1992, Republica Moldova devine membru al O.S.C.E., iar la 2 martie – membru al O.N.U.

Zone urbane

Sectoare. Din punct de vedere teritorial-administrativ, Chişinăul de astăzi este divizat în 5 sectoare: Centru, Botanica, Buiucani, Ciocana, Rîşcani. Fiecare din aceste zone a avut în trecut un început şi o cale de dezvoltare aparte, de sine stătătoare. Împrejurările istorice de mai tîrziu le-au apropiat de metropolă, care le-a încorporat rînd pe rînd, hărăzindu-le un destin comun[11].

1. Centru. Este cu adevărat sectorul central al capitalei. Are o suprafaţă de aproximativ 4 mii de hectare. Cuprinde în perimetrul său mici cartiere şi mahalale ale vechiului tîrg: Hrusca, Melestiu, Mălina Mică, Schinoasa, Valea Dicescu, Frumoasa. Include mari bulevarde şi străzi principale: Ştefan cel Mare, C. Negruzzi, Dosoftei, Varlaam, Columna, Bucureşti, M. Kogălniceanu, Al. Mateevici, Vlaicu-Pîrcălab, M. Eminescu, V. Alecsandri, Tighina, Ismail ş.a. Sectorul Centru a luat fiinţă la începutul secolului al XIX-lea, pe locul unor terenuri agricole şi de păşunat. Documentele vremii atestă aici locuri cu vechi denumiri: Dealul Tîrgului, Dealul Galben, Galbena, Drumul Căprienei, Şleahul Tighinei, Şleahul Renilor.

În secolele XV–XVIII, aceste pămînturi au aparţinut succesiv proprietarilor de ocini: Vlaicu, fost pîrcălab de Hotin, Cetatea Albă şi Orhei (1466), Drăguş (1576), Hodor, Creţu şi Roşca (1608–1616), Chiriţă Dumitrachi (1640). Părţi din moşia locală erau stăpînite şi de mănăstirile Moldoviţa, Sf. Vineri, Galata. Ulterior, întreg

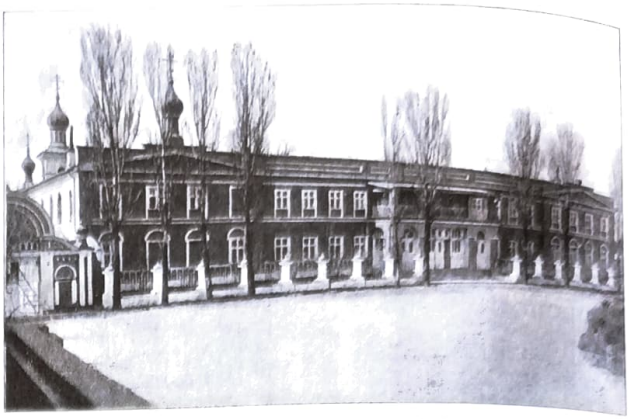

Mitropolia. Sfîrşitul secolului XIX

tîrgul Chişinău devine proprietate mănăstirească. După 1818 apar primele case şi primele străzi amplasate în cartiere. Sînt rezervate locuri speciale pentru Grădina Botanică, Scuarul Catedralei, Cartierul Armenesc, Piaţa Agroalimentară (Hala). Prin actul din 25 aprilie 1813, administraţia mănăstirii Galata donează oraşului un teren „pentru zidirea Mitropoliei şi a Şcolii duhovniceşti". Grădina Publică găzduieşte primele localuri de distracţie – Cazinoul şi Hanul Verde, parcul fiind plantat cu începere din anul 1818. În anul 1836 este terminată construcţia Catedralei. Pe străzile Zolotaia (ulterior Haralambie, azi Alexandru cel Bun), Kauşanskaia (apoi Nicolaevskaia, azi Columna) ş.a. îşi zidesc primele case mari de tip conac moşierii Bartolomeu, Haralambie, Minko (Mincu).

După 1834, construcţia urbei se realizează conform unui plan special, aprobat de oficialităţile ţariste. Oraşul nou urcă treptat în sus, pe versantul Dealului Galben, pînă la str. Livezilor (azi Al. Mateevici). În 1851, Chişinăul avea 102 străzi, 20 de stradele, 269 cartiere (cvartale). Existau deja 644 de case, inclusiv 100 din ele mari, spaţioase, unele cu 2 etaje.

Prin anii 60–70 ai secolului al XIX-lea se pavează străzile principale, unele dintre ele fiind

Strada Puşkin. Sfîrşitul secolului XIX

Casa Eparhială. Începutul secolului XX

iluminate de felinare cu gaz lampant. Se reconstruieşte Fantanul, mai tîrziu este edificat Castelul de Apă, este pus în funcţiune primul apeduct.

Către sfîrşitul secolului al XIX-lea se schimbă radical aspectul oraşului: se amenajează străzile, parcurile, scuarurile, intră în funcţiune *konka*, care în 1913 a fost înlocuită cu tramvaiul electric, se construiesc clădiri mari particulare şi publice, încep să lucreze mici întreprinderi industriale, se deschide circulaţia trenurilor pe liniile Chişinău–Tighina şi Chişinău–Ungheni.

Anii 1917–1918 şi perioada imediat următoare imprimă un impuls nou vieţii publice urbane. Chişinăul devine centrul mişcării de eliberare socială şi renaştere spirituală. Aici îşi desfăşoară lucrările congresele învăţătorilor, ţăranilor, ostaşilor. „Moldovenii, însufleţiţi de

Centrul oraşului. Începutul secolului XX

un entuziasm de nedescris, îşi afirmă dreptul la o nouă viaţă politică şi naţională" (Şt. Ciobanu). Aici iau fiinţă Teatrul Naţional, Biblioteca Publică; prin donaţia de cărţi româneşti a Universităţii din Iaşi, se tipăresc mai multe ziare şi reviste, se deschid noi instituţii de învăţămînt în limba română (şcoli, gimnazii, licee).

Centrul oraşului era dominat de edificii care se impuneau prin dimensiuni şi stil arhitectonic: Şcoala Eparhială de pe colina din faţa gării, Banca Orăşenească din colţul unui mic parc, Primăria cu tradiţionalul orologiu din turnul de la intrare, Mitropolia şi Casa Eparhială, Catedrala cu Clopotniţa şi Arcul de Triumf (Porţile Sfinte), Administraţia Financiară, Spitalul Central, Liceul Real (actuala Universitate de Stat), clădirea Parlamentului Basarabiei, unde s-a votat Unirea etc.

Blocurile locative şi administrative, edificiile de menire socială, durate în perioada postbelică şi în ultimii ani, întregesc patrimoniul cultural şi edilitar al oraşului: Opera Naţională (1980), Teatrul Naţional „Mihai Eminescu" (1936–1838, 1950–1953), Palatul Naţional (1971–1973), Palatul Republicii (1980), Casa Guvernului (1964), Biblioteca Naţională (1957–1960), Casa Presei (1964–1967) ş.a.

2. Botanica. Sector în partea de sud-est a oraşului, cuprins între Valea Trandafirilor, Valea Crucii, str. Grenoble şi calea ferată. Suprafaţa – 1300 hectare. A existat iniţial ca mică aşezare suburbană pe lîngă o veche grădină botanică, aceasta aparţinînd Şcolii de Pomicultură, fundată în 1842, reorganizată apoi în Şcoala de Vinificaţie din Basarabia (1890), Şcoala de Viticultură (1929), şcoala de Viticultură şi Vinificaţie (1963). De aici provine denumirea aşezării de altădată şi a zonei urbane actuale. În cuprinsul acestei zone se află noua Grădină Botanică a Academiei de Ştiinţe a Moldovei, inaugurată în anul 1973, obţinînd în 1975 statut de Institut de Cercetări Ştiinţifice.

Prin anii 50, Botanica păstra încă vechiul aspect de mahala periferică a oraşului. Din 1960 s-a început construcţia planificată şi amenajarea în stil urban a cartierului, majoritatea edificiilor constituind-o blocurile cu 4 şi 8, iar în ultimii ani, cu 12 şi 19 etaje. Actualmente, încorporează şi alte foste cartiere şi suburbii: Frumuşica, Munceşti, Galata, Fulguleşti, Mălina Mare ş.a. Dispune de largi şi pitoreşti artere de circulaţie: bulevarde – Dacia, Decebal, Traian, Cuza-Vodă; străzi noi – Burebista, Sarmizegetusa, N. Titulescu, Independenţei, Nuferilor, Dimineţii, Cetatea Albă ş.a. De vechea şcoală şi de grădina botanică ne amintesc astăzi urbonimicele: str. *Butucului*, str. *Grădina Botanică*.

Acest sector găzduieşte importante instituţii administrative, aşezăminte de cultură şi de învăţămînt, spitale, magazine, restaurante. Edificii moderne: Aeroportul (1974, 2000), Centrul de Ocrotire a Sănătăţii Mamei şi Copilului (1982),

O stradă periferică a Chişinăului.
Sfîrşitul secolului XX

blocurile de cercetări ştiinţifice ale Grădinii Botanice (1972), Viaductul (1979–1984) ş.a.

3. Buiucani. Sector situat în partea de nord-vest a oraşului, cuprins între Calea Ieşilor, Valea Morilor şi Şoseaua Balcani. Ca zonă urbană a luat fiinţă prin anii 30 ai secolului al XX-lea, pe locul fostului sat Buiucani şi cel al moşiei Vovinţeni. În componenţa oraşului a fost încorporat în anii 50–60, împreună cu noul cartier Buiucanii Noi, aflat pe atunci în plină construcţie. Şi-a preluat numele de la vechea aşezare rurală Buiucani, atestată documentar în actul de danie din 20 august 1608, prin care Constantin-Voievod confirmă urmaşilor lui Hodar şi Parasca „satul Buiucani ce-i... pe Bîc, şi cu loc de iaz şi moară pe Bîc"[12]. Denumirea satului provine de la numele de familie Buiuc. În sprijinul acestei etimologii vine şi menţiunea din hrisovul de la 18 decembrie 1610, prin care se întăreşte lui Dumitrachi Chiriţă două părţi din satul Buiucani, vîndute acestuia de mai mulţi posesori, printre care şi „Andronic Roşca, feciorul lui Drăgăluş, nepotul Nastei Buiecoaie"[13]. Numele *Buiecoaie* ne trimite la o rubedenie a lui Buiuc, unul dintre proprietarii mai vechi sau fondatorul satului Buiucani. După 1620, moşia Buiucanilor trece în posesia mănăstirii Galata din Iaşi.

Conform datelor recensămîntului din 1774, satul avea 52 de case, iar tîrgul Chişinău – 162[14]. După un alt recensămînt, din anul 1817, la Buiucani erau 147 de gospodării[15]. Catagrafia de la 1850 indică pentru această localitate 180 de gospodării cu o populaţie de 615 locuitori, o biserică de piatră cu hramul Sf. Mihail, construită în 1830. Ocupaţia principală a locuitorilor era agricultura, însă mulţi dintre ei practicau şi meseriile de fierar, lemnar, butnar, tăbăcar, cojocar ş.a.

În prezent, Buiucanii reprezintă una din principalele zone urbane ale Chişinăului, fiind dominată de edificii noi, moderne, cu 4–8 şi 15 etaje, străbătută de numeroase artere de circulaţie: Calea Ieşilor, str. Vasile Lupu, str. Ion Creangă, str. Alba Iulia, str. Drumul Izvoarelor, str. Ion Pelivan, str. Doina şi Ion Aldea-Teodorovici. Aici se află Moldexpo, Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă", cîteva şcoli medii şi biblioteci publice, Cinematograful „Flacăra", parcurile „Valea Morilor", „Alunelul", Dendrariul.

4. Ciocana. Sector în partea de est a oraşului, pe stînga rîului Bîc, învecinat cu Centru, Botanica şi Rîşcani. A luat fiinţă pe locul fostei localităţi Ciocana Nouă, care, împreună cu Ciocana Veche, erau aşezate pe moşia Ciocana, menţionată documentar în secolul al XVIII-lea (1757)[16]. Etimologia toponimului primar este controversată: (1) din antroponimul *Ciocanu*, cu formantul *-a*, după modelul Bălceana (<Bălceanu), Căpriana (<Căprian<Chiprian), Crihana (<Crihan), Gangura (<Gangur); (2) din numele topic *Valea Ciocana* (=Valea Ciocanelor; *ciocan* „tulpina porumbului; cocean", toponimul însemnînd „valea cocenilor", „valea păpuşoaielor").

Această zonă îşi schimbă aspectul mai cu seamă în anii 60–70, cînd limitele urbei se extind spre răsărit, în partea stîngă a Bîcului, prin construcţia unor microraioane noi, ca cele de la Otovasca şi din vecinătatea Rîşcanilor şi Budeştilor. Prin edificarea noilor blocuri locative cu 8 şi 12 etaje, precum şi a clădirilor destinate instituţiilor culturale şi social-comerciale, a întreprinderilor industriale, aici au luat fiinţă importante artere de circulaţie şi magistrale: Calea Basarabiei, str. Vadul lui Vodă, str. Alecu Russo, bd. Mircea cel Bătrîn, str. Milescu Spătaru ş.a.

Ţinîndu-se cont de poziţia geografică şi de particularităţile fizico-geografice şi naturale locale, în această zonă au fost amplasate cele mai multe obiective industriale: Combinatul Materialelor de Construcţie, Fabrica de Oglinzi, Combinatul Articole de Carton ş.a. Ne vorbesc despre aceasta şi denumirile străzilor: str. Uzinelor, str. Industrială, str. Meşterul Manole, str. Cărămidarilor ş.a.

5. Rîşcani. Este situat în partea de nord-est a oraşului, pe stînga rîului Bîc. A luat fiinţă la sfîrşitul secolului al XVIII-lea, pe moşia satului Visterniceni, aflîndu-se atunci în stăpînirea

Biserica Sfinţii Împăraţi Constantin şi Elena (1777)

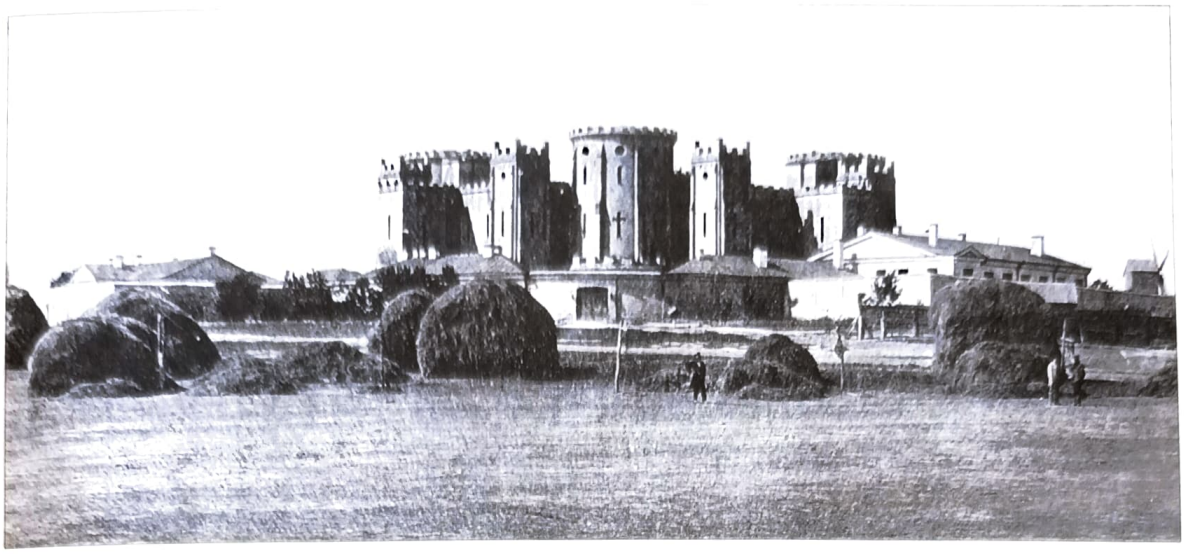

Penitenciarul din Chişinău. Sfîrşitul secolului XIX

proprietarului Constantin Rîşcanu, după numele căruia a şi fost desemnată localitatea. Anterior, în prima jumătate a secolului al XV-lea, moşia Visternicenilor aparţinea pisarului Mihail Oţel şi urmaşilor săi. În 1517, o jumătate din această „ocină de pămînt" este cumpărată cu 130 de zloţi tătărăşti de Ieremia Vistiernicul, după al cărui titlu de rang a fost denumit satul Visterniceni. Celelalte părţi de moşie ajung în posesia mai multor latifundiari. Astfel, la 1772, devine stăpînitor peste pămînturile din sud-estul Visternicenilor Constantin Rîşcanu[17].

La începutul secolului al XIX-lea proprietar al Rîşcanilor şi al sloboziilor din vecinătate – Bubuieci şi Ghetioani – devine Dimitrie Rîşcanu, vel-stolnic şi ban, fiul lui Constantin Rîşcanu. Acestuia îi aparţinea, în tîrgul Chişinăului, o mare casă de piatră, care împreună cu acareturile din curte ocupa un cartier întreg, o ulicioară aparte. În vecinătate, pe o colină, se afla casa lui Iordache Donici, care în 1818 l-a găzduit pe Alexandru I, împăratul Rusiei, şi în care a locuit, în 1820, Ivan Inzov, guvernatorul suprem al Basarabiei. Tot aici, la începutul aflării sale la Chişinău, a poposit poetul rus Aleksandr Puşkin. Ambele edificii au fost distruse în urma cutremurului din 1821.

Pe un deal, de cealaltă parte a Bîcului, s-a păstrat pînă în prezent biserica Sfinţii Împăraţi Constantin şi Elena, ctitorie din 1777 a biv vel-vornicului şi spătarului Constantin Rîşcanu. Pe podişul din dealul Rîşcanilor se afla un hipodrom, unde aveau loc spectaculoase alergări de cai. Una din aceste reprezentaţii e descrisă de C. Negruzzi în nuvela *O alergare de cai* (1840). Aici, în aprilie 1877, au fost organizate şi instruite detaşamentele de voluntari bulgari, care au participat la războiul ruso-româno-turc de eliberare a Balcanilor.

Spre sfîrşitul secolului trecut, satul Rîşcani este încorporat în raza oraşului, urmînd mai departe aceeaşi evoluţie ca şi celelalte cartiere urbane. Aspectul de aşezare rurală însă şi l-a păstrat pînă în anii de după război: cu ulicioare înguste şi întortocheate, cu case mici, acoperite cu draniţă şi stuf, împrejmuite cu livezi şi grădini. Doar pe la sfîrşitul anilor 50 aici încep să se construiască primele case de locuit cu 3–4 etaje. Prin anii 70 apar şi cele dintîi edificii cu 8 etaje, formîndu-se astfel principalele străzi, bulevarde şi pieţe cu aspect edilitar modern, cu clădiri vechi şi noi, cu monumente de rezonanţă istorică: biserica Naşterea Maicii Domnului (Măzărachi), biserica Sfinţii Împăraţi Constantin şi Elena, biserica apostolică armenească, Casa „Mihălache Caţica", Moara Roşie, Circul ş.a.

Oraşul Chişinău semnifică astăzi coexistenţa, în plan economic, cultural şi edilitar, a prezentului şi trecutului, coerenţa în timp a evenimentelor şi faptelor, continuitatea tradiţiilor istorice naţionale, prezenţa şi manifestările sale în cadrul politic internaţional. El găzduieşte ambasadele multor state, reprezentanţele instituţiilor şi organismelor mondiale. Aici se deschid expoziţii şi tîrguri, au loc reuniuni, conferinţe, sesiuni şi congrese ştiinţifice internaţionale.

Chişinăul scrutează peste secole drumul parcurs de la străvechea seliştе şi tîrguşorul de provincie la urbea contemporană, cutezînd la noi urcuşuri şi visînd la alte vremuri, mai bune şi mai drepte.

NOTE

[1] *Documenta Romaniae Historica. A. Moldova*, Bucureşti, 1975, vol. I, p. 219 (în continuare DRH).

[2] *DRH. A. Moldova*, Bucureşti, 1976, vol. II, p. 187.

[3] *Moldova în epoca feudalismului*, Chişinău, vol. I, p. 90 (în continuare MEF).

[4] *MEF*, Chişinău, 1987, vol. V, p. 141.

[5] *MEF. Recensământul populaţiei Moldovei din anul 1774*, Chişinău, 1975, vol. VII, partea II, p. 433.

[6] *Chişinău. Enciclopedie*, Chişinău, 1997, p. 498.

[7] *Ibidem*, p. 13.

[8] Anatol Eremia, *Chişinău. Oraşul vechi şi nou*, Chişinău, 1998, p. 14.

[9] *Ibidem*, p. 15.

[10] *Ibidem*, p. 17–18.

[11] Anatol Eremia, *Chişinăul de ieri şi de azi. Străzile oraşului nostru* // *Sport-Turism*, 1992–1995 şi *Chişinău. Curierul de seară*, 1992–1996.

[12] *MEF*, Chişinău, 1982, vol. III, p. 55.

[13] *Ibidem*, p. 77.

[14] *MEF*, vol. VII, partea II, p. 432–433.

[15] *Труды Бессарабской Губернской Ученой Архивной Комиссии*, Chişinău, 1907, vol. III, p. 152.

[16] Aurel V. Sava, *Documente privitoare la tîrgul şi ţinutul Orheiului*, Bucureşti, 1944, p. 235.

[17] Anatol Eremia, *Visterniceni*, în *Chişinău. Enciclopedie*, 1997, p. 545.

BIBLIOGRAFIE

Anatol Eremia, Matei Banaga, *Chişinău. Străzile oraşului: nume vechi, nume noi*, Chişinău, 1991.

Anatol Eremia, *Nomenclatorul străzilor din or. Chişinău*, Chişinău, 1992.

Anatol Eremia, *Chişinău. Străzile oraşului nostru*, Chişinău, 1993.

Chişinău. Enciclopedie, Chişinău, 1997.

Anatol Eremia, *Chişinău. Oraşul vechi şi nou*, Chişinău, 1998.

Anatol Eremia, *Chişinău. Ghidul străzilor*, Chişinău, 2000.

Chişinău. Schema turistică, Chişinău, 2000.

Anatol Eremia, *Chişinăul de ieri şi de azi* // *Sport-Turism*, 1992–1995.

Anatol Eremia, *Străzile oraşului nostru* // *Curierul de seară*, 1992–1996.

Curierul de seară, 1992–1996.

Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei

Dinu POŞTARENCU

DESEMNAREA TÎRGULUI CHIŞINĂU, LA 1812, ÎN CALITATE DE CENTRU ADMINISTRATIV AL BASARABIEI

După anexarea teritoriului românesc dintre Prut şi Nistru la Imperiul Rus, conform Tratatului de Pace de la Bucureşti din 1812, una din localităţile provinciei răpite urma să devină centru administrativ. Decizia în această privinţă îi revenea lui Scarlat Sturdza, boier moldovean, refugiat în Rusia după încheierea Tratatului de Pace de la Iaşi (29 decembrie 1791), desemnat de autorităţile ruse, la 23 iulie 1812, în funcţia de guvernator civil al Basarabiei. Anume lui i-a fost încredinţată împuternicirea respectivă prin intermediul Regulamentului privind instituirea administraţiei provizorii în Basarabia, act datat cu aceeaşi zi de 23 iulie 1812 şi remis lui Scarlat Sturdza de către amiralul P.V. Ciceagov, comandant-şef al armatei ruse de la Dunăre, de competenţa căruia era şi soluţionarea problemelor basarabene. Regulamentul stipula: „El (guvernatorul civil al Basarabiei – *D.P.*) are libertatea de a-şi alege oraşul de reşedinţă, pentru a administra cît mai bine provincia". Consultînd documentele de arhivă, ne convingem că dispoziţiile date de S. Sturdza, apoi de I.M. Harting, succesorul lui Sturdza, şi de Guvernul provincial al Basarabiei, instituit la 2 februarie 1813, au fost semnate la Chişinău.

Astfel, ca oraş de reşedinţă al teritoriului cotropit este ales Chişinăul, alegere care nu a fost deloc întîmplătoare. Desemnarea lui pentru acest rol fusese recomandată, efectiv, de diplomaţia rusă. În una din primele variante ale proiectului de lege privind administrarea provizorie a Basarabiei, elaborate imediat după încheierea Păcii de la Bucureşti de către contele Ioan Capodistria, agent diplomatic pe lîngă P.V. Ciceagov, se menţionează în această ordine de idei: „Chişinăul, orăşel în ţinutul Orheiului, pare a fi locul cel mai convenabil în calitate de reşedinţă a guvernului regional. El se află în centrul regiunii recent dobîndite, este destul de mare, are o populaţie numeroasă, apă potabilă bună, precum şi păduri în vecinătate, nu este îndepărtat nici de Nistru, nici de Prut, toate produsele pămîntului sînt aici mai ieftine decît în alte părţi"[2].

În contextul – dramatic pentru Ţara Moldovei – modificărilor teritoriale intervenite, tîrgul Chişinău avea toate şansele să devină oraş de reşedinţă. Aşezat în partea centrală a teritoriului anexat, la intersecţia unor căi importante de comunicaţie, el era, la începutul sec. al XIX-lea, unul dintre cele mai mari şi dezvoltate tîrguri din spaţiul dintre Prut şi Nistru. Avea şase biserici ortodoxe – mai multe decît alte tîrguri basarabene (Sf. Arhangheli Mihail şi Gavriil, numită ulterior Soborul vechi, Buna-Vestire, Sf. Ilie, Înălţarea Domnului, Naşterea Maicii Domnului, zisă Măzărachi, Grecească), avea imobile cu nivel, Şcoală Domnească, deschisă prin hrisovul emis de domnul Moldovei Alexandru Moruzi la 28 mai 1803[3]; reprezenta un însemnat centru comercial în care activau numeroase bresle meşteşugăreşti. În plus, Chişinăul era deja un centru administrativ; aici se afla reşedinţa serdăriei Orheiului – administraţia ţinutului Orhei–Lăpuşna, cel mai vast dintre cele nouă ţinuturi ale Basarabiei la 1812.

Protoiereul Petru Kunițki, colaborator apropiat al mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni, consemna în acest sens în lucrarea sa editată în 1813: „Orașul Chișinău este cel mai potrivit pentru reședința Guvernului provincial sau gubernial, deoarece se găsește în mijlocul provinciei, dar și pentru motivul că, pe de o parte, este suficient lemn și piatră pentru clădiri, iar pe de altă parte, stepa largă, precum și apa de izvor și aerul curat constituie cauzele ce fac ca acest oraș să fie mai populat decît celelalte de aici. În el, deopotrivă în Bălți și Fălești, au loc iarmaroace mari, unde negustorii de vite cumpără cirezi de cai și boi, piei și lînă în cantități mari și le expediază în Austria și statele germane“[4].

Prin urmare, nu corespunde realității afirmația lui Ștefan Ciobanu, potrivit căreia „Chișinăul fu ales de către mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni și senatorul Krasno-Milașevici, însărcinat cu organizarea administrativă a provinciei, ca capitală a Basarabiei“[5].

La fel este incorectă și opinia istoricului basarabean Alexis Nacco, precum că Gavriil Bănulescu-Bodoni, sosind „de la Iași în ultimele zile ale lunii septembrie 1812 și examinînd Basarabia, a considerat mai convenabil și mai bun pentru reședința sa or. Chișinău“[6].

În realitate, atunci cînd mitropolitul Bănulescu-Bodoni se pregătea să vină de la Iași în Basarabia, primind de la ruși misiunea să organizeze structura eparhială în provincia acaparată, Chișinăul de acum exercita funcția de reședință provincială. Drept confirmare servește demersul înaintat la 6 august 1812 de către G. Bănulescu-Bodoni amiralului Ciceagov, în care se menționează: „Fiindcă se apropie ziua plecării peste Prut, Vă rog cu plecăciune să porunciți cui se cuvine să nu se acorde ajutor în timpul mutării din Iași la Chișinău. Totodată, pînă ne vom asigura la Chișinău cu locuințele necesare, să am împreună cu statele mele și dicasteria loc pentru ședere“[7]. Intervenția i-a fost satisfăcută. Deci, mitropolitul, pe cînd era încă la Iași, stabilise plasarea reședinței sale la Chișinău, adică acolo unde se afla cîrmuirea provincială, și nu luase o asemenea decizie în momentul sosirii sale în stînga Prutului.

Este absolut lipsită de temei afirmația lui I. Moiseev precum că „reședința noii provincii a fost inițial la Bender, apoi a fost mutată, în 1818, la Chișinău“[8].

Ce-i drept, se preconiza în acest răstimp proclamarea orașului Tighina în calitate de centru administrativ al Basarabiei. Propunerea fusese formulată de A.N. Bahmetev. Fiind rezident imperial în Basarabia în perioada 1816–1820, acesta îi raporta țarului, la 21 ianuarie 1817, că localitatea Chișinău „aparține unui proprietar particular, și anume mănăstirii ieșene Galata, e așezat pe rîul Bîc, într-un mediu periculos pentru sănătate. În jur sînt bălți și un iz neplăcut vine dinspre rîu [...] Considerînd Chișinăul incomod pentru a fi oraș de reședință al regiunii, e necesar să fie ales un alt punct, și anume tîrgul de lîngă

Chișinău. Sfîrșitul secolului XIX

cetatea Bender. Aşezat lîngă Nistru, aici e aer curat, sînt întinderi de pămînt ce aparţin vistieriei. Pe Nistru se pot aduce fără mari dificultăţi provizii şi lemn"[10].

Aşadar, ideea de a muta administraţia Basarabiei la Tighina a fost lansată în 1817. Prin urmare, nu este precisă menţiunea conţinută în primul studiu amplu despre Chişinău: „Oraşul Chişinău, din 1812, este centrul administrativ, cultural şi social-economic al provinciei, deşi în primii 5–6 ani (după anexarea Basarabiei – *D.P.*), cînd deocamdată nu era rezolvată problema cu privire la centrul de administrare al regiunii, Benderul disputa prioritatea asupra Chişinăului"[10].

Tentativa rezidentului imperial de a muta reşedinţa provincială nu a avut sorţi de izbîndă. Chişinăul a continuat să exercite funcţia acordată în 1812, deoarece, se susţine în acelaşi studiu despre Chişinău, a fost respectată opinia mitropolitului G. Bănulescu-Bodoni[11]. De bună seamă, mitropolitul se bucura de o autoritate incontestabilă, însă, considerăm, nu graţie intervenţiei lui s-a pledat în favoarea Chişinăului. Deşi lui Bănulescu-Bodoni putea să-i convină şi Tighina, doar eparhiei Chişinăului şi Hotinului îi erau subordonate şi bisericile din aşa-numita Ucraină Hănească sau stepa Oceakovului cu oraşele Ananiev, Tiraspol şi Odesa. Totuşi, mitropolitul a intervenit din motivul că în Chişinău, către anul 1817, se stabiliseră definitiv instituţiile eparhiale: funcţiona Seminarul Teologic, deschis la 31 ianuarie 1813, şi Tipografia eparhială, inaugurată la 31 mai 1814, fusese ridicată reşedinţa mitropolitană, în incinta căreia, la 12 noiembrie 1814, a fost sfinţită biserica Acoperămîntul Maicii Domnului.

Intenţia de a muta reşedinţa apăruse în momentul în care autorităţile de la Sankt Petersburg abordau chestiunea referitoare la domeniile din Basarabia ce aparţinea mănăstirilor de peste hotare. În consecinţă, în martie 1817, împăratul Alexandru I emite un decret prin care recunoaşte dreptul acestor mănăstiri de a dispune de domeniile lor. În situaţia dată, s-a constatat că partea nouă a oraşului Chişinău se construieşte pe moşiile stăpînite de mănăstirile închinate din Iaşi – Galata şi Frumoasa, al căror drept de proprietate urma să fie respectat.

Totuşi, alegerea Tighinei ca eventuală reşedinţă provincială nu era tocmai reuşită, deşi, din punct de vedere strategic, respectiva localitate îi aranja mai mult pe ruşi. Cu toate că exista ţinutul Bender (Tighina), reşedinţa acestuia nu se afla la Tighina, ci la Căuşeni. Chiar dacă nu era reşedinţă ţinutală, tîrgul de lîngă renumita cetate de la Nistru era supus în acel timp unor transformări radicale. Întrucît cetatea Tighina devenise fortăreaţă rusească de clasa I, conducerea trupelor postate în ea, acţionînd în conformitate cu ordinul comandamentului suprem, a extins oraşul, în 1814, „cu 250 stînjeni de la valul sudic al cetăţii cu scopul de a crea între cetate şi oraş o esplanadă*)"[12]. Deci, oraşul Tighina, mutat spre sud, se construia, în fond, din nou şi nu corespundea cerinţelor imediate de a servi în calitate de centru administrativ al Basarabiei. Lucrările de construcţie iniţiate în cadrul lui decurgeau lent. Bunăoară, zidirea catedralei Schimbarea la faţă a Domnului, a cărei piatră de temelie fusese pusă la 22 august 1815, este dusă la bun sfîrşit abia în 1834.

Proiectul privind mutarea reşedinţei la Tighina a fost abandonat, probabil, şi din motivul că se preconiza sosirea ţarului în Basarabia, iar Tighina, aflată în faza unei amenajări totale, nu era pregătită de a primi vizita unui asemenea oaspete de prim rang.

Concomitent, s-a pus în aplicare şi un alt mod de a soluţiona problema: pentru a menţine Chişinăul ca reşedinţă, autorităţile ţariste au intervenit pe lîngă capii administraţiilor ecleziastice superioare, sub jurisdicţia cărora se aflau mănăstirile ce posedau moşii în zona Chişinăului, cu propunerea de a schimba aceste moşii cu altele sau de a le vinde.

Ca rezultat, la 25 ianuarie 1818, rezidentul imperial în Basarabia A.N. Bahmetev îl informa pe secretarul de stat I. Capodistria: „Am onoarea să expediez în original avizul adresat mie de către patriarhul de Ierusalim Policarp, în care şi-a exprimat acordul să cedeze în folosul haznalei Maiestăţii sale imperiale moşia Chişinău în vederea înfiinţării pe ea a oraşului provincial"[13].

Curînd, la 30 ianuarie 1818, Bahmetev îi mai comunica lui Capodistria că exarhul G. Bănulescu-Bodoni l-a înştiinţat „despre primirea de către el a avizului de la arhiepiscopul de Sinai Constantin, prin care acesta şi-a dat consimţămîntul să cedeze haznalei cealaltă parte a oraşului Chişinău, ce aparţine mănăstirii Sf. Ecaterina din Sinai, constituită din moşiile Chişinău şi Hrusca. Pe deasupra, Gavriil Bănulescu-Bodoni mai aducea la cunoştinţă că

* Spaţiu viran din jurul unui obiect militar, prevăzut pentru a înlesni apărarea lui în cazul atacului întreprins de inamic.

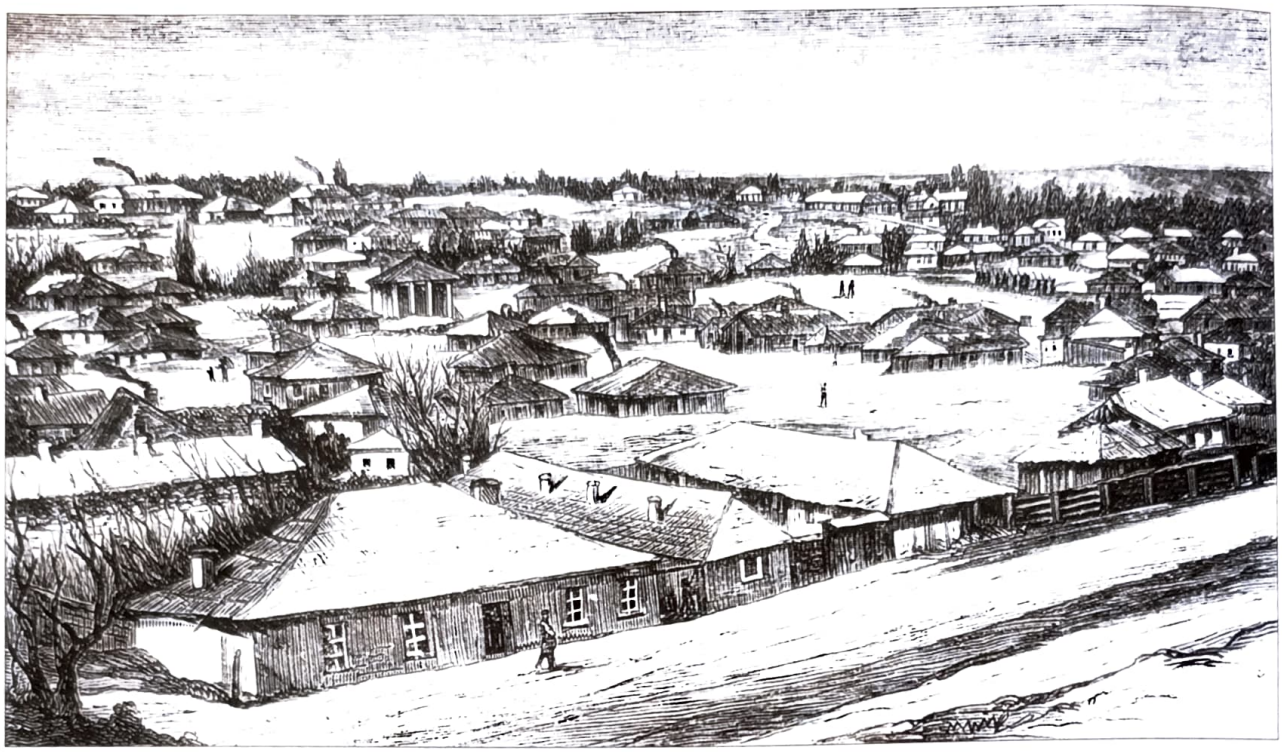

Chişinău. Sfîrşitul secolului XIX

împuternicitul în problema dată din partea arhiepiscopului de Sinai, arhimandritul mănăstirii Frumoasa din Iaşi Iosif, s-a înfăţişat la el, avînd procură pentru a-mi prezenta actele asupra moşiilor pomenite"[14].

Deoarece era necesar să fie îndeplinite formalităţile de rigoare, A.N. Bahmetev indica, la 12 februarie 1818, Departamentului II al Guvernului provincial al Basarabiei: „Informînd conducerea mănăstirii din Iaşi, închinată Patriarhiei de la Ierusalim, despre intenţia guvernului local de a declara oraşul Chişinău reşedinţă a provinciei, patriarhul de Ierusalim Policarp i-a comunicat în scris Maiestăţii sale imperiale că el, în mod solemn, cu acordul întregului sobor, oferă în dar tronului rusesc moşia Chişinău ce aparţine sus-numitei Patriarhii. [...] Avînd avizul patriarhului de Ierusalim, că preacuviosul Parfenie, arhimandritul mănăstirii Galata din Iaşi, care stăpîneşte moşia, este împuternicit să definitiveze procedura de predare către instituţia de stat a acestei moşii împreună cu documentele ce ţin de ea, eu propun Departamentului, cu ocazia aflării arhimandritului Parfenie la Chişinău, să încheie în privinţa cedării moşiei respective o tranzacţie formală şi să primească de la el toate actele"[15].

Astfel, ca urmare a contactelor stabilite cu proprietarii de moşii şi a bunăvoinţei acestora de a ceda bunurile solicitate, Chişinăul rămîne a fi şi pe viitor centru administrativ al Basarabiei. La 29 aprilie 1818, prin intermediul Regulamentului organizării administrative a Basarabiei, aprobat de împăratul Alexandru I cu ocazia vizitei sale la Chişinău, acesta este declarat în mod oficial oraş de reşedinţă al provinciei. A fost desemnat, se precizează în Regulament, cu condiţia ca el „să fie trecut din actuala proprietate mănăstirească în acea de stat, cumpărîndu-l prin înţelegere reciprocă".

În momentul promulgării Regulamentului, precum s-a menţionat mai sus, înţelegerea reciprocă avusese loc deja, stipulaţia respectivă din cuprinsul actului rămînînd nemodificată.

Pe lîngă tranzacţiile semnate cu mănăstirile ieşene, urma să mai fie respectată încă o formalitate referitoare la trecerea moşiilor mănăstireşti în proprietatea statului. Chestiunea a fost expusă de H. Bahmetev în adresa sa, din 8 mai 1818, trimisă Sfatului Suprem, format din două departamente, al Guvernului provincial al Basarabiei, prin care îl punea la curent despre faptul că moşierul basarabean Ioan Străjescu i-a adresat o cerere, în care explica: el „este adevăratul arendaş al veniturilor oraşului Chişinău împreună cu moşiile alăturate lui: Buiucani, Vovinţeni şi Gostuceni, ele revenindu-i prin moştenire de la deţinătorul anterior, răposatul său socru, asesorul de colegiu Măcărescu, care a luat în concesiune aceste moşii din 1803, pe un termen de 20 de ani,

prin contractul încheiat de el cu mănăstirea Galata din Iaşi. Roagă să se ia în considerare această circumstanţă, ca în legătură cu prezenta cedare a moşiei Chişinău instanţei de stat de către mănăstirea respectivă să nu se producă vreo schimbare, contrară sus-numitului contract. Găsind de cuviinţă din partea mea să ţin cont în cazul dat de acest detaliu, eu am poruncit să cerceteze problema în cauză preşedintelui Departamentului II pentru serviciul civil, consilierul de stat Nedoba, şi casierului provincial, asesorul de colegiu Spakovski, de la care am primit recent un raport conţinînd propunerea, confruntată cu referinţa împuterniciţilor veniţi din partea patriarhului de Ierusalim, de a sista stăpînirea moşierului Străjescu asupra oraşului Chişinău cu începere de pe data de 9 a lunii viitoare, iar în schimbul venitului pe care îl are din aceasta să i se plătească de la vistierie tot atît cît urmează să încaseze pînă în ziua expirării termenului acestei concesiuni"[16]. În încheiere, Bahmetev solicita Sfatului Suprem să execute această stipulaţie, protejînd dreptul concesionarului şi respectînd avantajele vistieriei.

Examinînd petiţia moşierului Străjescu, Sfatul Suprem a decis să i se ofere acestuia o plată unică pentru restul de 5 ani rămaşi pînă la exprimarea termenului fixat în contract[17].

Primind în sfîrşit răspuns de la Guvernul provincial al Basarabiei, căruia, prin două sesizări, îi ceruse date referitoare la suprafaţa moşiilor cedate de cele două mănăstiri, precum şi o evaluare a veniturilor provenite de la acestea, Bahmetev a aflat că Măcărescu arenda „moşiile Buiucani şi Vovinţeni, iar secretarul gubernial Hrizostrat – moşiile Chişinău şi Hrusca"[18]. Întrucît evidenţiase un decalaj între evaluarea venitului anual obţinut de I. Străjescu, efectuată de către Guvern şi cea prezentată de către Sfatul Suprem, A. Bahmetev a cerut Guvernului provincial, prin sesizarea sa din 19 octombrie 1818, să-i furnizeze în această privinţă informaţii precise[19].

Peste scurtă vreme, punîndu-i-se la dispoziţie lui Bahmetev informaţiile solicitate, a fost rezolvată şi problema arendării moşiilor.

Conchidem, în consecinţă, că oraşul Chişinău a devenit centru administrativ al Basarabiei din 1812, iar declararea lui oficială, în 1818, ca oraş de reşedinţă a fost o simplă formalitate.

NOTE

[1] D. Poştarencu. *O istorie a Basarabiei în date şi documente. 1812–1940*. Chişinău, 1998, p. 66.

[2] I. Varta. *Noi date inedite despre statutul Basarabiei de sub dominaţia ţaristă*, în *Revista de Istorie a Moldovei*, 1998, nr. 3–4, p. 102

[3] A. Eşanu. *Şcoala Domnească la Chişinău la începutul secolului al XIX-lea*, în *Revista de Istorie a Moldovei*, 1993, nr. 3, p. 14–20.

[4] П. Куницкий. *Краткое статистическое описание заднестровской области, присоединенной к России по Мирному тракту, заключенному с Портою Отоманскою в Бухаресте 1812 года*. Sanct Petersburg, 1813, đ. 9.

[5] Şt. Ciobanu. *Chişinăul*. Chişinău, 1996, p. 20.

[6] А. Н. *Очерк гражданского устройства Бессарабской области с 1812–1828*, в *Записки Императорского Одесского Общества Истории и Древностей*, Одесса, 1900, Т. XXII, p. 114.

[7] А. Стадницкий. *Гавриил Банулеско-Бодони, экзарх Молдо-Влахистский (1808–1812 гг.) и Митрополит Кишиневский (1813–1821 гг.)*. Chişinău, 1894, p. 244–245.

[8] A. Moraru. *Istoria românilor, Basarabia şi Transnistria (1812–1993)*. Chişinău, 1995, p. 15.

[9] D. Poştarencu. *Din istoria Tighinei*, Chişinău, 1992, p. 45.

[10] *Юбилейный сборник города Кишинева*. 1812–1912. ч. I.

[11] *Ibidem*.

[12] *Кишиневские епархиальные ведомости*, 1875, nr. 11, p. 440.

[13] A.N.R.M., F. 17, inv. 1, d. 119, f. 116.

[14] *Ibidem*, f. 160 v.

[15] *Ibidem*, f. 246–247.

[16] *Ibidem*, f. 717–718.

[17] A.N.R.M., F. 17, inv. 1, d. 117, f. 279 v.

[18] *Ibidem*, f. 417.

[19] *Ibidem*, f. 417 v.

Andrei EŞANU,
Valentina EŞANU

MĂNĂSTIREA SFINŢII ARHANGHELI MIHAIL ŞI GAVRIIL DIN CHIŞINĂU

Se ştie că localitatea Chişinău, ca aşezare rurală, a fost atestată documentar pentru prima dată pe la 1436. În 1466, în timpul domniei lui Ştefan cel Mare (1457–1504), satul Chişinău este cumpărat de către unchiul său Vlaicul, pîrcălab. În stăpînirea urmaşilor lui Vlaicul moşia s-a aflat pînă în 1576, cînd o strănepoată a înaltului demnitar o vinde. După această dată Chişinăul trece din mînă în mînă, fiind proprietatea unor boieri sau mănăstiri[1]. Astfel, istoria satului Chişinău, apoi, de pe la mijlocul sec. al XVII-lea, a tîrgului cu acelaşi nume s-a profilat cu destulă claritate. Mai complicată este problema reconstituirii trecutului său spiritual, în special, a apariţiei şi existenţei unor instituţii ecleziastice. Cine au fost ctitorii primilor edificii de cult de pe moşia Chişinău?

Să fi construit oare o biserică pe moşia Chişinău înaltul dregător domnesc, unchiul lui Ştefan cel Mare, pîrcălabul Vlaicu, care a intrat în posesiunea satului Chişinău la 1466[2], sau cineva din urmaşii săi, sau cineva din stăpînii noi ai moşiei, cum ar fi, de exemplu, Drăguş, fost ureadnic în Iaşi, care a cumpărat acest sat în 1576 de la strănepoţii pîrcălabului Vlaicu[3], sau Constantin Roşca, mare vistier, care ia în posesiune această moşie în 1617[4]? Sau poate că acest gest a fost făcut de către călugării de la mănăstirile Sf. Vineri (Sf. Paraschiva) şi Balica (numită şi Sf. Arhangheli, Frumoasa, Sinai, Galata din Vale) din Iaşi, ambele închinate Muntelui Sinai, care în 1641 au primit de la Vasile Lupu voievod dreptul de a strînge zeciuiala de pe moşia Chişinău[5]? Pe de altă parte, ar fi putut înălţa o biserică la Chişinău şi Buiucani (sat situat în vecinătatea imediată a Chişinăului) o altă mănăstire ieşeană, Galata (Galata din Deal), care a intrat în stăpînirea Buiucanilor în 1620[6], ori înşişi locuitorii satului, apoi şi ai tîrgului.

V. Curdinovschi, primul dintre cercetătorii care s-au ocupat de trecutul vieţii spirituale şi ecleziastice a Chişinăului, a admis existenţa sau construirea unei biserici în această localitate pe timpul domniei lui Vasile Lupu (1634–1653). El localiza biserica respectivă în partea veche a oraşului, lîngă cimitirul vechi. Conform opiniei lui V. Curdinovschi, această biserică, numită în izvoarele din sec. al XVIII-lea „Soborul vechi", a fost distrusă în urma războiului din 1735–1739 şi reconstruită din temelie de Vasile Măzărachi[7].

În anii 50–60 ai secolului al XVII-lea, cînd tîrgul îşi extinde hotarele intrînd stihiinic cu case şi dughene în moşia Buiucanilor, o parte a Chişinăului se pomeni a fi stăpînită de mănăstirea Galata. Prin aceasta, şi mănăstirea Galata s-ar fi putut implica ulterior în construcţia unei biserici la Chişinău. În această privinţă, după opinia lui Vasile Drăguţ, către perioada de domnie a lui Vasile Lupu, acest celebru voievod a înălţat la Chişinău, pe la 1645, o biserică ce purta hramul Sf. Nicolae sau Biserica domnească[8], iar N. Stoicescu, de asemenea, datează începuturile acestei

biserici cu sec. al XVII-lea, dar fără a o atribui vreunui domn al Ţării Moldovei din această perioadă[9]. Aceste afirmaţii rămîn într-o oarecare măsură doar nişte ipoteze, deoarece informaţiile din izvoarele de mai tîrziu (anii 30–40 ai secolului al XVIII-lea) ne vorbesc vag despre aceste evenimente. Dacă examinăm atent sursele aflate la dispoziţia cercetătorilor în această problemă, constatăm că cea mai timpurie menţiune certă a unei biserici la Chişinău se referă la războiul ruso-turc din anii 1735–1739, cînd edificiul „s-au răsîpit de tătarii din temealii"[10]. Informaţii despre vechimea şi datarea exactă a acestei biserici lipsesc sau nu au fost încă descoperite. O anumită lumină asupra trecutului acestei biserici de la Chişinău varsă un izvor necunoscut pînă nu demult, din 27 iulie 1741[11]. Avînd în vedere importanţa acestui document, emis de cancelaria domnească a lui Grigore Ghica, pentru istoria celei mai vechi biserici cunoscute de la Chişinău, citäm din el *in extenso*: „Adecă Domnia mea binevrîndu cu a noastră bună vrere, cu curată şi luminată inimă, de la tot sufletul nostru şi de la Dumnăzău agiutoriu, căutînd buni lucruri, cari au fost făcîndu luminaţi răposaţii domni, ce-au fost mai înainte de noi...[12] i-au întărit pentru mîntuinţa sufleatelor sale. Pentru aceea şi Domnia mea m-am milostivit cu bisearica din Chişinău, unde să cinsteşti hramul Sfîntului şi marili făcătoriu de minuni ierarhul a lui Hristos Neculai, cari bisearică, fiindu mai înainte domnească şi-n vremea tulburărilor ce-au venit muscalii aice în ţară, s-au răsîpit de tătarii din temealii şi, la aceea vremi fiindu sărdariu din poronca noastră credincios boieriul nostru, dumnealui Lupul Năstas, biv agă, slugindu Domnii meali cu credinţă mai vîrtos întra ceali vremi şi cerîndu voi de la noi, ca să o facă dumnealui această bisearică, Domnia me i-am dat voi şi blagoslovenii, ca s-o facă. Şi au făcut-o dumnealui din temealii cu toată cheltuiala dumisale; şi fiindu şi acest locu, tîrgul Chişinăul, ce să numeşti Buicani, a mănăstirii Gălăţii, undi iaste zădită această bisearică, au cumpăratu dumnealui acel locu cu toate viniturile drept ... [13] lei, şi au închinat Svintii bisearici, cari bisearică, cu voia noastră, au făcut-o dumnealui metoh mănăstirii Gălăţii.

Deci, dară văzîndu şi Domnia mea acestu lucru plăcut lui Dumnezeu, ce-au făcut dumnealui, Domnia mea încă am întărit cu acestu testamentu a nostru şi am miluitu această Svîntă bisearică, deosăbit pe alte mile, ce am făcut Domnia me ş-am orînduitu, ca-s aibă a lua pe tot anul cîte 100 de lei din mortasăpia[14] Chişinăului; or de a fi pe sama domnii, or de ar dăruio domnia cuiva, tot aibă a lua această sută de lei, de vreme că tîrgul Chişinăul pe acest locu a bisericii să faci, aşe am socotit Domnia mea, că eşti cu cali să-s de această milă la Svînta bisearică. Aşijdirea m-am milostivit Domnie mea, ca şi din pîne uşorului[15], ce să strîngi de la tătară, acolo la Chişinău, să aibă a lua triizeci chile[16] de grîu şi doauzăci chile de mălai pe anu, ca să fii pentru chivernisala biseariciі. Şi de acmu înainte această milă să fii stători în veci.

Aşijdirea şi după a noastră viaţă şi domnii, pe cini Dumnăzău va alegi a fi domnu şi stăpănitoriu acestii ţări, poftim ca-s nu străci mila, ce-am făcutu cu această bisearică, precum şi noi n-am stricat miluirile altor domni, ce au fost mai înainte de noi, ce mai vărtos să întărească pentru a lui veşnică pomeniri"[17].

Din acest izvor putem desprinde informaţia că această biserică era destul de veche, încît domnitorul Grigore Ghica nu ştia cînd şi de către cine a fost ctitorită, fiindcă „li s-au prăpădit şi cărţili de milă, ce ave"[18]. Însă el a fost informat că aceasta era o biserică „înainte domnească" şi a fost sprijinită de alţi domnitori de pînă la el. În plus, într-adevăr, s-ar putea presupune că ea a fost înălţată de vreun domn al Moldovei încă din a doua jumătate al secolului al XVII-lea, pînă la instaurarea regimului fanariot în ţară. De

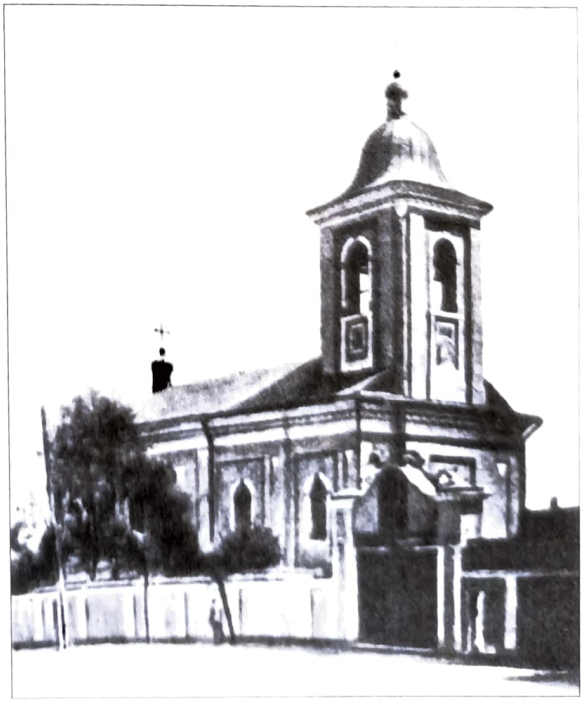

Biserica Sfinţii Arhangheli Mihail şi Gavriil – Soborul vechi (1747–1962)

asemenea, considerăm că dintre ctitorii bisericii Sf. Nicolae de la Chişinău (căci anume acest hram îl purta biserica, precum reiese din documentul citat mai sus) trebuie exclus domnul Vasile Lupu. Şi aceasta din cel puţin două considerente. Primul: activitatea ctitoricească a lui Vasile Lupu este reflectată destul de temeinic în izvoarele vremii. Însă acestea, fie direct, fie indirect, nu ne vorbesc de vreo ctitorie domnească, în cazul nostru, a unei biserici domneşti a lui Vasile Lupu la Chişinău. Al doilea: biserică, după cum indică izvoarele, a fost înălţată în acea parte a tîrgului Chişinău care era situată pe moşia Buiucanilor. Or, extinderea teritorială a tîrgului Chişinău pe seama unei părţi a moşiei Buiucani a avut loc, după cum menţionează documentele, în perioada imediat următoare domniei lui Vasile Lupu, în special pe timpul lui Eustratie Dabija (1661–1665) şi al altor domni din anii 60–70 ai secolului al XVII-lea.

Deci, pe baza celor relatate, putem conchide că biserica Sf. Nicolae de la Chişinău a fost construită aproximativ în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, după ce tîrgul s-a extins pe moşia Buiucani. În 1739, biserica din Chişinău care, „într-acel tîrgu numai ace biserică este"[19], după cum se afirmă într-un izvor din 10 octombrie 1740 („I"), a fost nimicită de tătari. Imediat după război, în 1740, Lupu Năstase, precum am arătat mai sus, a reconstruit din temelie cu cheltuială proprie această biserică.

O dată cu reconstruirea bisericii sau în perioada imediat următoare, domnitorul fanariot Grigore Ghica vine cu un şir de hrisoave, prin care acordă diferite privilegii noii biserici de la Chişinău. În actul din 10 octombrie 1740 „I" se spune: „Facem ştire cu aestă carte a Domnii mele pentru doi preuţi şi un diacon, ce să află la bisărica di la Chişinău, care fiindu mai înainte domnească..., care pe aceşti preuţi mai susnumiţi m-am milostivit Domnie me şi i-am ertat de dăjde gospod, şi de pocloniri vladicescu, şi de alte dăjde, ce ar mai vini pe alţi preuţi, ei nemeănui să nu de, numai să fii di slujba bisăricii, di vreme că într-acel tîrgu numai ace biserică este. Şi preuţii, ce să află la această bisărică, şi mai înainte au avut această milă şi de la noi, şi di la alţi domni, di să scuti. Şi la vreme răscoalilor, cînd au răsăpit bisărica, li s-au prăpădit şi cărţili de milă ce ave. Aşijdire, m-am milostivit Domnia me, vreme de săti, noi să aibu a scuti cîti 50 di stupi. Dar preutu şi diiaconul, fiind a lor drepti bucate, nimărui nimic să nu de. Iar afară dintr-aceste bucate, ce ar fi avînd mai multe, vor plăti şi ei pe obiceiu. Aceasta scriem."[20]

Într-un alt act din 10 octombrie 1740 „II"[21], domnitorul continuă şirul de privilegii acordate bisericii şi slujitorilor ei: „pentru un ţărcovnic şi un poslušnic, om streinu, ci să află la biserica di la Chişinău, care biserică, fiindu mai înainte domnească... m-am milostivit Domnie me şi i-am ertat di toate dărăli şi angherăli, cîte ar ieşi pe alte ţări, şi numărui să nu de: nici ciferture, nici hărtii, nici cheli ialoviţi, nimărui nimic să nu de, numai să fii di slujba bisericii, di vreme că într-acel tîrgu numai ace biserică este." Totodată, voievodul se adresează autorităţilor orăşeneşti şi tîrgoveţilor din partea locului: „Aşijdere şi tu şoltuzu, şi tîrgoveţi de Chişinău, pentru aceşti doi oameni mai sus-numiţi, să le daţi bună pace şi întru nemică să nu i amestecaţi, nici cu cai de olac, nici cu gazde, nici cu alte cheltuieli a tîrgului, la toate să le daţi bună pace, căci Domnie me i-am iertat ca să fie pentru slujba şi poslušenie acei Sfinte biserici din Chişinău."

Pe cît se pare, biserica Sf. Nicolae de la Chişinău a avut şi mai înainte de ruinare sau a căpătat chiar în anii de reconstrucţie statutul de *mănăstire*. Concluzia respectivă reiese atît din al III-lea document din 10 octombrie 1740, cît şi din cîteva izvoare posterioare. Astfel, la această dată, după ce confirmă un şir de privilegii bisericii din Chişinău, enumerate mai sus, în al treilea act acordă drepturi mănăstirii de la Chişinău: „Facem ştire cu această carte a Domnii mele pentru Sfănta mănăstire de la Chişinău, care mănăstire, neavînd altu agiutor de milă dispre Domnie me, m-am milostivit şi, deosăbit de alte mile, ci-am făcut cu aiastă mănăstire, iată acmu am făcut obiceiu de milă, ca-s aibă a lua din vama gospod di la Chişinău cîte 2 oci de undilemnu şi cîte o litră tămîe pi lună, ca-s fie pentru treaba candililor la sfintile icoane. Care milă, de acum înainte, să aibă a lua popii. Ci vor fi la ace mănăstire, pe toate lunile, în toţi anii, după cum scrie mai sus, de la vama gospod de la Chişinău. De care poroncim Domnie me şi voi, vameşilor, ce veţi fi orînduiţi la acel loc, să aveţi a da aestă milă deplin la Sfănta mănăstire"[22].

Într-adevăr, în scurtă vreme, la 24 octombrie 1740[23], voievodul este nevoit să revină la chestiunea mănăstirii de la Chişinău, numită la acea dată Sf. Arhangheli, la insistenţa egumenului mănăstirii Galata din Iaşi, care se plînge domnitorului că tîrgoveţii de Chişinău au intrat în moşia Buiucani a mănăstirii: „că s-au întinsu tîrgoveţii de Chişinău de ş-au făcut casă şi dughene pe locul mănăstirii şi fac înpresurare locului mănă-

Catedrala

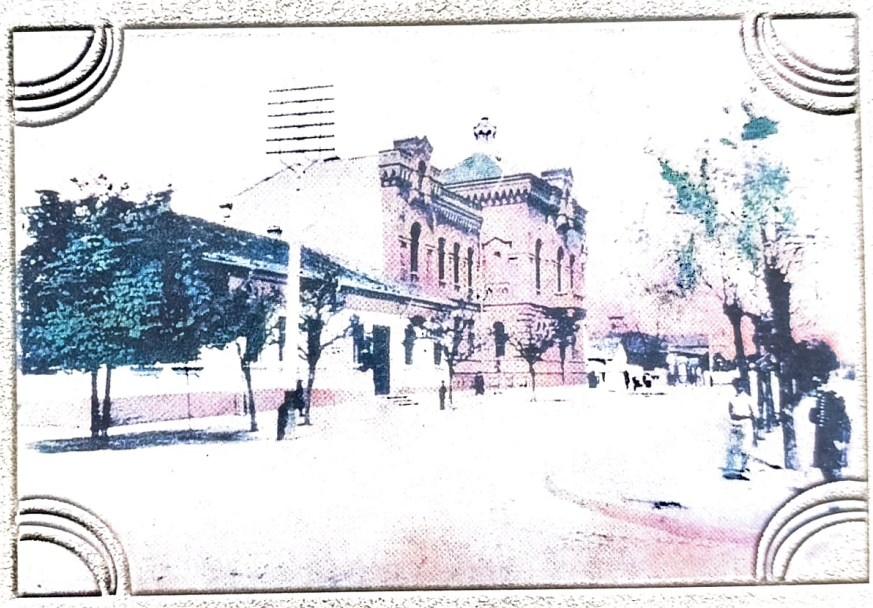

Gimnaziul de Fete

Casa lui Şvarţman

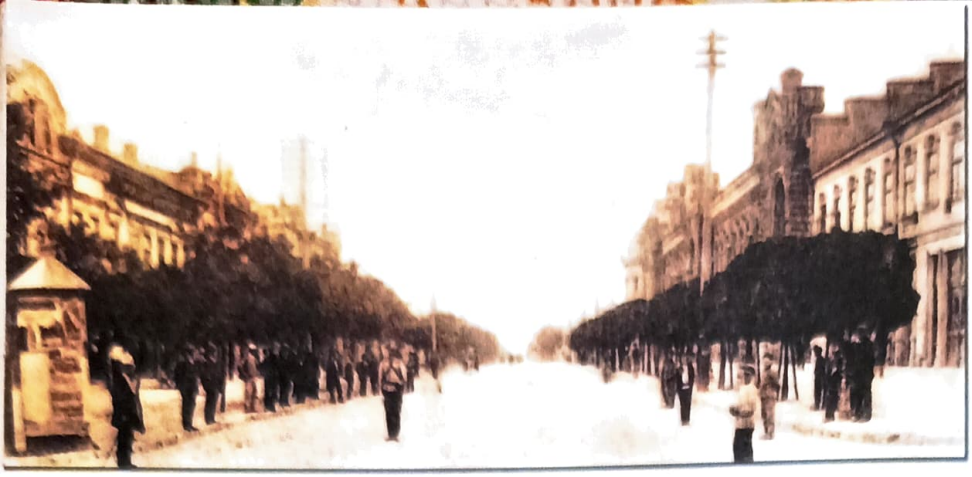

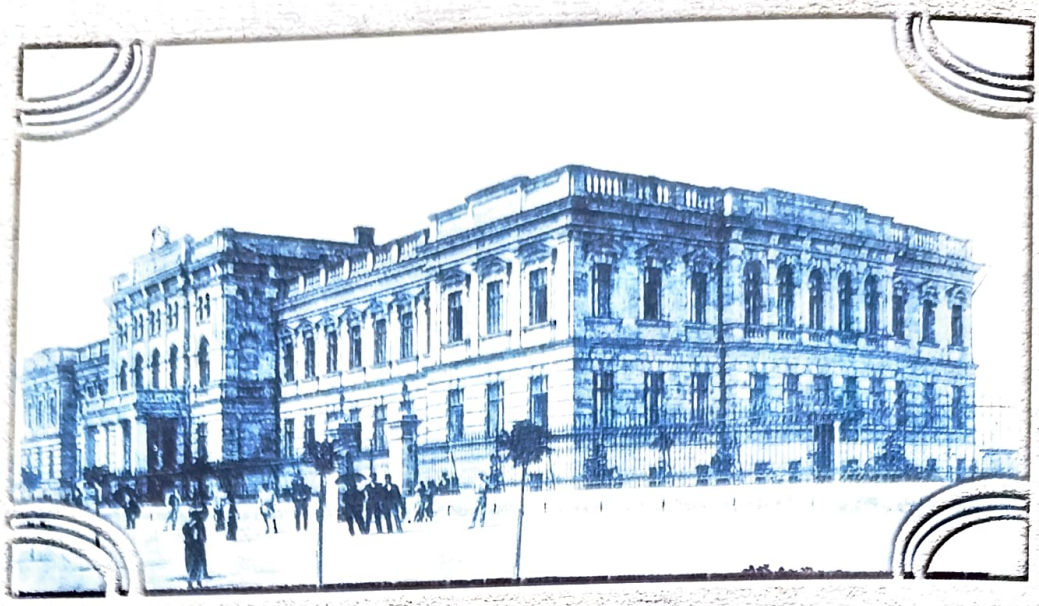

Gimnaziul de Băieți nr. 2

Palatul de Justiție

Farmacia „Kagan"

stirii...". Totodată, același egumen se plînge că și călugării mănăstirii Sf. Arhangheli, evident din partea locului, de asemenea „osăbit mai are pricină și cu călugării de la a noastră mănăstire Sfeti Arhangheli, pentru hotarăle acestui sat, ispitindu-să și ei cu înpresurare în locul Buecanilor". De aceea, domnitorul trebuie să ia măsuri pentru delimitarea hotarelor dintre moșia Buiucani și tîrgul Chișinău, precum și a celor ale mănăstirii Sf. Arhangheli din acest oraș.

Pornind de la aceleași izvoare din 1740, mai putem constata că la biserica și mănăstirea Sf. Arhangheli din Chișinău, care, de fapt, sînt o singură instituție ecleziastică, erau prezenți numeroși clerici de tot felul: 2 preoți, un diacon, un poslușnic, călugări. Astfel, este evident faptul care ne arată că deja în 1740 locașul creștin ortodox din Chișinău desfășura o deplină activitate. Ba chiar, călugării de la această mănăstire, întreprinzînd activități gospodărești tot mai mari, încearcă să valorifice terenuri din vecinătate, însușindu-și părți din moșia Buiucani și prin aceasta stîrnind nemulțumirea egumenului mănăstirii Galata. În afară de aceasta, pe cîte se pare, în același an (1740), o dată cu finisarea reconstrucției bisericii Sf. Nicolae, aceasta este sfințită cu hramul Sf. Arhangheli Mihail și Gavriil. Din actul de la 27 iulie 1741 reiese că serdarul Lupu Năstase, după ce a construit biserica, a închinat-o, făcînd-o metoc al mănăstirii Galata din Iași, care, la rîndul ei, era închinată Sfîntului Mormînt din Ierusalim. După această perioadă au urmat daniile lui Grigore Ghica.

Mai mult ca probabil că și ctitorul Lupu Năstase a adus daruri bogate bisericii. După cum se obișnuia în asemenea cazuri, ctitorii înzestrau bisericile și mănăstirile lor cu diferite odoare și odăjdii, icoane, alte obiecte de cult, cărți și proprietăți imobile. În privința acestora din urmă, dispunem de informații sigure, că Lupu Năstase a cumpărat pămîntul, pe care a construit biserica, precum și o carte, pe care a dăruit-o bisericii în 1743. Din fericire, această carte a ajuns pînă în zilele noastre și se păstrează la Biblioteca Academiei Române (București). Iată ce ne spune inscripția făcută cu ocazia donației: „Acest Antologhion, ce să cheamă Terfoloiu, l-am afeirosit dumnealui Lupu biv vel agă Sfinții mănăstiri din Chișinău, care cu ajutorul lui Dumnezeu dumnealui au făcut-o din temelie, let 7251 (1743), iulie 9. Și cini din preuți au din mireni ar cuteza a o înstrăina de la această besearică, să fie suptu blăstămul Domnului Hristos. Lupul biv vel agă."[24] În afară de valoarea intrinsecă a acestei cărți, inscripția făcută pe ea ne mai aduce un argument convingător că fosta biserică Sf. Nicolae din Chișinău, după ce a fost refăcută și sfințită, a căpătat statutul de mănăstire cu hramul Sf. Arhangheli Mihail și Gavriil.

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, această biserică-mănăstire continuă să fie susținută și îngrijită de alți domnitori fanarioți. Drept dovadă ne poate servi un document emis de Matei Ghica, în 1 decembrie 1754, și păstrat în original, prin care voievodul se referă direct la acest locaș de cult de la Chișinău. Pornind de la importanța acestei cărți domnești, ce conține numeroase detalii interesante, cu privire la biserica și mănăstirea de la Chișinău, găsim de cuviință să citîm din ea mai pe larg: „...Facem știre cu această carte a domnii miale pentru Svînta biserică din tîrgu din Chișinău, unde să cinstește și să prăznuiaște Svăntul și Marele Ierarh a lui Hristos, Nicolae (este vorba de vechiul hram, pe care îl purta biserica pînă la reconstruirea ei de către Lupul Năstase în 1739–1741 – *n.n.*), care este închinată la mănăstire, la Galata, că văzînd domnia mea la mînule preuților, ce sînt la această bisiarică, cărțile bunilor și fericiților domni, ce-au fost mai înainte de noi, întîi al fericitului întru pomenire răposat părintelui domniei mele, măria sa Grigore Vodă (este vorba de Grigore al II-lea Ghica, voievod al Țării Moldovei în anii: 1726–1733; 1735–1739; 1739–1741; 1747–1748), apoi și a altor domni, rînduindu-să ca să ia biserica pre tot anul cîte 50 de lei din vama domnească de la Chișinău, fiindcă face tîrgu Chișinăului pre locul bisiaricii, și cîte doaî ocă de untelemn, și o litră de tămîia pe lună din vama gospod (domnească – *n. n.*), de la Chișinău, pentru candile în bisiarică.

Așijdere și doi preuți și un diacon ce vor fi slujind bisiaricii, să fie apărați de dajde domnească și de poclonul vlădecescu, și să scutească preuții și diaconul și cîte cincizăci de bucate stup, mascuri, de desetină cum și pentru un țîrcovnec și un poslușnec, ce vor avea oameni streini fără de bir în visterie, să fie apărați și scutiți de tot birul visterii..."[25].

Pornind de la conținutul acestui act, se poate afirma că biserica cu hramul Sf. Nicolae din Chișinău se bucura de mai multă vreme de asistența domnilor din prima jumătate a secolului al XVIII-lea. Ei au sprijinit permanent acest locaș sfînt, scutindu-l de mai multe dări și prevăzînd, totodată, ca anumite părți din veniturile vămii

domneşti de la Chişinău să fie date pentru întreţinerea ei. De multe dări au fost scutiţi şi slujitorii acestei biserici. Aceste scutiri, care au fost reconfimate de Matei Ghica voievod la 1 decembrie 1754, creau condiţii favorabile pentru activitatea acestui locaş subordonat, după cum rezultă şi din documentul citat, mănăstirii Galata din Iaşi.

Recensămîntul din 1774 ne oferă alte date convingătoare în această privinţă. Nu se ştie de cînd, dar în acel an, conform acestui important izvor, mănăstirea de la Chişinău avea 15 scutelnici în satul Ustia, ocolul Nistrului[26].

Dovezi concludente privind existenţa şi activitatea mănăstirii Sfinţii Arhangheli din Chişinău pe parcursul unei îndelungate perioade se conţin şi în alte surse, din care desprindem date despre egumenii (conducători ai mănăstirii) acestui locaş de rugăciune. Ei sunt surprinşi participînd la rezolvarea unor litigii de proprietate. Cea mai timpurie informaţie referitoare la prezenţa lor la această mănăstire datează din 12 iulie 1748, cînd egumenii mănăstirilor Galata şi metocul ei din Chişinău – Sfinţii Arhangheli – se judecă cu tîrgoveţii din tîrg, în persoana lui Constantin Razul, din cauza neplăţii bezmănului[27]. În zapisurile de vînzare-cumpărare a unor părţi de moşii din satul Vovinţăni, megieş cu Chişinăul, din 24 septembrie 1766[28] şi din iulie 1767, este menţionat ca martor „Antim egumenul de la mănăstirea lui Sfeti Arhanghel în Chişinău"[29]. Se vede că acest egumen a păstorit timp îndelungat aici, deoarece îl mai întîlnim semnînd ca „Anthimos egumen de la Chişinău" o mărturie din 1 iunie 1768[30] şi alta din 4 iulie 1774[31]. Judecînd după semnătură – „Anthimos" –, putem presupune că era un grec. Conform unui document de la 2 septembrie 1799, „cuvioşia sa Anfim egumenul Sfinţălor Arhangheli" s-a prezentat la o judecată cu nişte documente mai vechi, prin care erau apărate interesele de proprietate ale mănăstirii[32]. La 8 septembrie 1800, egumenul Antim, care continua să diriguiască mănăstirea, asista, alături de alţi egumeni, la încă un proces, la care se examina problema hotarelor mai multor moşii mănăstireşti, inclusiv cele ale mănăstirii „Sfîntului Arhanghel metohul mănăstirii Galăţii..."[33] din Chişinău. Putem numai presupune că în acest caz este vorba de acelaşi Antim sau Anthimos. Dacă admitem că e vorba de una şi aceeaşi persoană, va trebui să constatăm că păstoria sa la mănăstirea chişinăuiană a fost întreruptă pentru un timp, deoarece la 21 mai 1790, „starеţul Isaia, egumenul Sfinţilor Arhangheli din Chişinău"[34], este împuternicit de către arhimandritul Hrisant, egumenul mănăstirii Galata, să strîngă venitul de la tîrgoveţii din Chişinău, care aveau dughene pe pămîntul mănăstirii. Probabil, biserica şi mănăstirea Sfinţii Arhangheli erau considerate de mai multă vreme ocrotitoare ale breslei cizmarilor şi ciubotarilor din Chişinău, deoarece în Catastiful (statutul) întocmit la 30 august 1811, în baza unei tradiţii mai vechi, se arăta printre altele: „...veniturile milosteniei, care se vor aduna la cutie, care va fi pusă la cale de noi după obiceiurile existente şi în alte bresle să fie folosit pentru... cheltuielile şi hramului de fiecare an al Sfinţilor Arhangheli Mihail şi Gavriil..."[35].

Războaiele din a doua jumătate a sec. al XVIII-lea, mai cu seamă războiul ruso-turc din anii 1786–1791, au provocat Chişinăului mari pagube, arzîndu-l (22 decembrie 1789) şi ruinîndu-l. Conform unui martor ocular – von Raan, maiorul armatei ruse –, în urma incendierii oraşului au fost distruse 6–7 biserici[36]. Au fost arse şi jefuite şi localurile sfinte ale urbei, inclusiv biserica Sf. Arhangheli Mihail şi Gavriil, fosta Sf. Nicolae, care a rămas să zacă în cenuşă pînă la 1802, cînd maiorul Ioan şi serdarul Teodor, fiii protopopului Constantin Măcărescul, au fost obligaţi să refacă mănăstirea, deoarece arendau moşiile Buicani şi Vovinţăni, pe care era aşezată această biserică[37]. Drept model arhitectonic pentru reconstrucţie a fost luată biserica Duminica Tuturor Sfinţilor din Iaşi, a mitropolitului Iacob Stamati, după proiectul arhitectului Her Leopold, zidită în stil baroc la 1800[38]. Varianta chişinăuiană era, ca proporţii, mai mică: nu avea cele două cămăruţe din nartex ale bisericii model. Iconostasul a fost sculptat şi icoanele zugrăvite în stil neoclasic de către Eustratie Altini[39]. Biserica a fost finisată şi sfinţită în 1806. Cu această ocazie, în pridvorul bisericii a fost montată o placă de marmură cu inscripţia: „Sfîntul şi Dumnezeescul lăcaşu acesta a Sfinţilor Arhangheli Mihail şi Gavriil şi din vechiu a Săntului ierarh Nicolae din Chişinău ţinutului Lăpuşnii, diŋ nou şi din temelie zidită şi înpodobită de noi fraţii maioru Ioanu şi sărdarul Feodor fii protoierei Constandin Macarescul spe pomenire şi slava cinsterei aceşti prăznuiri din parte noastră cu umilită inimă rugăm pe Domnul Dumnezeu să primească al său dintru ale sale şi să păzească oraşul şi zidire aceasta în veci. Amin. 1806. Iunie 2"[40].

Nu cunoaștem cum arăta biserica sub aspect arhitectonic pînă la 1806, dar se pare că pînă în secolul al XX-lea ea s-a păstrat cu mici schimbări, așa cum au refăcut-o frații Măcărescu. Deoarece biserica Sf. Arhangheli a fost distrusă după 1960, recurgem la descrierile lăsate în diferite perioade de Ștefan Berechet (1924) și Paul Mihail (1942). Precum menționa Ștefan Berechet, biserica era „ascunsă în zidurile înalte ale unei curți din piatră nu tocmai spațioase. Clădirea înaltă, măreață, cu clopotnița durată pe nartex, ca la toate bisericile acestui oraș. Intrarea se face printr-un pridvor adăugat mai tîrziu, care smulge mult din frumusețea stilului acestuia moldovenesc. Acoperișul este de tablă colorată în verde. Forma bisericii este cea de corabie. Nartexul este unit cu naosul. Bolta pantocratorului nu există, neexistînd cupola din mijloc. La cele patru colțuri ale ușoarei concavități, ce însemnează locul cupolei, sunt zugrăviți artistic sfinții evangheliști". Același autor arată că biserica este înzestrată cu „icoane împărătești, restul pereților au simple ornamente geometrice fără nici un gust și nici proporție"[41].

În descrierea lui Paul Mihail, preotul de altă dată al acestei biserici, se spune că „era zidită din piatră și cărămidă, în plan pseudotrilodat, cu nartex, naos și altar. Despărțirea naosului de nartex se făcea printr-o arcadă, deasupra căreia se afla cafasul, de unde porneau scările de stejar spre clopotnița din turnul de deasupra intrării. Turnul clopotniței se sprijinea pe pereții nartexului și avea formă dreptunghiulară, cu patru deschideri mari în formă de ferestre. Altarul era alcătuit dintr-o travee acoperită cu calotă, avînd și o absidă cu trei ferestre. În naos, în dreapta și în stînga, erau lipite de pereți două panouri foarte mari din lemn de stejar. Catapeteasma, sculptată cu 8 coloane mari, colonete mici și capiteluri corintiene, se etaja în trei registre. Ușile împărătești, sculptate în stil baroc, aveau chipurile evangheliștilor și a Bunei Vestiri pictate în medalion. Toate inscripțiile de pe catapeteasmă și de pe icoanele portative erau în limba română, cu caractere chirilice. Sfeșnice mari de alamă și candele de argint, împreună cu două policandre mari de nichel luminau naosul, iar tot interiorul avea lumină multă și de la cele trei ferestre mari și înalte. Cele șase clopote mari și mici aveau inscripții săpate cu nume vechi și noi. Pînă în 28 iunie 1940 biserica a păstrat tot inventarul original, cu excepția celor două strane, arhierească și domnească, ce fuseseră înnoite... Biserica nu era pictată în interior..."[42].

În afară de aceasta, biserica era înzestrată cu icoanele „Duminica tuturor sfinților", „Maica Domnului cu trei mîini" și „Maica Domnului cu pruncul în brațe", care avea o vechime de peste 200 de ani, provenind de la vechea biserică Sf. Nicolae[43].

Către 1812, cînd Basarabia a fost anexată la Rusia, instituția ecleziastică sus-numită era „cu odoare, veșminte și cărți îndeajuns înzestrată"[44] și avea „3 preoți, 1 diacon, 1 paraclisier și un cîntăreț care știe să cînte și grecește; iar ca parohieni avea 5 case de sîrbi cu 18 bărbați și 7 femei; 64 case moldovenești cu 182 bărbați și 145 femei"[45]. În octombrie 1812, cînd poliția orașului Chișinău cerea mitropolitului „un preot, care să știe a citi și a scrie în limba rusă și cea moldovenească, pentru a primi jurămîntul unor persoane", acesta îl desemnează pe preotul Ilie Goriţchi de la biserica catedrală (Sf. Arhangheli. – *n.n*) din oraș[46].

Se pare că în timpul războiului ruso-turc din 1806–1812 biserica nu a suportat distrugeri. În ianuarie 1813, în clădirea bisericească din preajma mănăstirii Sf. Arhangheli Mihail și Gavriil a fost deschis Seminarul Teologic[47]. După anexarea Basarabiei la Imperiul Rus, conform raportului Sinodului rus privind înființarea eparhiei Chișinăului și Hotinului, aprobat de Alexandru I la 21 august 1813, mănăstirea chișinăuiană devine reședința arhierească a noii mitropolii[48].

În același timp, mănăstirea Sf. Arhangheli a rămas metoc al mănăstirii Galata din Iași pînă în 1817, cînd, în urma înțelegerii dintre țarul Rusiei, patriarhul de Ierusalim și arhiepiscopul de Sinai, moșiile din raza Chișinăului (unde era situată și mănăstirea care ne interesează) sunt dăruite împăratului rus[49].

La 11 noiembrie 1816, pe lîngă Seminarul Teologic de la mănăstirea Sfinții Arhangheli a început să activeze un pension pentru fiii de nobili[50]. Această instituție a activat aici pînă la 26 septembrie 1817, după ce trece, împreună cu Seminarul Teologic, într-o clădire nouă de pe strada Seminarului[51].

La 15 martie 1818, arhimandritul Partenie, proestosul mănăstirii Galata din Iași, stabilește ca după cinci ani să se pună toate documentele moșiilor Buiucani și Vovinteni la dispoziția Administrației basarabene ținutale, pe care le deținea în arendă frații Măcărescu[52]. În felul acesta, mănăstirea Sf. Arhangheli trecu definitiv în subordinele Casei Arhierești din Chișinău.

Tot în incinta acestei mănăstiri, mitropolitul Gavriil a înfiinţat tipografia exarhicească, în care se vor tipări cărţi în limba română, în perioada 1814–1870. În această tipografie au fost publicate cărţi de slujbă bisericească: Liturghier, Molitvelnic, Evanghelie, precum şi cărţi de învăţătură în limba română – abecedare şi pastorale[53].

Fiind reşedinţă episcopală, aici au slujit arhiepiscopii Gavriil Bănulescu-Bodoni (1812–1821) şi Dimitrie Sulima (1821–1836). Începînd cu această perioadă, instituţia ecleziastică respectivă nu mai este numită în izvoare mănăstire.

Aproape de biserică era situat palatul primului mitropolit al Basarabiei, imobil care, se pare că, anterior, a făcut parte din complexul monastic Sf. Arhangheli. În opinia lui Paul Mihail, care a cunoscut foarte bine şi a descris în amănunt realităţile basarabene din perioada interbelică, acest complex reprezenta un interesant monument arhitectonic, construit în veacul al XVIII-lea, în stil moldovenesc, cu un balcon şi coloane. A fost reşedinţa celor doi înalţi prelaţi basarabeni pînă la 1836, cînd se sfinţeşte Catedrala Nouă din centrul oraşului[54]. După această dată, biserica Sf. Arhangheli este transformată în biserică parohială, numindu-se şi „Soborul vechi".

În anul 1942, în timpul reparării bisericii, a fost descoperită o ascunzătoare cu obiecte din anii 30–50 ai secolului al XIX-lea. Cine şi în ce împrejurări le-a ascuns, nu se ştie. Un lucru rămîne cert: ele făceau parte din patrimoniul bisericii Sf. Arhangheli. Dintre cele descoperite menţionăm: steagul breslei ciubotarilor din 1840, în fir, din catifea roşie ceea ce încă o dată demonstrează că biserica Sf. Arhangheli era locul de închinăciune al breslei cizmarilor din oraş); o icoană a Maicii Domnului din 1835; un patrafir; zece mînecuţe; trei orare; două feloane din stofă persană, cu influenţe ornamentale greceşti; două Sfinte aere cu însemnări moldoveneşti foarte vechi şi şase icoane, toate cu pictură moldovenească; un hrisov al împăratului Aleksandru al II-lea (al Rusiei – *n.n.*), în care este recunoscut sprijinul (voluntari, donaţii şi aprovizionări) acordat de moldoveni – populaţia băştinaşă a Basarabiei – în timpul Războiului din Crimeea. Actul imperial a fost emis la Moscova, pe data de 26 august 1856[55].

Din vechea bibliotecă a mănăstirii s-au păstrat pînă în secolul al XX-lea mai multe cărţi, vechi tipărituri, care au fost descrise de Ştefan Berechet şi Paul Mihail: *Minei de obşte cu Ceaslov*, foarte vechi, fără început şi sfîrşit; *Liturghie*, 1700 (?)[56]; *Liturghie*, Snagov, 1713, cu autograful mitropolitului Gavriil; *Triodion*, Iaşi, 1743; *Evanghelie*, Iaşi, 1762[57]; *Evanghelie*, 1757, în limba greacă; *Penticostar*, Bucureşti, 1769; *Octoih*, Bucureşti, 1792[58]; *Psaltire*, Iaşi, 1794; *Evanghelie*, Rîmnic, 1794; *Psaltire*, Movilău, 1796[59]; *Apostol*, Blaj, 1802, *Psaltire*, Iaşi, 1802; *Minei* de Septembrie, Octombrie, Noiembrie şi Aprilie, 1804; *Minei* de Ianuarie, Februarie şi Martie, toate editate la Buda, 1805; *Minei* de obşte, Chişinău, 1817; *Irmologhion*, Neamţ, 1827; *Penticostar*, Chişinău, 1853; *Ceaslov*, Chişinău, 1862[60]. Conservarea acestor opere relevă că biserica-mănăstire a existat pe parcursul acestei perioade, deşi a suferit mari pierderi în războaiele ruso-otomane.

Cu prilejul celei de-a 25-a aniversări a Unirii Basarabiei cu România (martie 1943), la biserica Sf. Arhangheli din Chişinău a avut loc un important eveniment. Ea a fost vizitată de conducătorul statului, mareşalul Ion Antonescu. Precum arată Paul Mihail, în comunicatul publicat cu această ocazie, s-a menţionat că vizita s-a făcut într-o biserică-simbol, care a întreţinut şi a dezvoltat spiritul românesc în secolul de înstrăinare sub jug străin[61].

Soborul vechi, vedere dinspre est (1943)

Deşi în 1944, în urma operaţiilor militare, Chişinăul a suportat distrugeri mari, biserica Sf. Arhangheli a rămas intactă. Nu cunoaştem dacă după 24 august 1944 s-au desfăşurat careva activităţi religioase. Pe la 1960, biserica mai rămînea în peisajul arhitectonic al oraşului. Deşi noile autorităţi au recunoscut-o ca monument vechi de arhitectură şi Academia de Ştiinţe intervenise pentru conservarea ei, în 1962, o dată cu dărîmarea Clopotniţei Catedralei Centrale, s-a decis să fie distrusă şi biserica Sf. Arhangheli Mihail şi Gavriil.

NOTE

[1] Vezi mai detaliat: Eşanu A. *Chişinău. File de istorie*, Chişinău, 1998, p. 18–30.

[2] *Documenta Romaniae Historica A. Moldova*, vol. II, Bucureşti, 1976, p. 187, doc. 131 (în continuare DRHAM).

[3] *Moldova în epoca feudalismului*, vol. I, Chişinău, 1961, p. 89–90, doc. 34 (în continuare MEF).

[4] *Documente privind istoria României. A. Moldova*. Veacul XVII, vol. IV, Bucureşti, 1956, p. 114, doc. 154 (în continuare DIR A).

[5] *MEF*, vol. IV, Chişinău, 1986, p. 30–31, doc. 5.

[6] *DIR A.*, Veacul XVII, vol. IV, p. 466–467, doc. 588 (1620 aprilie 28), *ibidem*, p. 470, doc. 593 (1620, mai 4).

[7] Curdinovschi V., *Cele mai vechi biserici ortodoxe din Basarabia*, partea II, în *Revista societăţii istorico-arheologice bisericeşti din Chişinău*, vol. XVI, Chişinău, 1925, p. 33–35.

[8] Drăguţ Vasile, *Dicţionar enciclopedic de artă medievală românească*, Bucureşti, 1976, p. 92.

[9] Stoicescu N, *Repertoriul bibliografic al localităţilor şi monumentelor medievale din Moldova*, Bucureşti, 1974, p. 186.

[10] Arhiva Academiei de Ştiinţe a Republicii Moldova, F.18, R.10, D. 35, în continuare A.A.Ş.R.M.

[11] *Ibidem*. Publicat pentru prima dată în: Andrei Eşanu, *Chişinău. File de istorie*. Chişinău, 1998, p. 112–113.

[12] Lipsa în original, 3–4 litere.

[13] Cifra concretă – lacună în original, 3–4 litere.

[14] Mortasapia – taxa cu caracter comercial, aplicata tuturor vînzărilor din tîrguri.

[15] Usor sau usur – dijma platita de tatari Moldovei, pentru folosirea unor zone de margine a tarii.

[16] Chilă – măsură de capacitate pentru cereale şi lichide, folosită în ţările române, în evul mediu. În Moldova, o chilă varia între 70 şi 240 oca. O oca – 1,2 kg.

[17] Eşanu A., *Chişinău. File de istorie*, Chişinău, 1998, p. 112–113; *MEF*, vol. VIII, Chişinău, 1998, p. 169–170, doc. 132.

[18] *Ibidem*, p. 108 (1740 octombrie 10 „I"). Deoarece la 10 octombrie 1740, domnitorul Grigore Ghica a emis trei acte referitoare la instituţia ecleziastică în discuţie, pentru a le deosebi, le notăm cu cifrele romane „I", „II", „III".

[19] A.A.Ş.R.M., F. 18, R. 10, D. 13.

[20] Eşanu A., *op. cit.*, p. 108.

[21] *Ibidem*, p. 109–110.

[22] *Ibidem*, p. 108–109.

[23] *Ibidem*, p. 111–112.

[24] Corfus Ilie, *Însemnări de pe manuscrise şi cărţi cu cult privind istoria Bisericii Ortodoxe Române*, în *Biserica Ortodoxă Română*, Bucureşti, 1976, nr. 7–8, p. 801. Editorul inscripţiei a comis o inexactitate la calcularea anului de la Hristos, deoarece cartea pe care a fost făcută inscripţia de danie este editată la 1736, iar anul de la facerea lumii este 7251, acesta nu poate fi 1725, ci 1743.

[25] A.A. Ş.R.M, F. 18, R. 10, D. 78.

[26] *MEF*, vol. VII, partea I, Chişinău, 1975, p. 459. Scutelnici – ţărani eliberaţi de dări faţă de stat, în folosul mănăstirii.

[27] Eşanu A., *op. cit.*, p. 117–118. Bezmăn – impozit fiscal anual.

[28] *Ibidem*, p. 131–132.

[29] Berechet Şt., *Cinci biserici vechi din Chişinău*, în *Comisiunea monumentelor istorice*. Secţ. din Basarabia, Anuar, Chişinău, 1924, p. 115; Eşanu A., *op. cit.*, p. 133–134.

[30] Sava A., *Documente privitoare la târgul şi ţinutul Lăpuşnei*, Bucureşti, 1937, p. 218, doc. 186.

[31] *Ibidem*, p. 222, doc. 187.

[32] Eşanu A., *op. cit.*, p. 155.

[33] *Ibidem*, p. 153.

[34] Халиппа И.Н., *Документы XVII–XVIII в.в., касающиеся вотчины села Буюканы ныне предместие гор. Кишинева*, в *Труды Бессарабской Губернской ученой архивной коммиссии*, том II, Chisinău, 1902, p. 286; Eşanu A., *op. cit.*, p.144, 209.

[35] Eşanu A., *op. cit.*, p. 185.

[36] Berechet Şt., *op. cit.*, p. 113–114.

[37] Berechet Şt., *op. cit.*, p. 117.

[38] Mihail Paul, *Biserica Sf. Arhangheli „Soborul vechi" (1747–1802) din Chişinău*, în *Buletinul comisiei monumentelor istorice*. Bucureşti, an. II, nr. 2, 1991, p. 14.

[39] *Ibidem*, p. 14.

[40] Berechet Şt., *op. cit.*, p. 117, vezi foto; Bezviconi Gheorghe, *Biserici şi cimitire*, în *Fapte trecute şi basarabeni uitaţi*, Chişinău, 1992, p. 60; Mihail Paul, *Mărturii de spiritualitate românească din Basarabia*, Chişinău, 1993, p. 117.

[41] Berechet Şt., *op. cit.*, p. 117–119.

[42] Mihail Paul, *Biserica Sf. Arhangheli „Soborul vechi" (1747–1802) din Chişinău*, în *Buletinul comisiei monumentelor istoric*e. Bucureşti, an. II, nr. 2, 1991, p. 14–15.

[43] Mihail Paul, *op. cit.*, p. 14; Mihail Paul, *Mărturii de spiritualitate românească din Basarabia*, Chişinău, 1993, p. 116–117.

[44] Халиппа И.Н., *Бессарабия в момент присоединения ее к России*. Б. *Сведения о состоянии церквей Бессарабии в 1812–1813 годах*, в *Труды Бессарабской губернской ученой архивной комиссии*, Том III, Chişinău, 1907, p. 231.

[45] *Ibidem*.

[46] *Arhivele Basarabiei*, 1937 (Chişinău), nr. 1–4, p. 16.

[47] Poştarencu D., *O istorie a Basarabiei în date şi documente. 1812–1940*, Chişinău, 1998, p. 5.

[48] *Ibidem*, p. 73.

[49] *Ibidem*, p. 7.

[50] *Ibidem*, p. 7.

[51] *Ibidem*, p. 8.

[52] Berechet Şt., *op. cit.*, p. 117.

[53] Mihail Paul, *Biserica Sf. Arhangheli „Soborul vechi" (1747–1802) din Chişinău*, în *Buletinul comisiei monumentelor istoric*e. Bucureşti, an. II, nr. 2, 1991, p. 14.

[54] Mihail Paul, *Mărturii de spiritualitate românească din Basarabia*, Chişinău, 1993, p. 117.

[55] *Ibidem*, p. 117.

[56] Berechet Şt., *op. cit.*, p. 120.

[57] Mihail Paul, *Biserica Sf. Arhandheli „Soborul vechi" (1747–1802) din Chişinău*, în *Buletinul comisiei monumentelor istorice*. Bucureşti, an. II, nr. 2, 1991, p. 15.

[58] Berechet Şt., *op. cit.*, p. 120.

[59] Mihail Paul, *op. cit.*, p. 15.

[60] Berechet Şt., *op. cit.*, p. 120.

[61] Mihail Paul, *op. cit.*, p. 16.

Vasile MALANEŢCHI

MONUMENTUL LUI ŞTEFAN CEL MARE ŞI SFÎNT

Revista „Magazin Istoric" a inserat, de curînd, un scurt reportaj al celor petrecute la Chişinău în ziua de duminică 29 aprilie 1928, cu ocazia împlinirii a zece ani de la Unirea Basarabiei cu România[1].

Acum, după trecerea a peste şaptezeci de ani de la consumarea evenimentelor, deducem că cheia de boltă a programului sărbătorii a constituit-o că inaugurarea monumentului ridicat în cinstea Marelui Voievod Ştefan cel Mare şi Sfînt – capodoperă a unui distins grup de creaţie, din care au făcut parte sculptorul Alexandru Plămădeală, arhitectul Eugen Bernardazzi şi inginerul Gheorghe Levîţchi.

Istoricul literar şi publicistul Vasile Malaneţchi şi-a propus, în rîndurile de mai jos, să reconstituie – pe o bază largă de mărturii şi documente – întreg contextul social-politic şi cultural-artistic în care, acum 71 de ani, la Chişinău, s-a inaugurat şi sfinţit statuia dreptcredinciosului voievod Ştefan cel Mare şi Sfînt.

Edificarea soclului (1925–1927) şi inaugurarea monumentului (1928)

Elaborată în varianta şi forma definitive, la Chişinău, în 1924, şi turnată în bronz în 1925, la Bucureşti, în atelierul lui V. Rîşcanu, din metalul oferit de statul român (tunuri-trofeu, capturate de la turci în Războiul pentru Independenţă din anii 1877–1878), statuia dreptcredinciosului voievod Ştefan cel Mare şi Sfînt a fost dezvelită, aşa cum, de altfel, s-a întîmplat şi cu alte lucrări ale lui Alexandru Plămădeală (în speţă, bustul poetului Alexei Mateevici), abia peste trei ani. Se pare că atît comitetul de iniţiativă, cît şi autorităţile municipale regionale în ansamblu n-au avut din start o idee clară, de care să se călăuzească în acţiunile următoare vizavi de finalizarea proiectului. Astfel s-ar explica de ce monumentul avea să fie inaugurat abia în 1928, cînd acest eveniment a fost încadrat – ca element-cheie – în scenariul sărbătoririi împlinirii unui deceniu de la Unirea Basarabiei cu România. În aceste circumstanţe, sfinţirea statuii a depăşit substanţial limitele unei acţiuni cultural-artistice, chiar dacă aceasta era de o valoare deosebită. Dezvelirea monumentului dreptcredinciosului voievod Ştefan cel Mare şi Sfînt a imprimat acţiunii semnificaţia unui act politic major, de largă rezonanţă naţional-patriotică.

Edificarea soclului şi montarea părţilor constitutive ale monumentului s-au făcut sub supravegherea atentă şi chiar cu participarea nemijlocită a sculptorului. Avem, în acest sens, propria lui mărturie datînd din primăvara anului 1926. Artistul se arăta surprins şi insatisfăcut, totodată, de procesul lent de desfăşurare a lucrărilor, dar fiind bucuros, în acelaşi timp, că nu a tergiversat înfăptuirea unor operaţii care au depins de el.

Sculptorul Alexandru Plămădeală, autorul monumentului lui Ştefan cel Mare şi Sfînt din Chişinău

Citãm din scrisoarea din 26 martie 1926 a lui Alexandru Plămădeală către soţia sa Olga, care se afla, la acea dată, în Bucureşti:

Vreau foarte mult să vin la Bucureşti, însă deocamdată sunt legat de Chişinău. În primul rînd, Ştefan încă n-a fost instalat pe soclu. Nu te speria: chiar acum am terminat de montat părţile soclului, aşa că luni el va fi turnat definitiv în ciment...

Şi mai departe:

Zilele mi le petrec la monument. Niciodată nu m-am gîndit că montarea părţilor îmi va lua aproape o lună. Şi ce s-ar fi întîmplat, dacă nu m-aş fi grăbit să torn părţile din bronz şi le-aş fi turnat abia acum. „Dezvelirea" s-ar fi produs abia la toamnă...[2]

În 1942, inginerul Gheorghe Levitchi a condus nemijlocit lucrările de edificare a soclului şi de amenajare a teritoriului adiacent. Din însărcinarea Primăriei municipiului Chişinău, se ocupa de restabilirea postamentului distrus cu doi ani în urmă, la ocuparea Basarabiei de către armata sovietică. Într-o scurtă notă informativă, el relata astfel întregul mers al operaţiilor de edificare:

Construcţia monumentului Ştefan cel Mare din Chişinău s-a început în aprilie 1925.

S-a lucrat foarte intensiv pînă în septembrie 1925, adică 5 luni, în care timp au fost extrase aproape 0,80 din toată cantitatea de pietre.

Blocuri mari, cu mari greutăţi, au fost transportate cu cotige special construite la gara Floreşti în octombrie 1925 şi, sosind la Chişinău, au fost lucrate şi aşezate în noiembrie–decembrie. Astfel, lucrarea a început în Aprilie 1925 şi era gata (fără ornamente, pisanii şi statuie) la 27 decembrie 1925.

Apoi, în 1926 şi 1927 s-a lucrat la finisaj şi organizarea piaţetei în jurul monumentului.

Se lucra cîte puţin.

La 16 decembrie 1927 iar s-a început lucrul intensiv şi în 4 $^{1}/_{2}$ luni totul era gata. Dezvelit la 28 aprilie 1928.

Costul tuturor lucrărilor – aproximativ 4.000.000 (patru milioane), din care:

Postamentul 1.500.000 (aproximativ)

Statuia (aproximativ) 1.000.000 (bronz gratis)

Onorarii:

Arh. Bernardazzi	*200.000*
Sculpt. Plămădeală	*200.000*
Ing. Levitchi	*247.000*

Piaţeta (bănci, trotuar, bordure, vase, etc.) – restul[3].

Inaugurarea oficială a monumentului s-a produs la 29 aprilie 1928 în cadrul manifestărilor prilejuite de sărbătorirea celei de-a X-a aniversări a Unirii Basarabiei cu România.

În scenariul festivităţii, căreia autorităţile civile şi cele bisericeşti, deopotrivă implicate, au căutat să-i imprime o ţinută solemnă, de fast, pe potriva importanţei evenimentului, a fost prevăzut un moment special – sfinţirea statuii.

Autorul monumentului, deşi era conştient că izbutise să creeze o operă de valoare, trăia clipe de nelinişte. Olga Plămădeală, îşi amintea mai

Ridicarea soclului monumentului

tîrziu că, *în acea zi, Alexandru Mihailovici arăta palid, era emoţionat. Şi credeam că anume aşa şi trebuia să fie, or, statuia domnitorului a constituit, dacă ne putem exprima în felul acesta, perioada de vîrf a creaţiei lui...*[4]

La Chişinău au sosit în mod expres pentru a lua parte la festivităţi înalţi demnitari (deputaţi şi miniştri, alţi funcţionari de rang superior), personalităţi marcante ale ştiinţei şi culturii şi reprezentanţi ai autorităţii supreme a Bisericii Ortodoxe Române.

Ziarul bucureştean *Universul* (miercuri, 2 mai 1928), a consacrat evenimentului cîteva pagini, inserînd, în cadrul unui referat amplu cu genericul *Zece ani de la unirea Basarabiei,* alocuţiunile rostite de participanţii la manifestări. În reportajul din pagina 1, *Înălţătoarea sărbătoare de Duminică de la Chişinău,* menţiona că „sufletul românesc e în sărbătoare", iar „norodul dintre Prut şi Nistru îşi arată entuziasmul în ziua aniversării unui deceniu de la desrobirea pămîntului strămoşesc de sub jugul rusesc..." Avîntul şi înălţarea sufletească de care a dat dovadă populaţia vin din convingerea sinceră că, sub oblăduirea românească, în toate ramurile de activitate s-au obţinut progrese temeinice. „Dacă n-ar fi decît manifestarea profund culturală, care, în zece ani de libertate românească, de muncă intensă, de grije pentru luminarea şi înălţarea tineretului dornic de învăţătură, s-a produs îmbelşugată, şi încă neamul nostru ar trebui să fie mulţumit de ceea ce s-a făcut în timp atît de scurt".[5]

Casa Regală era reprezentată de Înalta Regenţă, constituită din principele Nicolae, patriarhul Miron Cristea şi Gheorghe Buzdugan.

Ca şi la Catedrală, serviciul divin a fost oficiat de un sobor de înalţi prelaţi şi preoţi ai Bisericii Ortodoxe Române, în frunte cu Patriarhul Miron Cristea. După slujba religioasă, I.P.S. Gurie, Mitropolitul Basarabiei (amintim că înaltul ierarh a fost unul dintre iniţiatorii înălţării monumentului), a rostit această emoţionantă rugăciune:

Doamne, Dumnezeule al nostru, care ne-ai învrednicit să realizăm la trupul vechii şi glorioasei Moldove braţul ei întins pînă la valurile Nistrului, braţ pe care-l desfăcuse vitregia străină vreme de mai bine de un secol, şi ne-ai ajutat să te slăvim astăzi întru pomenirea întregirii noastre; – şi precum altădată ai întărit pe alesul tău Ştefan Voievodul ca în cumplitele năvăliri păgîne şi în grele lupte să-şi apere întreaga glie strămoşească, – milostiveşte-Te spre noi şi acum şi pogoară din harul Tău binecuvîntarea cerească şi sfinţeşte locul acesta şi statuia ce s-a ridicat pe el cu chipul alesului Tău Ştefan cel Mare, cel Viteaz între viteji.

Aşa, Doamne, Mîntuitorul nostru, întăreşte viaţa noastră, a robilor Tăi din România Mare, ca în pace să ne dezvoltăm virtuţile noastre strămoşeşti, de-a pururi să Te slăvim pe Tine şi pe alesul Tău, Viteazul Ştefan, să-l pomenim cu cinste, totdeauna îmboldiţi fiind şi noi întru apărarea sfintei Tale Cruci, acum şi pururea şi în vecii vecilor, Amin!

A vorbit apoi generalul Romulus Scărişoreanu, comandantul corpului de armată din Basarabia, care, în calitate de preşedinte al comitetului pentru înălţarea monumentului, a adus mulţumiri membrilor comitetului şi tuturor persoanelor care au sprijinit ideea edificării lui. Ca militar, a evocat apoi rolul lui Ştefan cel Mare în apărarea spaţiului de est al Moldovei. Precum marele domnitor a apărat pămîntul sfînt al Moldovei dintre Prut şi Nistru, a încheiat generalul, aşa şi armata de azi, care străjuieşte graniţele României Mari, îi va apăra pămîntul.

După generalul Scărişoreanu i s-a oferit cuvînt lui Gheorghe Buzdugan, membru al Înaltei

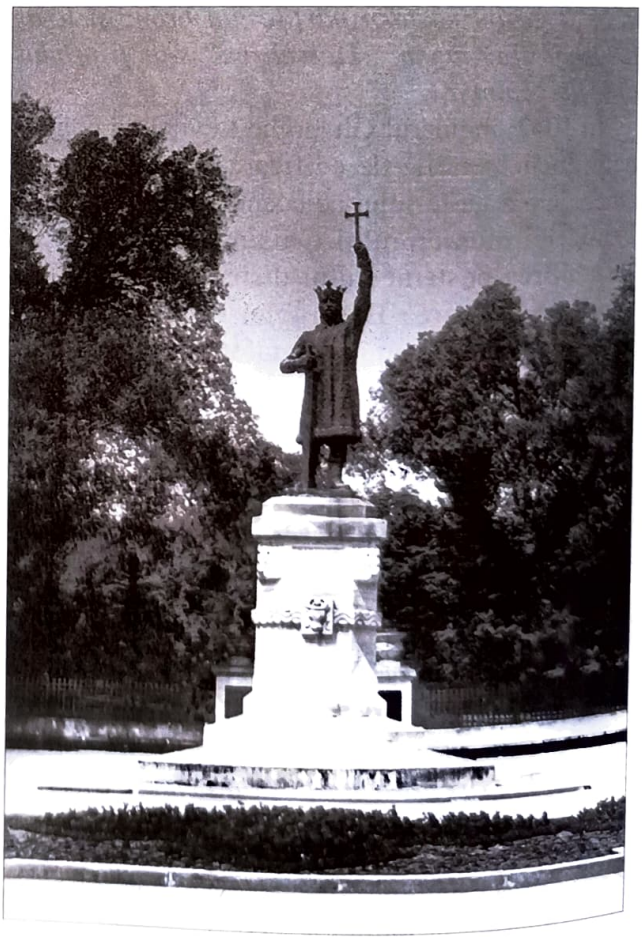

Regențe, care a scos în evidență meritele voievodului în fața istoriei.

Monumentul ridicat aici pentru a glorifica și eterniza în bronz chipul măreț al celui mai mare și glorios domn al Moldovei, a specificat vorbitorul, *este expresiunea simțământului de adîncă recunoștință pe care îl păstrează poporul român reîntregit amintirii lui slăvite și, totodată, constituie cea mai scumpă podoabă cu care în această zi de serbare națională se înzestrează și se cinstește capitala acestui bogat ținut – jumătatea vechii Moldove –, ale cărui granițe marele domnitor le-a întărit cu cetăți, susținînd glorios cele mai grele războaie pentru păstrarea lor neștirbită în patrimoniul țării.*

Așa se explică, a concluzionat el, *că numele său sfînt, ca și faptele acestui erou național, s-au păstrat în toată strălucirea lor în cursul veacurilor, transmise din generație în generație, adeseori sub forma legendară pe care o îngăduie eroii; iar în vremuri de grea cumpănă faima lor a alcătuit izvorul de îmbărbătare, de oțelire a sufletelor și de credință în izbînda neamului.*

Gh. Buzdugan și-a încheiat alocuțiunea astfel: *Încredințăm orașului Chișinău statuia impunătoare a Marelui Ștefan al Moldovei, care, ca unul ce a fost stăpînit toată viața de un profund sentiment religios și ca apărător al creștinătății, este înfățișat ținînd în mîna dreaptă crucea, simbol al credinței creștinești și al dragostei între oameni, iar în cealaltă mînă – sabia, simbol al forței în serviciul credinței. Să păstrați ca pe o icoană sfîntă menită să îmbărbăteze, să păstreze vie conștiința națională și să îndemne la unire pentru fapte mari și la orice jertfe cerute de scumpa noastră Țară.*

În fine, a vorbit Gherman Pîntea, primarul municipiului Chișinău: *Cu adîncă bucurie și cu mare evlavie mă închin – ca primar al acestui tîrg vechi moldovenesc și în numele populației lui – înaintea figurii în bronz a lui Ștefan cel Mare și Sfînt.*

Dintre toate figurile trecutului nostru istoric, așa de plin de dureri și amărăciuni, în sufletul românilor de aici a trăit și trăiește cu adîncă mîngîiere și mare mîndrie, figura lui Ștefan cel Mare, apărătorul neamului românesc și al întregii creștinătăți.

Nici timpul, nici stăruințele vrăjmașilor pentru înstrăinarea neamului n-au putut șterge din inimile noastre măreața lui figură. A fost o fericită inspirație alegerea acestui domn mare și sfînt ca simbol al Unirii.

Este o fericită coincidență dezvelirea monumentului lui în ziua aniversării a zece ani de la Unire.

Domnule general comandant și președinte al comitetului ridicării monumentului, primesc cu bucurie și adîncă mîndrie acest monument și vă asigur că-l voi păstra cu adîncă evlavie ca cel mai frumos simbol al Unirii.

După aceea s-a dat citire pergamentului care a fost semnat de Înalta Regență, de toți membrii guvernului prezenți la inaugurare și de membrii comitetului pentru înălțarea monumentului. Documentul a fost așezat într-un tub de argint, care a fost pus de A.S.R. Principele Nicolae la temelia monumentului.

Textul pergamentului

În zilele Majestății sale Regelui Ferdinand I, în al unsprezecelea an al glorioasei lui domnii, președinte al Consiliului miniștrilor fiind Ion Brătianu și ministru al Basarabiei dl Ioan Inculeț, ridicatu-s-au în inima Basarabiei, pe veci din nou lipită pămîntului românesc, întru slava marelui domnitor Ștefan Voievod, atletul creștinătății și stăpînitor al Moldovei de la munte pînă la mare, acest monument prinos de cucernică închinăciune biruitorului, care a întrupat în el vitejia și neînfrînta putere de viață a neamului.

Prin osîrdia și munca stăruitoare a doamnelor general Tomescu, Ketty Dauș, colonel Bălășescu, Valentina Bîrcă, Rozina Bușilă, colonel Karp, Elena Climescu, general Firu, colonel Hermeziu, Natalia Herța, maior Ionașcu, Vera Crasovschi, Maria Pelivan, Lucia Pîntea, Ecaterina Papinian, președinte al acestui comitet fiind, în anii 1925–1926, generalul de divizie Rudeanu Vasile și, în anul 1928, – generalul de divizie Scărișoreanu Romulus, iar vicepreședinte – Gherman Pîntea.

Și dezvelitu-s-au în primul an al domniei Majestății Sale Regelui Mihai I, în fața Alteței Sale Regale Principelui Neculai, Sanctității Sale doctor Miron Cristea, Patriarhul României, și domnul Gheorghe Buzdugan, înalți regenți, fiind președinte al consiliului miniștrilor domnul Vintilă I. C. Brătianu.

Astăzi, 29 aprilie 1928, în ziua preaslăvirei a zece ani de la Unirea Moldovei dintre Prut și Nistru la Patria-Mamă și datu-s-au în obștească bucurie a norodului în grija primarului municipiului Chișinău ca o comoară sfîntă, care să amintească pururi generațiilor viitoare fala strămoșilor și tăria Neamului Românesc.

Inscripțiile de pe monument

Pe cele patru fețe ale soclului au fost dăltuite următoarele inscripții:

Pe partea din față: **Ștefan cel Mare și Sfînt. 1457–1504.**

Pe partea laterală dreapta: **Domn din munte pînă în Nistru, ctitor de mănăstiri, făcător de dreptate, chipul său în moștenirea sa.**

Pe partea laterală stînga: **Biruitor de popoare la Lipnic, la Baia, la Vaslui, la Valea Albă, la Catlabuga, la Șcheia, la Dumbrava Roșie pentru Țară, Neam și Cruce.**

Pe partea din spate: **Apărătorului Basarabiei: Nistru, Chilia, Cetatea Albă.**

După dezvelirea monumentului, întreaga asistență a trecut în fața mitropoliei (actualmente, pe locul respectiv se află casa guvernului) spre a primi defilarea trupelor garnizoanei Chișinău, la care s-au raliat elevii și corpul didactic al Liceului Militar, ofițerii în rezervă, foștii ofițeri ai Republicii Moldovenești, organizațiile sportive. A urmat demonstrația elevilor celor 67 de școli din oraș, îmbrăcați în costume naționale sau în uniforme, precum și cea a delegațiilor din județe în componența a peste 100 mii de săteni basarabeni defilînd în cortegiu etnografic.

Festivitatea s-a încheiat cu un banchet, asistența trecînd, la ora 14.00, la primărie, unde, în sala festivă, decorată artistic, a avut loc recepția.

Reporterul ziarului „Adevărul" ne asigură că „în total au fost 400 tacîmuri", iar „în timpul banchetului a fost o mare însuflețire".

La masa de onoare au luat loc, la mijloc, A.S.R. Principele Nicolae, la dreapta: înaltul regent Gh. Buzdugan, generalul Coandă, I.P.S. Gurie, mitropolitul Basarabiei, miniștrii G. Argetoianu și S. Popescu, apoi dnii Grădișteanu și Ciugureanu, generalul Moșoiu, secretarul de stat Tătărăscu, generalul Rudeanu; la stînga: I.P.S. Patriarh și regent Miron Cristea, generalul Averescu, I.P.S. mitropolitul Pimen, P.S. Cisar, episcop catolic, miniștrii Nistor și Dimitriu, O. Niculescu, prim-președinte al Înaltei Curți de Casație, generalul Petala și Gherman Pîntea. În fața A.S.R. Principelui Nicolae au luat loc prim-ministrul Vintilă Brătianu, iar la dreapta dl Niculaescu, președintele Senatului, dl Barbu Știrbei, I.P.S. Nectarie, miniștrii dr. Angelescu, dr. Lupu, Hiotu, dnii Mitilineu, Chirculescu, Cipăianu, subsecretar de stat, generalul adj. Condeescu, iar la stînga: N. Săveanu, președintele Camerei, generalul Prezan, prof. N. Iorga, miniștrii Inculeț, Lapedatu, dnii Sasu, Mircescu, Sergiu Niță, Busuiocescu, generalul Balif.

Seara și a doua zi, în cinstea sau cu participarea unor personalități marcante sosite la Chișinău, au fost organizate recepții, conferințe, întruniri publice.

Astfel, la 30 aprilie, membrii – în special doamnele – din comitetul pentru înălțarea monumentului lui Ștefan cel Mare au organizat, la restaurantul „Londra", o recepție în onoarea generalului Vasile Rudeanu, fost comandant al corpului de armată din Basarabia, care fusese primul președinte al grupului de inițiativă constituit în 1924 în vederea edificării statuii.

Averescanii din Basarabia l-au sărbătorit, printr-un banchet, pe generalul Averescu, întrunirea transformîndu-se într-o consfătuire politică, unde s-a elaborat un program politic pentru viitoarele acțiuni în Basarabia ale Partidului Poporului, condus de reputatul erou al luptelor de la Mărăști din vara anului 1917.

Apropo de lupta politică. Reporterul de la *Universul*, publicație care, așa cum se declara în una din paginile consacrate evenimentelor de la Chișinău, avea înscrise în programul său „principiile naționale, de cinstire a eroilor, de slăvire a ziditorilor de țară", a ținut să consemneze și faptul, insignifiant la prima vedere, că sărbătorirea împlinirii a celor zece ani de la Unire a fost ignorată (pe motive de ordin doctrinar, trebuie să înțelegem) de anumiți fruntași ai vieții publice din Basarabia, și nu numai de aceștia.

„Cînd scriem aceste rînduri de constatare a adevărurilor, nota ziaristul în chiar pagina întîi a publicației, ne gîndim și la acea seamă de parlamentari național-țărăniști[6], cari unii au plîns că porunca impusă de centrul conducător i-a pironit acasă, ca dnii Pan Halippa și Ion Pelivan, iar alții, cei mai mulți, ascultînd numai de bătăile inimilor lor moldovenești, au participat totuși la marea manifestare națională de la Chișinău." În această ordine de idei, este apreciată pozitiv venirea la Chișinău a generalului Averescu și a profesorului Iorga – reprezentanți ai unor grupări politice aflate în opoziție –, care au dat o „frumoasă pildă de virtute cetățenească, de civilizație și de înțelegere a marilor interese naționale..."

În ceea ce-l privește pe Nicolae Iorga, marele istoric a mai zăbovit la Chișinău și pentru o conferință publică, despre care *Universul* a dat o știre plasată imediat după încheierea reportajului de la ampla serbare națională prilejuită

de împlinirea a zece ani de la Unire. „După plecarea trenurilor cu oaspeţii, citim în ziar, asistenţa în frunte cu dl ministru Inculeţ s-a dus la Teatrul Naţional, unde *d. prof. Iorga a ţinut o interesantă conferinţă în legătură cu festivitatea de astăzi*" (sublinierile, aici şi mai jos, ne aparţin – V.M.), întrunire care avea să se încheie, seara, la restaurantul „Londra", cu un banchet dat de intelectualii Chişinăului în onoarea ilustrului cărturar. Presupunem că savantul a abordat în general problema unităţii naţionale, dar, fiind un bun cunoscător al istoriei vieţii lui Ştefan cel Mare (amintim că încă în 1904 editase populara monografie consacrată domnitorului moldovean), n-a putut să nu se refere şi la acest subiect, inclusiv la monumentul înălţat la Chişinău.

Din păcate, nu avem ştiri amănunţite despre conţinutul conferinţei lui Nicolae Iorga, dar, judecînd aprecierile sale – lansate cu altă ocazie – asupra statuii lui Ştefan cel Mare şi Sfînt, el n-a înţeles plenar valoarea artistică a operei lui Alexandru Plămădeală. Judecăţile lui cu privire la statuia voievodului se dovedesc a fi, astăzi, nu doar inadecvate, ci şi nedrepte, în parte. (Nefiind aici locul potrivit pentru o tratare detaliată a subiectului, reproducem doar aserţiunea istoricului, fixată în ale sale „Memorii". Evident, judecata sa a fost influenţată de factorul politic, chiar politicianist, de care, se ştie, Iorga nu era întru totul străin: „...29 aprilie, Chişinău. *Dezvelirea*, cu discursuri, al lui Buzdugan în frunte, a *statuii lui Ştefan cel Mare, măhăloasa creaţiune a basarabeanului Plămădeală,* care a preluat chipul făcut de Costin Petrescu, acesta însuşi urmînd pe bucovineanul Epaminonda Bucevschi, de acum trei sferturi de veac..."[7]

NOTE

[1] I. Lăcustă. *Cu o statuie nu se face primăvară... La Chişinău, în aprilie 1928, cinstire Marelui Voievod Ştefan al Moldovei.* // *Magazin Istoric* nr. 3, martie 2000, p. 45–46. Din publicaţia bucureşteană textul a fost preluat integral de revista *Natura* din Chişinău, nr. 4, aprilie 2000, p. 8.

[2] Fragmentul a fost citat şi de Antonina Berzoi în articolul *Cuvînt despre un ilustru concetăţean,* inserat în ziarul *Chişinău. Gazetă de seară* nr. 168, din 23 iulie 1990, p. 3. Aceeaşi autoare menţionează într-un alt articol din respectiva publicaţie, făcînd trimitere la amintirile Olgăi Plămădeală, că „la începutul anului 1926 lucrările pentru montarea în monolit a postamentului lui Ştefan cel Mare au fost încheiate".

[3] Arhiva Naţională a Republicii Moldova, F. 1404, R. 1, D. 987, F. 142. Din neatenţie, probabil, Gh. Levîţchi indică ziua de 28 aprilie ca dată a dezvelirii monumentului, pe cînd – se ştie – evenimentul a avut loc cu o zi mai tîrziu, la 29 aprilie 1928.

[4] Sofia Bobernaga, Olga Plămădeală, *Alexandru Plămădeală*, Chişinău, „Cartea Moldovenească", 1981, p. 19.

[5] Deoarece la 4 ianuarie 1926, principele moştenitor Carol al II-lea, renunţase la drepturile sale, după moartea regelui Ferdinand I, survenită la 20 iulie 1927, succesiunea la tronul României i-a revenit lui Mihai, fiul lui Carol al II-lea şi al principesei Elena a Greciei. Dar, întrucît succesorul nu avea decît şase ani, în ţară a fost instituită Regenţa, din care făceau parte patriarhul Miron Cristea, principele Nicolae, al doilea fiu al regelui Ferdinand I, şi Gheorghe Buzdugan, preşedintele Curţii de Casaţie.

[6] Aşa cum am arătat mai sus, prim-ministru al României era, la această dată, Vintilă Brătianu, care, după moartea lui Ion C. Brătianu (24 noiembrie 1927), preluase preşedinţia guvernului liberal. În noiembrie 1928, Regenţa a chemat la conducerea ţării Partidul Naţional-Ţărănesc, consolidat între timp din punct de vedere numeric şi ideologic ca urmare a fuziunii a două formaţiuni cu doctrine înrudite: Partidul Naţional Ardelean şi cel Naţional-Ţărănesc din Vechiul Regat.

[7] N. Iorga. *Memorii,* Bucureşti, Editura „Naţională" ş.a., vol. V, p. 283.

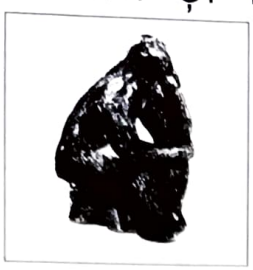

Maria IŞAEV

DIN ISTORIA CIMITIRULUI EROILOR

Acum cîtva timp răsfoiam volumul *Basarabia: Un an de muncă românească*, editat la Chişinău în 1942. Mi-au atras atenţia cîteva imagini cu Cimitirul Eroilor din Chişinău. Nu ştiam de existenţa lui. Dar piaţa semicirculară, pilonii impresionanţi şi scara monumentală îmi aminteau de un loc foarte cunoscut din copilărie. Mi-am răscolit memoria şi mi-am dat seama că este vorba de intrarea de la Institutul de Ftizioterapie şi Pulmonologie de pe fosta stradă Timoşenko[1]. După 1950 peste morminte s-a trecut cu buldozerul, înălţîndu-se pe locul lor o instituţie medicală (lucrările au fost finisate la [1959]).

Trecusem de nenumărate ori pe lîngă această clădire, căci învăţam la Şcoala nr. 28, din vecinătate. Era o instituţie mică, patriarhală, cu profesori despre care îmi amintesc cu multă căldură. Deşi aveam un teren sportiv mare, curtea institutului era pentru noi un loc mai atractiv de joacă. La recreaţie săream peste gardul lui pentru a ne umple buzunarele cu fructe... Profesorii nu oboseau să ne sperie cu primejdia molipsirii de T.B.C. În zadar... Acum mă gîndesc că interdicţiile lor şi-ar fi făcut efectul, dacă ni s-ar fi spus că mîncăm fructe de pe locul fostului cimitir. Nimeni însă n-a rostit un cuvînt despre acesta. Să nu fi ştiut nici ei?...

Am mers la locul descris în speranţa de a găsi măcar un mormînt. Nici unul... Doar fundamentul capelei militare n-a putut fi şters de pe faţa pămîntului. Iar piaţa, pilonii, de pe care sovieticii au avut grijă să dea jos vulturii, precum şi scara ce ducea spre capelă – toate acestea întreţinute cîndva în stare perfectă – au fost degradate de timp, dar şi mai mult – de omul negospodar, nepăsător şi iresponsabil, modelat de regimul comunist.

Despre Cimitirul Eroilor din Chişinău[2] s-a scris puţin în perioada interbelică şi aproape nimic în perioada sovietică şi postsovietică. Informaţia din Enciclopedia *Chişinău* (editor Iurie Colesnic) este o reluare fidelă din lucrarea *Basarabia: Un an de muncă românească*, fără măcar să se menţioneze sursa bibliografică.

Motivele pentru care începi o anumită cercetare sunt diverse. În cazul cu Cimitirul Eroilor, distrugerea lui şi modul de realizare a acestei acţiuni mi s-au părut prea monstruoase, prea necreştineşti, pentru a nu le mai consacra un studiu. Şi-au spus cuvîntul şi legăturile de suflet din copilărie cu locul sacru, precum şi cu oamenii din vecinătatea lui. Am recurs la obişnuitele şi îndrăgitele de mine surse documentare – arhivele, publicaţiile timpului şi martorii oculari. Surpriza cea mare a fost să descopăr la Muzeul Militar Naţional din Bucureşti fondul „Cultul Eroilor", care mi-a servit în mare parte la elaborarea acestei lucrări. Ţin să le mulţumesc şi pe calea tiparului celor de la muzeu, în special dlui director Ilie Schipor şi dlui Neculae Moghior, şeful secţiei documentare. Este cea mai caldă şi sinceră instituţie pe care am întîlnit-o la Bucureşti de cînd merg acolo pentru documentare.

Despre începuturile cimitirului cunoaştem doar că pînă la Unirea din 1918 el aparţinea Garnizoanei Chişinău. Apoi a fost dat uitării. Multe morminte erau lipsite

de cruci, reprezentînd doar movile de pămînt. Nu existau alei, îngrădire, de aceea preoţii mergeau cu greu prin cimitir. Grija pentru amenajarea lui şi-a asumat-o regionala Chişinău a Societăţii „Mormintele eroilor căzuţi în război"[3].

La 1921, regionala Chişinău, prezidată de generalul de divizie Ioan Popovici, pe atunci comandant militar al Basarabiei, decide alocarea sumelor necesare pentru executarea mai multor lucrări în Cimitirul Eroilor. În 1921–1923 au fost posibile împrejmuirea cimitirului cu gard de sîrmă ghimpată, construirea aleilor, aranjarea mormintelor, instalarea crucilor tip regulamentar trimise de Centrală, instalarea de tăbliţe, construirea unui portal la intrare, repararea porţii de fier de la intrare, repararea locuinţei îngrijitorului.

Graţie contribuţiei consulului francez, s-au exhumat de la Tighina rămăşiţele pămînteşti a cca 25 de militari francezi, osemintele lor fiind reînhumate la Cimitirul Eroilor din Chişinău, într-o parcelă special amenajată. Parcela a fost împrejmuită cu un gard viu şi altul de sîrmă, s-a construit un portal cu inscripţie în limba franceză, s-a pus o troiţă dată de Comitetul Central. Inaugurarea solemnă s-a produs la 22 octombrie 1922, impresionînd populaţia din oraş, redeşteptînd şi cultivînd cultul pentru eroii căzuţi în războaie.

În 1925, Comitetul Central al Societăţii „Cultul Eroilor" a decis exhumarea osemintelor de eroi din judeţele Orhei, Tighina, Cahul, Cetatea Albă şi centralizarea lor la Cimitirul Eroilor din Chişinău, destul de încăpător pentru realizarea acestei acţiuni de amploare, urmînd ca locul să se numească „Cimitir de Onoare" (adresa nr. 107/925). Pentru realizarea dispoziţiei, autorităţile basarabene au emis la 23 mai 1925 ordinul circular nr. 14, semnat de către ministrul Basarabiei Ion Inculeţ, mitropolitul Gurie, episcopul Ismailului şi Cetăţii Albe Iustinian, comandantul Corpului 3 Armată, generalul de divizie V. Rudeanu, inspectorul general al finanţelor Şt. Negrescu, inspectorul şcolar şef Constantin Al. Holban, pentru comandantul Brigăzii a 3-a Jandarmi colonelul Voinescu, în fine, secretarul Comitetului Regional Chişinău căpitanul Gheorghe Antoniu. Documentul, expediat tuturor autorităţilor judeţene civile şi militare, conţinea instrucţii desfăşurate pentru acţiunea propusă. Executanţii erau rugaţi stăruitor *să pună toată dragostea – făcînd sacrificii chiar – pentru a duce la bun sfîrşit această operă de înălţare naţională şi creştinească.*

Operaţiile de exhumare urma să înceapă în ziua de 24 mai 1925 şi să dureze cel mult pînă la 28 iunie al aceluiaşi an, cînd osemintele tuturor eroilor urma să fie aduse la Chişinău. Se vede că acţiunea a reuşit în mare parte, deoarece Comitetul Central şi-a exprimat mulţumirea pentru pioasa activitate, solicitînd în acelaşi timp imagini cu cele mai înălţătoare scene pentru revista „Cultul Eroilor". Statistica spune că în anul 1925 s-au adus la Chişinău rămăşiţele pămînteşti a cca 250 de eroi români, ruşi, austrieci şi greci.

Centralizarea mormintelor a durat şi în anii următori. În martie 1928, este delegat la Chişinău reprezentantul Comitetului Central, căpitanul Şerbănescu Alexandru, în vederea elaborării unui program de lucru pentru centralizarea mormintelor. La acel moment, din scriptele statistice ale Societăţii, rezulta că în judeţele basarabene mai rămăseseră o seamă de morminte necentralizate: în Tighina – 29 identificate şi 159 neidentificate, în Cetatea Albă – 117 identificate şi 11 neidentificate, în Chişinău – 16 identificate şi 6 neidentificate, în Orhei – 70 identificate şi 52 neidentificate. Pentru centralizarea lor, Comitetului Regional Chişinău i-a fost alocată suma de 100 000 lei (proiectul de buget al Societăţii pe anul 1928).

Paralel cu centralizarea mormintelor, de la un an la altul au continuat lucrările de amenajare şi înfrumuseţare a cimitirului, pînă cînd s-a ajuns la un aspect demn de memoria celor adăpostiţi. În 1925 s-a început construcţia unui mausoleu cehoslovac, unde au fost depuse osemintele a 17 legionari, care au murit la Chişinău în timp ce erau transportaţi din Rusia spre Franţa. Mausoleul, construit din fondurile statului cehoslovac, a fost finisat şi inaugurat în mai 1926. La solemnitate au fost prezenţi ministrul de război generalul de divizie Ludovic Mircescu, ministrul Cehoslovaciei şi alte personalităţi marcante. Guvernul cehoslovac a acordat decoraţii ofiţerilor Corpului 3 Armată pentru contribuţia la construcţia mausoleului. A fost decorat cu Ordinul „Leul Alb" cl. V şi secretarul Comitetului Regional Chişinău, căpitanul Gheorghe Antoniu. În 1926 şi şi în anii următori s-a lucrat la amenajarea parcelei care constituia cîndva vechiul Cimitir Militar, numit „rusesc", unde şi-au găsit locul de veci ostaşii morţi în războiul european şi în primul război mondial. Aflat la intrare, fostul cimitir avea un aspect contrastant cu restul ansamblului, din cauza crucilor de diferite mărimi şi forme, în mare parte putrezite

şi căzute. S-au aranjat toate mormintele, s-au pus cruci tip regulamentar.

Cultul pentru eroii căzuţi în războaie impulsiona Societatea „Cultul Eroilor" la noi şi noi activităţi. Dacă în anii 20 s-a pus problema centralizării mormintelor, apoi în anii 30 chestiunea zilei era reorganizarea cimitirelor militare, care prevedea regruparea întregului ansamblu de morminte în parcele, pe naţionalităţi, în jurul unei capele-mausoleu. Planurile de parcelare se întocmeau de serviciul arhitectură al Societăţii.

O parte dintre osemintele ostaşilor neidentificaţi, români şi ruşi, urma să fie reînhumate la Cimitirul Eroilor din Chişinău în două cripte de beton, construite în incinta capelei, în părţile ei laterale. În problema criptelor s-a ţinut seama de „importanţa elementului rusesc în Basarabia" şi de „eventualele susceptibilităţi locale" (din adresarea preşedintelui Societăţii „Cultul Eroilor", patriarhul României Miron Cristea către mitropolitul Gurie, preşedintele Comitetului Regional Chişinău, din 12 ianuarie 1935). Referitor la ostaşii de alte naţionalităţi au fost sesizate legaţiile franceză, cehoslovacă, austriacă şi greacă în vederea aprobării şi asistării reprezentanţilor acestor instituţii la operaţiile de exhumare şi reînhumare. Către 27 octombrie 1937, lucrările de reorganizare a cimitirului au fost în general terminate. Urma ca cimitirul şi mausoleul să fie sfinţite. Pe parcurs, statistica reînhumărilor s-a completat, dar neesenţial. Astfel, la 3 decembrie 1937 s-au reînhumat într-un cadru solemn osemintele a 5 eroi polonezi, 14 ruşi, precum şi cele ale lt. Micioară Scarlat din Regimentul 5 infanterie, transportate din Căuşenii Vechi, judeţul Tighina, şi Purcari, judeţul Cetatea Albă.

Un document fără dată (bănuim, de după 1940), intitulat „Situaţia cimitirelor de onoare definitive din Basarabia", ne pune la dispoziţie următoarele cifre: „Una criptă dreapta cu 365 români neidentificaţi. Una criptă stînga cu 207 ruşi neidentificaţi. Total cele două cripte cu 572 eroi neidentificaţi. Cimitir de onoare definitiv cu 6 parcele, în care se găsesc 136 morminte avînd cruci de beton cu 197 eroi, şi anume:

1. Parcela română: 66 morminte cu 66 eroi români ofiţeri şi grade inferioare, identificaţi şi neidentificaţi.

2. Parcela rusă: 27 morminte cu 27 eroi ruşi identificaţi şi neidentificaţi.

3. Parcela austriacă: 5 morminte cu 5 eroi austrieci identificaţi. Un mormînt comun cu 24 eroi austrieci neidentificaţi.

4. Parcela cehoslovacă: 2 morminte comune cu 39 eroi cehoslovaci neidentificaţi.

5. Parcela franceză: 34 morminte cu 35 eroi francezi identificaţi şi neidentificaţi.

6. Parcela polonă: 5 morminte cu 6 eroi poloni identificaţi şi neidentificaţi.

Total: cele 6 parcele cu 197 eroi identificaţi şi neidentificaţi. Total general: 769 eroi". La această cifră adăugăm 876 de ostaşi români şi ruşi neidentificaţi, morţi înainte şi după primul război mondial, reînhumaţi în altă parte a cimitirului, zona iniţială fiind necesară pentru înfrumuseţarea ansamblului.

O nouă perioadă în istoria Cimitirului Eroilor din Chişinău începe din vara anului 1941. Războiul a presărat pe pămînt moarte, morminte şi a făcut ca fraza „organizarea şi îngrijirea cimitirelor de eroi" să devină frecventă în presă şi în corespondenţa oficială. Ziarul *Basarabia* din 6 noiembrie 1941 anunţa cititorii: *Mareşalul Ion Antonescu a ordonat să se organizeze în toate regiunile din Basarabia, unde au avut lupte cu bolşevicii, cimitire pentru eroii căzuţi la datorie. Se vor amenaja grădini în jurul locului unde vor fi reînhumaţi eroii, care vor fi date în îngrijirea primăriilor comunale*. Preşedintele Consiliului de Miniştri a aprobat organizarea cimitirelor de eroi, acţiune care urma să fie dirijată de Aşezămîntul Naţional „Regina Maria" pentru Cultul Eroilor. Din Bucureşti s-au expediat ordinele respective Guvernămîntului Basarabiei, Armatei a 4-a. Serviciul de Propagandă al Marelui Cartier General îşi propusese să filmeze cimitirele finisate. Se prevedea ca filmările, împreună cu alte imagini despre operaţiile militare, să fie folosite la realizarea unui film documentar, destinat popularizării războiului de dezrobire a Basarabiei şi a Bucovinei.

Cimitirul Eroilor din Chişinău se transformase într-un adevărat şantier, anunţa presa timpului. Poate şi din cauză că Basarabia se pregătea să sărbătorească prima aniversare a dezrobirii. Erau aşteptaţi cei mai înalţi şi onoraţi oaspeţi – Regele Mihai I, Regina Mama Elena, vicepreşedintele Consiliului de Miniştri Mihai Antonescu. Se dorea şi prezenţa la sărbătoare a mareşalului Ion Antonescu, dar acesta s-a limitat la o scurtă notă: *Aprob. Să se facă într-un cadru solemn, dar foarte sobru. Cînd suntem în plin război, solemnităţile, banchetele, discursurile trebuie evitate. În consecinţă cadrul să fie hotărît de dl Vicepreşedinte. Eu nu voi participa.*

Lucrările de modernizare a cimitirului au început la 15 iulie 1942 prin suprimarea intrării

laterale, *care nu cadra cu un lăcaş de odihnă pentru cei ce şi-au jertfit viaţa libertăţii Patriei*, şi tăierea unui drum nou spre capelă din fosta stradă Băcioiului, rebotezată în Eroilor. Pentru aceasta a fost necesară demolarea mai multor cocioabe. Alte lucrări prevedeau construcţia unei pieţe vaste, a doi piloni şi a unei scări monumentale, construcţia şoselei cu borduri şi îngrădire, amenajarea locului pentru mormintele eroilor din războiul dezrobirii, restaurarea clădirii administraţiei, diverse îngrădiri de zid, borduri şi plantaţii. Arhitectul Valentin Mednec susţine că *faimoasa intrare în Cimitirul Eroilor din Chişinău* ar fi opera arhitectului oraşului Ulinici.

Mareşalul Ion Antonescu dorea să facă din Basarabia *Ţinutul model*, de unde să aducă *exemplarele cele mai bune, pentru a redresa restul Ţării. Vreau să arăt şi Neamului şi Europei*, spunea dînsul, *că acest Ţinut, care a fost aşa de criticat, poate da cea mai de seamă contribuţie în reconstrucţia noului stat românesc*. În cazul cu Cimitirul Eroilor realizările erau evidente. S-a lucrat exemplar, cu dăruire, astfel că cei implicaţi aveau tot dreptul să afirme că acest loc sacru ajunsese *o adevărată operă de artă şi o înaltă realizare urbanistică*. Urmează o inspirată descriere din lucrarea *Basarabia: Un an de muncă românească*, care înlocuieşte parţial imaginea cimitirului dispărut: *Doi piloni înalţi de cîte 10 metri dominînd o piaţă semicirculară vastă, înconjurată de ziduri şi ornamente, deschide o largă alee în amfiteatru, mărginită de verdeaţă şi de o livadă de pomi tineri. Pe crestele pilonilor străjuiesc doi vulturi uriaşi, de o impresionantă execuţie. Totul în beton armat, de o artă sobră, liniară, plină de majestate. Aleea duce prin o serie de scări largi şi pieţe în mozaic, sus la capelă, care domină împrejurimile. În jurul acesteia o primă incintă în care se află îngropaţi eroi din războiul de la 1916–1918. În a doua incintă, construită în faţa celei dintîi, odihnesc desrobitorii Basarabiei, căzuţi în preajma Chişinăului. Mormintele, aliniate, îngrijite, cufundate într-o solemnă tăcere, impun o pioasă reculegere.*

De la mai multe persoane în vîrstă am încercat să aflu momente din istoria cimitirului. *A fost foarte frumos şi foarte îngrijit* este fraza pe care o auzeam de la toţi. Doamna Ecaterina Siliveanu din mahalaua Melestiu mi-a povestit despre vizita la cimitir a Regelui Mihai I, însoţit de Regina Mama Elena. Cunoaştem că ea s-a produs la 31 octombrie 1942. Regele a depus o coroană de flori cu inscripţia: *Eroilor desrobitori, recunoştinţa Patriei. Mihai R.* Din partea primministrului s-a depus o jerbă cu inscripţia: *Guvernul Ţării, recunoştinţa eroilor desrobitori.* (Deţinem tabele nominale de eroi, morţi în cele două războaie mondiale.)

Revenind la capela militară, care *domina împrejurimile*, în lucrarea citată se spune că ea a fost construită în 1924 de către Societatea „Cultul Eroilor", fiind terminată în 1940 prin grija Corpului 3 Armată şi a Arhiepiscopiei Chişinăului. N-am găsit deocamdată documente ce ar confirma aceşti ani indicaţi mai sus. Este adevărat că prin 1923 deja se prefigura ideea construcţiei capelei. În zilele de 19–22 noiembrie 1923, cimitirul a fost inspectat de Getta general Poetaş, delegata Comitetului Central, care scria în darea de seamă: *Fondurile Societăţii fiind de 300 000 lei* (a Regionalei Chişinău – *M.I.*) *se intenţionează a se face o mică capelă militară în Cimitirul Eroilor pentru ca slujbele religioase să nu se facă sub cerul liber, dînd şi un caracter religios acestui cimitir*. Dacă începutul construcţiei capelei ţine totuşi de anul 1924, ne întrebăm: de ce nu se aminteşte nimic despre ea în documentul „Note referitoare la lucrările executate de Comitetul Regional Chişinău", din anii 1921–1926? În darea de seamă a aceluiaşi comitet pe anul 1927 citim: *Adunarea de fonduri pentru mărirea capitalului Societăţii în vederea executării de lucrări mai importante* ***şi în special construcţia unei capele*** *(s.n.)*. Viitoarele investigaţii vor înlătura aceste şi alte semne de întrebare, inevitabile la orice început de studiu.

Acum cîţiva ani s-au mai făcut cîteva schimbări în parcela respectivă. Din păcate, nu s-a ţinut seama de modelul iniţial al crucilor, confecţionate pe timpuri cu mult gust. Noile cruci sînt lipsite de originalitate, n-au valoare estetică, reprezentînd o producţie submediocră. Dar şi în această stare denaturată, în care a ajuns, parcela are o soartă mai bună decît alte cimitire din perioada interbelică, peste care s-a trecut cu buldozerul (chipurile, erau „fasciste").

NOTE

[1] Astăzi strada Decebal. În prezent clădirea găzduieşte doar cîteva secţii ale institutului.

[2] A fost numit în diverse surse şi diverşi ani „Cimitir Militar", „Cimitir de Onoare". În studiu vom folosi denumirea „Cimitirul Eroilor".

[3] Denumirea societăţii între anii 1919–1927. Ulterior, ea s-a numit „Cultul Eroilor" (1927–1940), şi „Aşezămîntul Naţional „Regina Maria" pentru Cultul Eroilor" (1940–1948). În studiu am folosit denumirea mai scurtă – „Cultul Eroilor".

DECLARAȚIA SFATULUI ȚĂRII DIN 27 MARTIE/9 APRILIE 1918 DESPRE UNIREA REPUBLICII DEMOCRATICE MOLDOVENEȘTI (BASARABIA) CU ROMÂNIA

În numele poporului Basarabiei, Sfatul Țării declară:

Republica Democratică Moldovenească (Basarabia), în hotarele ei dintre Prut, Nistru, Dunăre, Marea Neagră și vechile granițe cu Austria, ruptă de Rusia acum o sută și mai bine de ani din trupul vechii Moldove, în puterea dreptului istoric și dreptului de neam, pe baza principiului ca noroadele singure să-și hotărască soarta lor, *de azi înainte și pentru totdeauna se unește cu mama sa România!*

Această unire se face pe următoarele baze:

1) Sfatul Țării actual rămîne mai departe pentru rezolvarea și realizarea reformei agrare după nevoile și cererile norodului; aceste hotarîri se vor recunoaște de Guvernul României.

2) Basarabia își păstrează autonomia provincială, avînd un Sfat al Țării (Dietă), ales în viitor prin vot universal, egal, direct și secret, cu un organ împlinitor și administrație proprie.

3) Competența Sfatului Țării este: a) votarea bugetelor locale; b) controlul tuturor organelor zemstvelor și oraşelor; c) numirea tuturor funcționarilor administrației locale prin organul său împlinitor, iar funcționarii înalți sînt întăriți de guvern.

4) Recrutarea armatei se va face în principiu pe baze teritoriale.

5) Legile în vigoare și organizația locală (zemstve și oraşe) rămîn în putere și vor putea fi schimbate de Parlamentul României numai după ce vor lua parte la lucrările lui și reprezentanții Basarabiei.

6) Respectarea drepturilor minorităților din Basarabia.

7) Doi reprezentanți ai Basarabiei vor intra în Consiliul de Miniștri al României, acum desemnați de actualul Sfat al Țării, iar în viitor dintre reprezentanții Basarabiei din Parlamentul României.

8) Basarabia va trimite în Parlamentul României un număr de reprezentanți proporțional cu populația ei pe baza votului universal, egal, secret și direct.

9) Toate alegerile din Basarabia pentru voloste și sate, oraşe, zemstve și Parlament se vor face pe baza votului universal, egal, secret și direct.

10) Libertatea personală, libertatea tiparului, a cuvîntului, a credinței, a adunărilor și toate libertățile obștești vor fi garantate prin Constituție.

11) Toate călcările de legi făcute din motive politice în vremurile tulburi ale prefacerii din urmă sînt amnistiate.

Basarabia, unindu-se ca fiică cu mama sa România, Parlamentul român va hotărî convocarea neîntîrziată a Constituantei, în care vor intra proporțional cu populația și reprezentanții Basarabiei aleși prin vot universal, egal, direct și secret, spre a hotărî cu toți înscrierea în Constituție a principiilor și a garanțiilor de mai sus.

Trăiască Unirea Basarabiei cu România de-a pururi și totdeauna!

Ion NEGREI

1 DECEMBRIE 1918. CHIŞINĂUL SALUTĂ ALBA IULIA

Actul unirii românilor din Transilvania, Banat, Crişana şi Maramureş cu România, pecetluit la Alba Iulia, a avut un puternic ecou în întreaga ţară. Adunarea Naţională de la Alba Iulia s-a transformat într-o adevărată sărbătoare a întregului neam românesc. În timp ce la Alba Iulia se săvîrşea măreţul act al Unirii, cei ce n-au putut fi de faţă îl sărbătoreau cu entuziasm în toată Transilvania. Mici adunări naţionale au avut loc la Oradea, Beiuş, Arad, Timişoara, Lugoj, Mediaş, Deva, Turda, Bistriţa, Năsăud, Sibiu, Braşov şi în alte localităţi din Ardeal. Cu deosebită căldură ea a fost salutată de fruntaşii vieţii politice şi intelectuale din Vechiul Regat. Impresionante au fost manifestările de patriotism din oraşele, tîrgurile şi satele din părţile Moldovei, Olteniei, Dobrogei şi Munteniei, ieşind în evidenţă cele de la Bucureşti, Iaşi, Craiova, Turnu Severin, Galaţi, Constanţa, Bacău şi altele. Măreţul act săvîrşit la Alba Iulia a fost salutat de românii din Basarabia şi Bucovina, care intraseră mai înainte în componenţa statului român.

Chişinăul, capitala Basarabiei, a cunoscut în ziua de 1 decembrie 1918 clipe de înaltă trăire românească, similare celor ale mulţimii adunate pe Cîmpia lui Horea din inima Ardealului. Iată ce scria despre evenimentul ce avea loc în acea zi la Alba Iulia ziarul chişinăuian „România Nouă", care apărea, sub redacţia inimosului ardelean Onisifor Ghibu:

„În cetatea de la Alba Iulia, care a văzut acum 318 ani în cuprinsul ei pe făptuitorul unirii tuturor românilor, se petrece astăzi cel mai însemnat fapt din întreaga noastră istorie de aproape două mii de ani.

Reprezentanţii legali ai celor patru milioane de români transilvăneni, care de un mileniu întreg sufăr sub jugul unguresc, sunt adunaţi acolo pentru a croi, în deplină libertate, o soartă nouă pe seama poporului nostru, declarînd pentru vecie unirea Ardealului cu toate ţările române.

Visul neîmplinit pînă acum, de dorul căruia ne-au răposat şi moşii şi părinţii, ia astăzi aievea fiinţă în simbolica noastră cetate de pe malul Mureşului, unde el se mai înfiripase o dată pentru scurtă vreme"[1].

Adeziuni entuziaste la istoricele hotărîri sînt consemnate în scrisori şi telegrame adresate Marii Adunări Naţionale de la Alba Iulia.

În ziua de 1 decembrie 1918, din Chişinău, pe adresa Marii Adunări Naţionale de la Alba Iulia, au fost expediate trei telegrame de salut: din partea unui grup de români de pretutindeni, din partea ardelenilor aflaţi în refugiu şi din partea redacţiei ziarului „România Nouă".

Grupul de români de pretutindeni care semnau textul telegramei – D. Munteanu-Rîmnic, Gh. Tofan, Constantin Noe, A. Popovici, I.U. Soricu, Sebastian Bornemisa, Apostol Culea, I. Căpriţă, L.T. Boga, I. Dragoslov, Gh. Lungulescu, Gherman Pîntea, T. Ramfilie, Cezar Titus Stoica – se declarau „pătrunşi de cea mai curată şi adîncă

venerație pentru marele act care se pecetluiește astăzi în simbolica cetate a Unirii tuturor românilor"[2] și transmiteau la Alba Iulia urările lor călduroase și prinosul de recunoștință pentru fericita generație care l-a pregătit și l-a îndeplinit.

Ardelenii refugiați în capitala Basarabiei își exprimau, prin intermediul telegramei expediate, pe lîngă salutările lor frățești și patriotice, deplina aderiune la marea hotărîre luată de reprezentanții poporului român din Transilvania. „La iscăliturile voastre prin care întăriți unirea Ardealului cu Țările Române vă rugăm să le adăugați și pe ale noastre."[3] Semnează: dr. G. Baiulescu, I. A. Preda, Nicolae Petra-Petrescu, Onisifor Ghibu, dr. Iancu Meţianu, Axente Banciu, dr. Ioan Mateiu, dr. Dobrescu, Ioan U. Soricu, dr. Sebastian Bornemisa, dr. Constantin Papuc, dr. I. Negoiescu, dr. Dumitru Cazacu, dr. V. Glăjariu, dr. Mateș, dr. Cernea, Ioan Moța, Candid Mușlea, Adrian Cristea, Constantin Proca, Corneliu Medrea, Constantin Tipuriță, Daniil Săroiu, Aurel Vlad, G. Tămaș, Constantin Bobancu, Iosif Moldovan, I. Murăroiu. În telegrama expediată de redacția ziarului „România Nouă" se sublinia că prin unirea Transilvaniei cu România colectivul își „vede realizat programul pe care și l-a fixat acum aproape un an: unirea tuturor românilor"[4] și-și exprima admirația pentru lucrul sfînt pe care-l săvîrșește „astăzi" poporul din Transilvania.

În ziua cînd la Alba Iulia românii ardeleni își spuneau în fața lumii hotărîrea lor, prin care se rupeau de Ungaria și se alipeau definitiv la România, la Chișinău, în cea mai încăpătoare sală din oraș, Sala Eparhială, s-a ținut o grandioasă adunare națională. Refugiații ardeleni, înconjurați de un enorm număr de români din toate țările, și-au spus și ei dorințele lor, identice cu ale fraților de acasă. La această adunare au ținut cuvîntări: un ardelean, un bucovinean, un român din Regat, un basarabean, un macedonean și un român din Valea Timocului. Este edificator cuvîntul rostit de reprezentantul Basarabiei Teofil Ioncu, ministru de finanțe al Basarabiei.

„Noi azi asistăm la ultimul act de formare a României Mari, cuprinsă aproape de toți românii neamului nostru și tot pămîntul strămoșesc.

În România Mare, Ardealul are să joace un rol foarte important. Unirea Ardealului ne dă o garanție că de acu înainte conducerea țării are să fie în mîinile democrației.

La unirea Basarabiei unii stăteau la îndoială. Ei spuneau: „Am luptat, vărsînd sînge atîția ani cu oligarhia rusească și cînd s-a apropiat timpul

Teofil Ioncu

să trăim fericiți, în libertate, să începem lupta din nou cu altă oligarhie?".

Ca să ușureze această luptă, Basarabia a făcut unirea cu condiția de a păstra drepturile dobîndite cu atîta greutate.

Astăzi, această teamă nu mai are bază. Contra democrației Basarabiei, Bucovinei și Ardealului nu mai există putere care să împiedice organizarea țării pe bazele democrației.

Astăzi, chiar partidele istorice din țară își revizuiesc programurile ca să cîștige simpatia democrației provinciilor noi ale țării"[5].

Adunarea de la Chișinău din 1 decembrie 1918 a fost un fericit prilej de exprimare a gratitudinii basarabenilor pentru susținerea avută din partea fraților de suferință din Ardeal. Teofil Ioncu sublinia în acest sens: „Unirea sufletească între basarabeni și ardeleni s-a făcut mai demult. Românizarea școlii a fost posibilă numai cu ajutorul ardelenilor și bucovinenilor. Ardelenii au fost cei dintîi ajutori la organizarea cursurilor pentru învățători.

Ardelenii soldați răspîndeau ideile și simțămîntul național între basarabeni pe front, pe stradă, în piață. Ardelenii voluntari aveau strînsă legătură cu studenții basarabeni la Odesa și Kiev"[6].

Hotărîrile Adunării de la Alba Iulia, prin semnificația lor politică, au depășit mult hotarele geografice ale Ardealului. De acest adevăr erau pătrunși și participanții la adunarea de la Chișinău. Teofil Ioncu își încheia cuvîntarea astfel: „Împlinindu-se acum visul ardelenilor, prin Unirea care se pecetluiește la Alba Iulia, vis sfînt, care este al întregului neam românesc, sunt fericit că pot să aduc din partea românilor basarabeni cele mai călduroase urări de bine fraților noștri scăpați de sub jugul milenar și că, totodată, pot să dau expresiune credinței mele nezăgăzuite că,

prin această unire, se asigură nu numai fericirea Ardealului, ci şi a noastră şi a întregului neam românesc."[7]

Hotărîrile adoptate de Marea Adunare Naţională de la Alba Iulia au fost salutate călduros de mii de basarabeni. Pe adresa ziarelor „Cuvînt moldovenesc", „Sfatul Ţării" etc. au sosit numeroase telegrame prin care cititorii îşi exprimau sentimentul de bucurie pentru cele săvîrşite de fiii Ardealului. Iată, de exemplu, ce scriau un grup de locuitori din Leova: „Subsemnaţii, cetăţeni ai oraşului Leova, primii care au primit cele dintîi armate române pe teritoriul Basarabiei, cu bucurie şi însufleţire aflînd vestea înfăptuirii idealului naţional prin unirea definitivă şi necondiţionată a Bucovinei şi Ardealului cu Patria-mamă, ni s-au împlut inimile de bucurie şi, pătrunşi de cel mai cald patriotism, strigăm: Trăiască Naţiunea Română, una şi nedespărţită sub sceptrul celui mai mare şi iubit rege"[8]. Telegrame cu un conţinut similar au sosit din Chilia Nouă, Hotin, Tarutino, Pelinei, Cetatea Albă, Lipcani, Abaclia, Cotiujenii Mari, Reni, Ialoveni, Goteşti, Secăreni, Ismail şi din alte sate şi oraşe. Din şirul localităţilor de mai sus se poate desprinde uşor faptul că actul de la Alba Iulia şi, respectiv, încheierea procesului de constituire a statului unitar naţional român au fost salutate atît de populaţia română, cît şi de minoritari.

Paralel cu adeziunea la deciziile de la Alba Iulia, basarabenii îşi exprimau dorinţa de unire necondiţionată cu România. Avînd în vedere că libertăţile democratice obţinute de basarabeni în lupta pentru drepturile lor naţionale şi sociale, prin actul de la Alba Iulia, au căpătat o consacrare pe scara întregii Românii, Sfatul Ţării, în ultima sa şedinţă – din 27 noiembrie/10 decembrie 1918 –, a hotărît să anuleze condiţiile de unire conţinute în rezoluţia din 27 martie/9 aprilie 1918 şi să proclame unirea necondiţionată a Basarabiei cu Patria-mamă. Condiţiile de unire nu-şi mai aveau rostul după votarea de către Sfatul Ţării a legii agrare şi în urma democratizării vieţii politice din România care s-a produs în ultimul timp.

NOTE

[1] *1918 la români. Documentele Unirii*, vol. X, Bucureşti, 1989, p. 342.

[2] *Ibidem*, p. 311.

[3] *Ibidem*, p. 311–312.

[4] *Ibidem*, p. 312.

[5] Onisifor Ghibu, *De la Basarabia rusească la Basarabia românească, Bucureşti*, 1997, p. 404–405.

[6] *Ibidem*.

[7] *Ibidem*.

[8] *Sfatul Ţării*, 11 decembrie 1918.

Catedrala Sf. Mare Mucenic Teodor Tiron

Rezoluțiunea
Adunării Naționale de la Alba-Iulia
din 18 Noembrie/1 Decembrie 1918

I. Adunarea Națională a tuturor Românilor din Transilvania, Banat și Țara Ungurească, adunați prin reprezentanții lor îndreptățiți la Alba-Iulia în ziua de 18 Noembrie/1 Decembrie 1918, decretează unirea acelor Români și a tuturor teritoriilor locuite de dînșii cu România. Adunarea Națională proclamă îndeosebi dreptul inalienabil al națiunii române la întreg Banatul cuprins între rîurile Mureș, Tisa și Dunăre.

II. Adunarea Națională rezervă teritoriilor sus indicate autonomie provizorie pînă la întrunirea Constituantei aleasă pe baza votului universal.

III. În legătură cu aceasta, ca principii fundamentale la alcătuirea noului Stat Român, Adunarea Națională proclamă următoarele:

1. Deplină libertate națională pentru toate popoarele conlocuitoare. Fiecare popor se va instrui, administra și judeca în limba sa proprie prin indivizi din sînul său și fiecare popor va primi drept de reprezentare în corpurile legiuitoare și la guvernarea țării în proporție cu numărul indivizilor ce-l alcătuiesc.
2. Egală îndreptățire și deplină libertate autonomă confesională pentru toate confesiunile din Stat.
3. Înfăptuirea desăvîrșită a unui regim curat democratic pe toate terenele vieții publice. Votul obștesc, direct, egal, secret, pe comune, în mod proporțional, pentru ambele sexe în vîrstă de 21 de ani la reprezentarea în comune, județe ori parlament.
4. Desăvîrșită libertate de presă, asociere și întrunire, liberă propagandă a tuturor gîndirilor omenești.
5. Reforma agrară radicală. Se va face conscrierea tuturor proprietăților, în special a proprietăților mari. În baza acestei conscrieri, desființînd fideicomisele și în temeiul dreptului de a micșora după trebuință latifundiile, se va da posibilitatea țăranului să-și creeze o proprietate (arător, pășune, pădure) cel puțin atît cît să poată munci el și familia lui. Principiul conducător al acestei politici agrare e, pe de o parte promovarea nivelării sociale, pe de altă parte potențarea producțiunii.
6. Muncitorimii industriale i se asigură aceleași drepturi și avantagii, care sînt legiferate în cele mai avansate state industriale din apus.

IV. Adunarea Națională dă expresiune dorinței sale ca Congresul de pace să înfăptuiască comuniunea națiunilor libere în așa chip ca dreptatea și libertatea să fie asigurate pentru toate națiunile mari și mici deopotrivă, iar în viitor să se elimineze războiul ca mijloc pentru regularea raporturilor internaționale.

V. Românii adunați în această Adunare salută pe frații lor din Bucovina, scăpați de sub jugul monarhiei Austro-Ungare și uniți cu țara mumă România.

VI. Adunarea Națională salută cu iubire și entuziasm liberarea popoarelor subjugate pînă aci în monarhia Austro-Ungară, anume națiunile: cehoslovacă, austro-germană, jugoslavă, polonă și ruteană și hotărăște ca acest salut al său să se aducă la cunoștința tuturor acelor națiuni.

VII. Adunarea Națională cu smerenie se înclină înaintea memoriei acelor buni români, care în acest război și-au vărsat sîngele pentru înfăptuirea idealului nostru, murind pentru libertatea și unitatea națiunii române.

VIII. Adunarea Națională dă expresiune mulțumitei și admirațiunei sale tuturor puterilor aliate, care prin strălucitele lupte purtate cu cerbicie împotriva unui dușman pregătit de multe decenii pentru război, au scăpat civilizațiunea din ghiarele barbariei.

IX. Pentru conducerea mai departe a afacerilor Națiunii Române din Transilvania, Banat și Țara Ungurească, Adunarea Națională hotărăște instituirea unui Mare Sfat Național Român, care va avea toată îndreptățirea să reprezinte națiunea română, oricînd și pretutindeni față de toate națiunile lumii și să ia toate dispozițiile pe care le află necesare în interesul națiunii.

Ștefan C. Pop
Vice-Președinte al Adunării Naționale.

Dr. Laurențiu Oanca
Notar al Adunării Naționale.

Marea Adunare Națională de la Alba Iulia. 1 decembrie 1918

Elena ROŞCA

O RAZĂ DE LUMINĂ LA MARGINEA CHIŞINĂULUI

La 1 decembrie 1995 s-a pus temelia Bibliotecii „Alba Iulia" din Chişinău. Inaugurată la 31 august 1998, în cadrul manifestărilor Sărbătorii Naţionale „Limba Noastră cea Română", cu concursul Primăriei Municipiului Chişinău, Primăriei Municipiului Alba Iulia, Consiliului Judeţean Alba Iulia, Bibliotecii Municipale „B.P. Hasdeu" din Chişinău şi al Bibliotecii Judeţene „Lucian Blaga" din Alba Iulia, biblioteca din sectorul Buiucani al Chişinăului pretinde a deveni un important centru de cultură, istorie şi spiritualitate românească.

Plasată într-un cartier nou cu o populaţie de peste 19 mii locuitori, biblioteca are mai mult de 14 mii de cititori. Sălile de lectură zilnic sînt vizitate de circa 450–500 de persoane. Cerinţele de lectură şi informare continuă să crească şi să se extindă ca diversitate tematică.

Peste 60 la sută dintre beneficiarii bibliotecii o constituie tineretul între 15 şi 25 de ani, 35 la sută fiind copiii între 5 şi 14 ani.

Fondul de carte care include carte curentă beletristică şi domenii, publicaţii pentru adulţi şi copii, carte cu caracter enciclopedic, publicaţii de valoare pentru publicul larg din Chişinău al bibliotecii însumează peste 14 500 de volume, inclusiv ediţii periodice. 80 la sută din colecţiile de carte s-au achiziţionat cu sprijinul Primăriei Municipiului Alba Iulia, graţie primarului Mircea Hava şi Consiliului Municipal. Primăria din Alba Iulia alocă anual peste 15 milioane lei româneşti pentru achiziţia de carte pentru Biblioteca „Alba Iulia" din Chişinău. În sprijinul bibliotecii de la Chişinău vin poetul Ion Mărgineanu, cel care a stăruit în fundarea respectivei instituţii de cultură, Cornel Nistea, profesor universitar, Lucia Pleşa, şef-birou personal la Primăria Municipiului Alba Iulia, care este puntea de legătură dintre Biblioteca „Alba Iulia" din Chişinău şi Primăria din Alba Iulia, şi, desigur, Biblioteca Judeţeană „Lucian Blaga" din Alba Iulia, director fiind Mioara Pop etc. Achiziţia de carte, selectarea cărţilor conform solicitărilor beneficiarilor din Chişinău, procurarea din librării, organizarea loturilor de carte şi actelor însoţitoare, transportarea cărţilor la Chişinău sînt realizate de colegele noastre de la Biblioteca Judeţeană „Lucian Blaga" din Alba Iulia Alexandra Salaoru şi Magda Cărăuş. Acestor şi altor asemenea persoane mărinimoase le datorează beneficiarii Bibliotecii „Alba Iulia" din Chişinău calitatea valorică a achiziţiilor.

Celelalte 20 la sută din fondul de carte al bibliotecii sînt procurate de către Biblioteca Municipală „B.P. Hasdeu" din Chişinău. Acest fond este compus din carte curentă în limba română, suprasolicitată de către tineretul studios, cum ar fi colecţia „Biblioteca şcolarului" apărută la Editura „Litera", colecţia „Moştenire" tipărită la Editura „Ştiinţa", colecţia de carte istorică a Editurii „Civitas" etc. Accesul la fondurile bibliotecii este integral liber la raft. Caracterul enciclopedic al colecţiilor de o valoare aparte atrage publicul în sălile bibliotecii. Cele trei săli (sala colecţiilor periodice, sala pentru copii şi cea pentru adulţi) servesc,

Inaugurarea Bibliotecii „Alba Iulia". 31 august 1998

concomitent, ca săli de lectură şi împrumut la domiciliu. Biblioteca îşi desfăşoară activitatea în colaborare cu liceele, gimnaziile, şcolile (peste 12 la număr), grădiniţele de copii (peste 8 la număr) învecinate, cu Centrul Estetic „Lăstărel", cu Liceul „Spiru Haret", cu Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă", cu Asociaţia Istoricilor din Republica Moldova, cu Uniunea Artiştilor Plastici, cu Uniunea Scriitorilor din Moldova şi cu alte organizaţii culturale şi ştiinţifice.

În scopul promovării şi valorificării tezaurului cultural, literar şi istoric, biblioteca organizează şi desfăşoară tradiţional o diversă paletă de manifestări culturale şi ştiinţifice. Zilele bibliotecii, săptămîna uşilor deschise, săptămîna cărţii pentru copii, conferinţele literar-istorice din cadrul salonului „Carte, istorie, spiritualitate", întrunirile elevilor, studenţilor, profesorilor, istoricilor din cadrul clubului „Tînărul istoric", simpozioanele tradiţionale „Epopeea Marii Uniri pentru Basarabia, 1918", „Românii toţi s-adună. Alba Iulia. 1 decembrie 1918", colocviile cu tematică istorică, dezbaterile, lansările de publicaţii, expoziţiile itinerante, vernisajele de pictură sînt o parte din acţiunile adresate publicului adult.

Pentru copii, în perioada vacanţei de vară, funcţionează o tabără de creaţie şi agrement. Pe lîngă bibliotecă activează Teatrul de Păpuşi „Spiriduş", cenaclul literar „Enigma". Au devenit tradiţionale întîlnirile cu scriitorii şi editorii pentru copii. Copiii din cartier au avut ocazia de a discuta cu scriitorii Iulian Filip, Leo Butnaru, Titus Ştirbu, Galina Furdui, Ana Manole, Ada Zaporojan, editorul Sergiu Afanasiu, interpretele surorile Osoianu. Organizăm lansări de carte, ora poveştilor, matinee, şezători şi concursuri literare, concursuri de desene pe asfalt, expoziţii de publicaţii, expoziţii de desene şi aplicaţii, excursii şi alte activităţi.

Pe parcursul celor doi ani de activitate biblioteca a elaborat cîteva semne de carte, programe-pliante, invitaţii ocazionale, bibliografii tematice, catalogul expoziţiei itinerante de cărţi şi publicaţii periodice, ediţii rare şi bibliofile „Vreme trece, vreme vine..." (Mihai Eminescu în colecţii personale), un set de semne de carte care vizează Anul Eminescu, Anul copilului, 2 milenii de creştinism, Marea Unire din 1918, Mihai Viteazul – 400 ani de la Unirea celor trei ţări româneşti, 2 medalii: „I ediţie a Zilelor Bibliotecii „Alba Iulia" şi „Mihai Viteazul – 400 ani de la prima Unire". Exprimăm ferma convingere că Biblioteca „Alba Iulia" va deveni un important centru cultural-istoric al municipiului Chişinău, întrucît ctitorul acesteia – municipiul Alba Iulia – este oraşul cu rădăcini adînc înfipte în istorie, cu bogate tradiţii, este simbolul unităţii, libertăţii şi independenţei naţionale.

Gheorghe COJOCARU

MAREA ADUNARE NAŢIONALĂ CA EXPRESIE SUPREMĂ A ASPIRAŢIILOR POPULARE SPRE EMANCIPARE ETNOPOLITICĂ

Introducere

Analele istoriei imediate au înregistrat în spaţiul pruto-nistrean trei reuniuni populare impresionante ca amplitudine şi rezonanţă socială, cunoscute sub numele de Mari Adunări Naţionale. Ele s-au desfăşurat, respectiv, în 1989, 1990 şi 1991, având înscrise în agenda zilei cele mai importante chestiuni pentru destinul populaţiei româneşti aflate sub dominaţia imperiului sovietic. Inventarea şi convocarea, în 1989, a celei dintîi Mari Adunări Naţionale a fost dictată de necesitatea de a face auzită vocea poporului (*vox populis*) de către instituţiile administrative, reprezentative şi ideologice ale vechiului regim, străine şi refractare revendicărilor mulţimilor din stradă, şi de a-i smulge acestuia drepturile legitime la o existenţă demnă. Ca expresie supremă a voinţei populare, Marea Adunare Naţională reînnoda, pe de o parte, o îndepărtată tradiţie, ce-şi are rădăcinile în epoca lui Ştefan cel Mare, devenit un simbol sacru al renaşterii naţionale, iar pe de altă parte, se integra perfect în peisajul din întreg spaţiul încă socialist în 1989, bulversat de formidabila presiune a străzii. Profund democratic în esenţă, fenomenul Marilor Adunări Naţionale a revoluţionat masele de oameni, trezindu-i din letargia comunistă şi aliniindu-i sub flamurile unor comandamente politice şi naţionale de primă însemnătate. Ideea invitării tuturor cetăţenilor la Chişinău la un consiliu naţional reprezentativ s-a născut în mediul Frontului Popular din Moldova, ai cărui lideri au şi prezidat organizarea şi desfăşurarea primelor două Mari Adunări Naţionale, mai puţin a celei din urmă, convocată de Prezidiul Parlamentului.

27 august 1989. Despre suveranitate şi dreptul nostru la viitor

Sintetizînd lozinca arzătoare a zilei – *Limbă! Alfabet!* –, Marea Adunare Naţională de la Chişinău din 27 august 1989 a dat glas aspiraţiilor profunde ale moldovenilor de a-şi vedea limba maternă instalată la locul ei legitim, de a beneficia plenar de totalitatea drepturilor politice şi naţionale.

Participanţii la Adunare (circa 500–800 de mii) au adoptat textul unui *Apel* către sesiunea Sovietului Suprem al R.S.S.M., ce urma să ia în dezbatere chestiunea limbii oficiale, în care se focaliza speranţa şi revendicarea *întregii suflări româneşti dintre Prut şi Nistru* ca proiectele de legi privind destinele *limbii naţionale/materne* să fie adoptate. Însuşi faptul elaborării acestor proiecte era considerat drept o manifestare de supremă voinţă şi conştiinţă naţională. Adresîndu-se *deputaţilor şi conducerii sovietice şi de partid a republicii cu chemarea de a se pătrunde de importanţa acestui eveniment şi de a fi conştienţi de responsabilitatea pe care o poartă în faţa istoriei şi în faţa destinului spiritual al acestui popor*, Marea Adunare

Națională a cerut excluderea articolelor și formulărilor echivoce ce ar fi putut prejudicia opera de renaștere a limbii materne în acest spațiu. Înaltul for popular a revendicat consfințirea în Constituție *a statutului de limbă oficială și de limbă de comunicare interetnică în teritoriul R.S.S.M. pentru limba moldovenească în baza grafiei latine, iar pentru limba rusă – statutul de limbă de comunicare între popoarele republicilor unionale*. Totodată, în proiectul de lege *Cu privire la revenirea limbii moldovenești la grafia latină* s-a cerut introducerea literei „Î, î" din „A, a"[1].

O rezoluție aparte – *Despre pământ* – constata degradarea, în urma unei chimizări excesive, a acestei *avuții de bază a poporului moldovenesc*, micșorarea vertiginoasă a suprafețelor terenurilor productive, dispariția țărănimii ca clasă în urma colectivizării forțate. Plecînd de la situația existentă, Adunarea Națională a hotărît: (1) restituirea pămîntului, răpit, în mod violent, țăranilor; (2) decretarea dreptului exclusiv de proprietate a R.S.S.M. asupra pămîntului; (3) legiferarea dreptului țăranului de a obține de la stat terenuri cultivabile pe durata vieții, cu dreptul de a le lăsa moștenire urmașilor; (4) asigurarea dreptului țăranului de a desface în mod autonom producția sa agricolă și crearea unei asociații independente a țăranilor producători care să le protejeze drepturile; (5) interzicerea repartizării suprafețelor agricole pentru construcția neîntemeiată a obiectelor industriale, pentru alte scopuri extra-agricole sau pentru construcția de vile; (6) interzicerea încheierii unor contracte de arendă a solului cu cetățeni din afara R.S.S.M.

Constatînd *nepotrivirea dintre simbolurile oficiale ale R.S.S.M. și tradiția istorică a moldovenilor*, Marea Adunarea Națională a decis, printr-o altă rezoluție, să se considere *drept drapel național al R.S.S.M. tricolorul (albastru-galben-roșu), cu stema republicii pe fundalul galben* (art. 1) și să se elaboreze o nouă stemă și un nou imn de stat (art. 2). Mulțimea de oameni au cerut Sovietului Suprem să legifereze neîntîrziat această voință a poporului.

În faza de încheiere a Adunării, actorul și regizorul Ion Ungureanu a dat citire *Documentului Final al Marii Adunări Naționale din 27 august 1989 – Despre Suveranitatea Statală și despre Dreptul Nostru la Viitor*.

Aruncînd o privire asupra evoluției istorice a spațiului în care trăiește din cele mai vechi timpuri populația dintre Prut și Nistru, *Documentul Final* afirma comunitatea etnică a românilor moldoveni și românilor din Muntenia și Transilvania – descendenți ai geto-dacilor romanizați –, subliniind tendința magistrală spre *suveranitate statală, libertate națională și progres*, ce și-a croit neostenit drum prin istorie. Această tendință a Statului Moldovenesc a fost obstrucționată prin răpirea teritorială a Bucovinei de către Imperiul Habsburgic în 1775 și anexarea Basarabiei de către Imperiul Rus în 1812. Unirea principatelor Moldova și Muntenia într-un singur stat – România –, la 1859, a fost un rezultat al consolidării conștiinței de neam. În urma prăbușirii Imperiului țarist, românii basarabeni și-au restabilit pentru o scurtă perioadă *statalitatea și suveranitatea* în decembrie 1917, ca, ulterior, la 27 martie/9 aprilie 1918, în conformitate cu dreptul popoarelor la autodeterminare, să decidă unirea ținutului dintre Prut și Nistru cu România. La 28 iunie 1940, drept consecință a tranzacției secrete dintre Stalin și Hitler din 23 august 1939, Basarabia și nordul Bucovinei, care nu aparținuseră niciodată Rusiei sau Ucrainei, au fost incorporate prin dictat în U.R.S.S. În virtutea acestui fapt, *crearea, la 2 august 1940, a R.S.S.M. n-a fost un act al înfăptuirii drepturilor firești ale poporului la suveranitate, deoarece prerogativa deciziilor politice, economice, sociale și culturale a aparținut și continua să aparțină organelor centrale*. În plus, *în hotarele R.S.S.M. n-au fost incluse nordul Bucovinei, județele Hotin, Ismail, Chilia și Cetatea Albă, ce aparținuseră Moldovei anexate, ele fiind în mod nelegitim transmise R.S.S. Ucrainene*.

În consens cu politica de democratizare și cu dreptul inalienabil al fiecărui popor de a-și determina de sine stătător destinul, Marea Adunare de la Chișinău a trasat sarcina realizării complete a *suveranității național-statale* a R.S.S.M., în acest scop fiind necesară elaborarea și discutarea publică a unei *noi Constituții, ce trebuia să fixeze și să garanteze principiile suveranității*. Aceste principii, votate de înaltul for popular, prevedeau: (1) dreptul inalienabil al Republicii de a poseda și de a se folosi de întregul său patrimoniu național (pămîntul, apele, aerul, resursele naturale, valorile financiare și alte resurse); (2) în teritoriul R.S.S.M. să acționeze doar legile adoptate sau ratificate de legislativul Republicii; (3) R.S.S.M. să gestioneze în mod autonom problemele sociale, economice, financiare, comerciale, formarea bugetului, politica

vamală şi fiscală; (4) reglementarea prin legislaţia locală a activităţii tuturor întreprinderilor şi instituţiilor, inclusiv a celor unionale, amplasate pe teritoriul R.S.S.M.; (5) asigurarea de către R.S.S.M. a securităţii statului şi ordinii publice, întreţinerea relaţiilor cu străinătatea, reprezentarea în organismele internaţionale, organizarea serviciului militar, activitatea în domeniul ştiinţei, culturii, învăţământului, ecologiei; (6) reglementarea migraţiei, în care scop trebuia să fie introdusă cetăţenia R.S.S.M.; (7) oficializarea limbii naţionale care dă denumirea Republicii; (8) reglementarea relaţiilor R.S.S.M. cu celelalte republici unionale pe baza *unui contract de uniune*. Republica intenţiona să lase *în competenţa comună unional-republicană drepturile sale suverane în domeniile apărării şi politicii externe, dreptul de a dispune de finanţele comune ale federaţiei, precum şi funcţiile necesare pentru conducerea federaţiei, la exercitarea cărora R.S.S.M. trebuie să-i fie asigurate drepturi egale cu celelalte republici unionale*; (9) R.S.S.M. îşi rezerva *dreptul de a ieşi din componenţa U.R.S.S., în baza voinţei poporului, în conformitate cu prevederile Constituţiei Republicii şi a U.R.S.S.*

O altă dimensiune a *suveranităţii statului şi a poporului,* revendicată de Marea Adunarea Naţională, era *dreptul la istorie*, în care scop s-a cerut: (1) reevaluarea şi reflectarea în lumina adevărului a istoriei din cele mai vechi timpuri şi pînă în actualitate; (2) restabilirea numelui istoric al poporului – *numele de ROMÂN – şi denumirea limbii lui – LIMBA ROMÂNĂ*; (3) repunerea în drepturile lor a însemnelor naţionale – a tricolorului şi a stemei istorice a Moldovei; (4) revenirea la tradiţiile, obiceiurile, sărbătorile naţionale şi la formele tradiţionale de manifestare a voinţei poporului în momentele de răscruce ale istoriei – MARILE ADUNĂRI NAŢIONALE, statornicite în 1457, cînd Adunarea din CÎMPIA DIREPTATE l-a legiferat la domnie pe Ştefan cel Mare şi Sfînt. *Originea şi trecutul comun, unitatea lingvistică şi culturală a populaţiei din R.S.R. şi R.S.S.M.* impuneau înlesnirea liberei treceri a frontierei de către cetăţenii ambelor state, precum şi deschiderea consulatului român la Chişinău şi al R.S.S.M. în România.

Nu există drept la istorie fără restabilirea dreptăţii istorice, a afirmat înalta Adunare Populară, cerînd în acest scop guvernului R.S.S.M. să procedeze, de comun acord cu guvernul Ucrainei, *la examinarea problemei retrocedării R.S.S.M. a teritoriilor incluse în mod nelegitim în componenţa R.S.S.U în 1940.*

Documentul Final exprima, de asemenea, preocuparea faţă de soarta *românilor moldoveni* care în urma unei politici de deznaţionalizare s-au stabilit cu traiul în diverse zone ale U.R.S.S., fiind lipsiţi de posibilitatea de a-şi dezvolta cultura naţională. Autorităţile R.S.S.M. erau chemate să acorde asistenţa materială şi spirituală necesară *populaţiei române* din afara frontierelor Republicii, pentru ca aceasta să se menţină ca grup etnic, să creeze condiţiile pentru repatrierea tuturor *românilor basarabeni,* a originarilor de altă etnie din Basarabia care ar fi manifestat o atare dorinţă.

Şansa edificării unui *stat suveran şi democratic*, se arăta în *Documentul* din 27 august, ar fi fost prejudiciată în lipsa unei legi electorale care să asigure alegerea unui *parlament democratic*. Adunarea a cerut: (1) garantarea dreptului tuturor formaţiunilor obşteşti, colectivelor de muncă, adunărilor alegătorilor de la locul de trai de a propune propriii lor candidaţi la mandatul de deputat şi (2) acordarea unor drepturi egale tuturor cetăţenilor R.S.S.M. conform principiului votului universal, egal, direct şi secret.

Suveranitatea statală şi naţională era de neconceput fără înfăptuirea grabnică a autonomiei Bisericii Moldoveneşti şi instruirea clerului naţional.

Suveranitatea R.S.S.M. presupunea *crearea condiţiilor pentru înfăptuirea autonomiei culturale a poporaţiei găgăuze şi garantarea tuturor drepturilor concetăţenilor de alte naţionalităţi pentru libera lor afirmare etnoculturală.*

Doar înfăptuirea pînă la capăt a năzuinţelor poporului spre suveranitate, rezuma Marea Adunare Naţională, *va crea condiţii pentru lichidarea completă a urmărilor stalinismului şi stagnării, pentru curmarea nedreptăţilor ce s-au săvîrşit în decurs de veacuri pe acest multpătimit pămînt al Basarabiei*, servind drept chezăşie pentru un viitor sigur şi demn.

Din perspectiva dreptului de a cunoaşte şi de a face public adevărul istoric tăinuit şi schimonosit de regimul totalitar, obiectivul Suveranităţii reclama, în mod imperios condamnarea discursului istoriografic contrafăcut, restabilirea etnonimului *popor român* şi a glotonimului *limbă română*, reexaminarea chestiunii teritoriilor alipite arbitrar la Ucraina în urma raptului Basarabiei din 1940–1944. Remarcabilul *Docu-*

ment al Marii Adunări Naţionale pleda pentru acordarea unor largi drepturi culturale şi politice, a votului universal înainte de toate, tuturor cetăţenilor Republicii[2].

Documentul Final despre Suveranitatea Statală şi despre Dreptul Nostru la Viitor prezenta un amplu şi coerent program de dobîndire şi consolidare, în circumstanţele anului 1989, a unui stat suveran şi democratic, dar în cadrul unei *federaţii* de state egale în drepturi. Pentru întîia oară în întreaga perioadă postbelică, marea de oameni adunaţi în Piaţa Centrală a Chişinăului îşi revendicau public dreptul la adevărata lor identitate etnică – cea *românească*, precum şi dreptul de a vorbi liber limba lor maternă – *limba română*. Prin însăşi convocarea acestei Mari Adunări Naţionale, ca o modalitate de contracarare a fărădelegilor urzite în palatele puterii comuniste şi ca o oportunitate de a face auzite aspiraţiile sacre ale unei populaţii aservite, se dorea o reînnodare şi perpetuare a tradiţiilor naţionale, ca forme de manifestare a voinţei poporului în momentele cruciale ale istoriei. După decenii de opresiune comunistă, Adunarea din 27 August 1989 a oferit miracolul deşteptării naţionale, civice şi politice a românilor basarabeni.

Convocată în ajunul deschiderii lucrărilor sesiunii Sovietului Suprem, ce trebuia să ia în dezbatere proiectele de legi cu privire la funcţionarea limbilor în teritoriul R.S.S.M., Adunarea a cerut cu tărie, printr-o rezoluţie specială, decretarea *limbii moldoveneşti drept limbă de stat,* pe cînd în *Documentul Final* s-a revendicat restabilirea denumirii corecte a *limbii române*. Aceste texte sau au fost redactate de autori diferiţi sau/şi primul urmărea scopuri imediate pe care opinia publică le sprijinea plenar în acea fază, în timp ce al doilea trasa sarcini pentru o perspectivă mai îndelungată.

Obiectivele majore – înainte de toate cele cu caracter politic, mai puţin cele cu caracter etnocultural –, fixate de prima Mare Adunare Naţională, au fost materializate un an mai tîrziu în textul *Declaraţiei de Suveranitate a R.S.S.M.*, adoptată de o instituţie legislativă rezultată din primele alegeri postbelice ceva mai libere.

Proclamaţia celei de-a II-a Mari Adunări Naţionale

Principalul subiect al Marii Adunări Naţionale de la Chişinău din 16 decembrie 1990, la care au participat circa 800 mii de oameni, a fost Tratatul asupra Uniunii. Participanţii la reuniune au votat unanim *Proclamaţia celei de-a II-a Mari Adunări Naţionale*[3].

Mulţimile prezente în Piaţa Centrală a Chişinăului au constatat că după Marea Adunare Naţională din 27 august 1989, ce a marcat *un eveniment important în procesul de eliberare naţională a românilor basarabeni, bucovineni şi transnistreni*, forţele ostile imperiale îşi intensificaseră activitatea, fiind gata să frîngă destinul românilor din teritoriile ocupate, prin impunerea unui tratat de uniune, *pentru a da o aparenţă legală actului de ocupaţie din 28 iunie 1940*. Proclamaţia refăcea traseul dramatic al dezmembrării de către imperiile vecine – Habsburgic şi ţarist – a Principatului Moldovei la 1775 şi 1812, subliniind că, datorită făuririi unităţii naţionale a statului român la 1918, *românii de la răsărit de Prut şi cei din Bucovina şi-au salvat fiinţa naţională*. În timp ce românii dintre Prut şi Nistru se integrau organic procesului de dezvoltare a naţiunii române, cei din Transnistria, care au avut de suportat vicisitudinile Imperiului Rus încă de la sfîrşitul sec. al XVIII-lea, au fost sortiţi să suporte toate ororile bolşevismului: represiunile şi deportările, foametea organizată, îndoctrinarea ideologică şi deznaţionalizarea. La 28 iunie 1940, în urma tranzacţiei secrete dintre Stalin şi Hitler, U.R.S.S. a comis, o dată cu ocuparea teritoriului românesc al Basarabiei şi nordului Bucovinei, *un act de agresiune faţă de România, atentînd în mod flagrant la independenţa şi identitatea ei teritorială*. Conform dreptului internaţional, ocuparea de teritorii străine pe calea agresiunii e considerată nulă *abinitio*. Dezmembrarea Basarabiei şi trecerea judeţelor din sudul ţinutului, a judeţului Hotin şi a nordului Bucovinei, precum şi a unor unităţi administrative ale R.A.S.S.M., în cadrul Ucrainei şi organizarea R.S.S.M. *n-au fost un act în stare să schimbe statutul de teritorii ocupate*, pe care, conform normelor de drept internaţional, îl aveau Basarabia şi nordul Bucovinei. În urma ocupaţiei sovietice, circa *un milion* de români basarabeni şi bucovineni s-au refugiat peste Prut. Regimul comunist de ocupaţie a procedat la exterminări masive, a rupt Biserica creştină ortodoxă de la matca ei, contrar voinţei celor 2 mln. de credincioşi, a clerului şi Sfîntului Sinod, şi a supus-o unei autorităţi religioase străine. Represiunile din anii 1944–1945, foametea organizată din 1946–1947, deportările din anii 1949–1953 au răpit alte *sute de mii* de

vieți omenești nevinovate. Sub masca luptei împotriva *naționalismului și antisovietismului*, represiunile și persecuțiile au continuat și în anii 50-90. Colonizarea masivă, marginalizarea și distrugerea culturii și a *limbii naționale*, politica de dictat imperial au adus R.S.S.M. în pragul unor noi dezmembrări teritoriale, punînd în pericol însăși existența ființei naționale în această zonă a spațiului românesc. Astfel, *U.R.S.S. s-a făcut culpabilă de încă o crimă de drept internațional – genocidul*. Politica de distrugere fizică și spirituală a poporului, alimentată de *ideologia comunistă, străină firii, intereselor și aspirațiilor naționale române*, a fost promovată prin *structurile de ocupație* – Partidul Comunist și KGB. O politică de etnocid spiritual a cultivat față de populația românească și Biserica ortodoxă rusă, un instrument docil în mîinile statului comunist.

Structurile de ocupație își continuau activitatea, opunîndu-se procesului de emancipare națională.

În 1940, sistemul comunist ne-a dezmembrat ca neam, și astăzi, promovînd aceleași principii, numai că sub masca pluralismului și a consensului dintre călău și victimă, stimulînd noi procese de dezmembrare, acest sistem caută să ne împingă din nou în îmbrățișarea sufocantă a statului sovietic totalitar. Acest regim vrea să ne lase și mai departe pradă ideologiei absurde și ideologiei bolșevice, consfințind prin decrete prezidențiale inviolabilitatea monumentelor și a altor însemne ale conducătorului puciului din octombrie 1917.

Prezența armatei sovietice de ocupație, a P.C.U.S. și KGB în teritoriul național serveau drept *garanție* a menținerii dominației imperiale, iar implicarea directă a acestora în noua dezmembrare a R.S.S.M. constituia *încă o dovadă a adevăratei lor meniri*. Adunarea a cerut interzicerea prin lege a *structurilor de ocupație* – P.C.U.S., KGB etc., naționalizarea averilor lor și retragerea unităților militare ale Ministerului Apărării al U.R.S.S. de pe teritoriul Republicii, deoarece prezența acestora făcea imposibilă afirmarea independenței. Evacuarea armatei și sistarea activității comisariatelor militare ale Ministerului Apărării al U.R.S.S. ar fi fost o dovadă elocventă că Moscova respecta Declarația de Suveranitate a R.S.S.M., care proclamase Republica o zonă demilitarizată.

Caracterul ilegal și inuman al U.R.S.S. se manifesta și prin sfidarea fățișă a normelor de drept internațional și a valorilor general-umane. Aflat în plin proces de dezagregare, imperiul căuta să înăbușe mișcările de eliberare națională, să curme procesele inevitabile de decolonizare, declanșate în teritoriile ocupate, amenințînd direct statele ce și-au proclamat independența, provocînd dezmembrarea lor, ignorînd drepturile națiunilor la autodeterminare, aplicînd blocade economice și intervenții militare directe. În acest context se înscriau și încercările imperiului de a impune R.S.S.M. semnarea unui tratat de uniune, promițînd în schimb *să nu ducă la capăt o nouă dezmembrare a teritoriului ocupat, făcînd uz de tradiționalul principiu imperial* divide et impera *(dezbină și stăpînește), prin atîțarea vrajbei interetnice*.

Prin noul tratat de uniune, se arăta în textul Proclamației, *conducerea imperiului încearcă să mențină națiunile captive ca simple părți componente ale unui stat eminamente unitar și totalitar*. În fața pericolului de distrugere totală *a însăși ființei naționale a românilor din teritoriile ocupate*, reafirmînd aspirațiile acestora de libertate și neatîrnare, în spiritul Declarației O.N.U. privind acordarea independenței țărilor și popoarelor coloniale, în conformitate cu dreptul universal recunoscut al națiunilor la autodeterminare, *Marea Adunare Națională a proclamat independența națională a românilor din teritoriile ocupate, recunoscînd întregii națiuni române dreptul de a-și apăra și garanta prin toate mijloacele această independență*. Conform acestei rezoluții, *viitorul teritoriilor românești ocupate* putea fi decis *doar de întreaga națiune română*, ca singur subiect al dreptului internațional. Indicînd că nu există nici un document juridic ce ar atesta dorința populației teritoriului dintre Prut și Nistru de a adera la U.R.S.S., ce a fost incorporat în imperiul sovietic prin forță și dictat, neavînd astfel nici un fel de obligații față de acest stat, *Proclamația* avertiza că *semnarea oricărui tratat de uniune imperială ar da o aparență legală actului de ocupație din 28 iunie 1940 și consecințelor lui*. Participarea R.S.S.M., se arăta în continuare în acest document, *fie printr-un organ de stat sau printr-o persoană juridică împuternicită de organele de stat, la elaborarea sau semnarea unui tratat de uniune imperialistă ar constitui un act de trădare a intereselor și aspirațiilor națiunii noastre la unitate și independență; în cazul săvîrșirii unui asemenea act de trădare, aflarea în continuare a deputaților în organul suprem al puterii de*

stat al R.S.S.M. ar echivala cu complicitatea lor la această trădare, presiunile de orice natură, exercitate asupra unui organ de stat sau unei persoane juridice împuternicite de organele de stat, în scopul de a le impune acestora comiterea unui act de trădare împotriva propriei naţiuni, nu pot servi drept justificare a actului de trădare; orice abatere de la acest principiu va fi calificată drept acţiune de înlesnire a ocupaţiei şi de aservire a neamului nostru faţă de o putere străină. Proclamaţia propunea accelerarea procesului de semnare a tratatelor şi acordurilor bilaterale cu statele şi naţiunile suverane şi independente. Marea Adunare Naţională a considerat participarea în continuare a deputaţilor din partea R.S.S.M. la sesiunile Sovietului Suprem de la Moscova *fără nici o acoperire juridică şi nici o justificare morală*.

Lipsa de pregătire sau pregătirea insuficientă în domeniul politic, economic, social ori în cel al învăţământului nu pot constitui niciodată un pretext pentru a întîrzia independenţa, se afirma răspicat în text.

Rămînînd fidelă aspiraţiilor sale *spre unitate şi independenţă naţională*, populaţia românească de la est de Prut îşi exprima dorinţa de a conviețui în pace şi bună înţelegere cu concetăţenii de alte naţionalităţi, garantîndu-le, în conformitate cu dreptul internaţional, toate drepturile pentru libera lor afirmare etnoculturală şi confesională. Asigurarea drepturilor fundamentale ale omului era un alt obiectiv al evoluţiei pe calea democraţiei şi independenţei.

Proclamaţia a declarat *reîntregirea bisericească a naţiunii române* ca un imperativ al luptei pentru emancipare naţională.

Păstrarea monumentelor şi simbolurilor legate de numele *apologeţilor ideologiei falimentare comuniste, culpabili de genocid şi etnocid – Marx, Engels, Lenin şi alţii* – a fost declarată incompatibilă cu dezvoltarea democratică a societăţii.

Proclamaţia a definit procesul de deşteptare naţională declanşat în *teritoriile româneşti ocupate* drept *o mişcare de eliberare naţională anticolonialistă şi antiimperialistă*. Subliniind că *dreptul naţiunilor de a-şi hotărî ele însele soarta este nelimitat şi indivizibil*, Documentul exprima decizia populară de a-şi apăra prin toate mijloacele Independenţa, inclusiv prin opunerea

rezistenței, în concordanță cu normele de drept internațional recunoscute popoarelor ce luptă pentru eliberare națională, împotriva colonialismului și imperialismului.

În spiritul Declarației O.N.U. cu privire la acordarea independenței țărilor și popoarelor coloniale, Marea Adunare Națională a cerut *să se pună capăt imediat și necondiționat colonialismului sovietic sub toate formele și manifestările* și ca U.R.S.S. *să acorde neîntîrziat independență popoarelor din coloniile sale*. De asemenea, s-a revendicat urgentarea aplicării de către O.N.U. a Declarației cu privire la acordarea independenței țărilor și popoarelor coloniale în cazul R.S.S.M., adoptarea de către Adunarea Generală a Națiunilor Unite a unei rezoluții în chestiunea colonialismului sovietic, precum și recunoașterea statutului de *teritoriu ocupat* pentru Basarabia și nordul Bucovinei de către parlamentele și guvernele lumii, de către O.N.U. și de alte organisme internaționale, cu toate efectele juridice și politice prevăzute de dreptul internațional.

Adunarea a lansat un apel către toate mișcările de emancipare națională din U.R.S.S. *de a se constitui neîntîrziat într-o alianță pentru eliberarea națională a popoarelor captive din imperiul sovietic*.

Urmărind necesitatea adoptării cît mai urgente a cadrului juridic care să servească drept suport pentru Independența națională și integritatea teritorială a statului, *Rezoluția privind trecerea Republicii Moldova la economia de piață* cerea autorităților să procedeze imediat la elaborarea și adoptarea legilor necesare trecerii la economia de piață prin: (1) crearea unui sistem național bancar, financiar, monetar; (2) interzicerea înstrăinări avutului Republicii Moldova pînă la aprobarea legilor respective; (3) stipularea în Constituție a proprietății private; (4) împroprietărirea cetățenilor Republicii Moldova în conformitate cu contribuția fiecăruia la crearea patrimoniului național; (5) inițierea unei reforme agrare; (6) înfăptuirea unei reforme în industrie; (7) introducerea unui sistem fiscal stimulativ pentru activitățile economice etc.

Avînd în vedere că titulatura R.S.S.M. *a fost impusă prin deciziile arbitrar-dictatoriale ale sesiunii Sovietului Suprem al U.R.S.S. din 2 august 1940, în scopul camuflării actului de ocupație din 28 iunie 1940* și că aceasta nu reflecta aspirațiile la libertate și independență națională, Marea Adunare Națională a decis schimbarea vechii denumiri în Republica Moldova[4].

În fapt, cu mult înainte ca instituția legislativă să se pronunțe *de jure* în chestiunea Independenței, înaltul for din 16 Decembrie, drept răspuns la presiunile unui Centru imperial în dezagregare și dînd glas aspirațiilor profunde de emancipare națională și politică, a proclamat *de facto* independența românilor din teritoriile ocupate, canalizînd energiile populare într-un efort solidar anticolonial și antiimperial, spre cucerirea propriu-zisă a Independenței. Tezele programatice îmbrățișate de Adunarea din 16 Decembrie 1990, privite cu unele rezerve de către autoritățile de vîrf, au afirmat cu toată plenitudinea nu numai dreptul la autodeterminare al reprezentanților națiunii titulare din teritoriile ocupate, ci și, înainte de toate, caracterul *românesc* intrinsec al acestei populații. Cu aceeași forță și dorință de libertate, Adunarea a pledat pentru *decomunizarea* și *desovietizarea* teritoriilor românești aflate sub ocupație.

În perioada ce a urmat după cea de-a doua Mare Adunare Națională, legislativul a respins Tratatul unional elaborat de Centru, propunînd încheierea unui tratat asupra Comunității de State Suverane. Însă proiectul de Comunitate adoptat de instituția legislativă nu răspundea cererilor formulate de Adunarea din 16 Decembrie. El emana mai curînd din tezele Adunării Naționale din 27 august 1989 și din prevederile Declarației de Suveranitate, multe dintre care, în urma evoluțiilor vertiginoase din perimetrul imperiului sovietic și din afara frontierelor lui, pierdeau brusc din actualitate. Sovietul Suprem, în care deja către sfîrșitul anului 1990 adepții F.P.M. nu mai jucau un rol la fel de semnificativ ca în faza inițială a lucrărilor legislativului, încremenise în proiectul reformării U.R.S.S. prin crearea unei Comunități de State Suverane (nici măcar independente).

Totuși, dînd dovadă de coeziune, corpul legislativ a respins desfășurarea referendumului unional din 17 martie 1991, prin care Moscova a încercat să atragă în capcana unui nou imperiu reformat cele 15 republici unionale. Solidară cu decizia forului legislativ, societatea moldoveană a spus un *nu* răspicat referendumului, preferînd riscul libertății *raiului* imperial. Aceeași solidaritate civică a fost manifestată și în zilele puciului din 19–23 august 1991, care, într-un mod cu totul imprevizibil, a urgentat decretarea actului independenței.

Moţiunea Marii Adunări Naţionale din 27 august 1991

După puci, în şedinţa din 25 august, după ce cu o zi înainte Ucraina îşi proclamase independenţa de stat, Prezidiul Parlamentului a decis înfăptuirea pasului hotărîtor – declararea independenţei Republicii Moldova în ziua de 27 august. În acest scop s-a hotărît deschiderea Marii Adunări Naţionale la ora 10 dimineaţa, la Chişinău, pentru ca cetăţenii Republicii Moldova să-şi spună cuvîntul în chestiunea independenţei, iar la ora 12 – convocarea sesiunii extraordinare a Parlamentului pentru a adopta Declaraţia de independenţă[5]. Faptul că Prezidiul a luat sub auspiciile sale misiunea convocării acestei reuniuni civice, cu scopul de a asigura pentru orice eventualitate cu sprijinul popular iniţiativa sa privind declararea independenţei, indica asupra lipsei de certitudine că majoritatea deputaţilor ar fi votat în favoarea neatîrnării. La situaţia confuză din interiorul Parlamentului se adăuga şi reticenţa unor cercuri oficiale faţă de formula în care a fost declarată Independenţa de către Adunarea Naţională din 16 Decembrie 1990. Aceste cercuri doreau să imprime o viziune proprie asupra evoluţiei noului stat independent.

La 27 august, la doi ani de la prima Mare Adunare Naţională, sute de mii de cetăţeni se întruneau la Chişinău pentru a cere decretarea independenţei. Marea Adunare Naţională a aprobat proiectul de rezoluţie *Cu privire la măsurile imediate pentru realizarea practică a independenţei Republicii Moldova*, elaborat de *Alianţa naţională pentru independenţă 16 Decembrie*, şi prezentat de către Iurie Roşca, preşedintele executiv al Frontului Popular. Rezoluţia cerea autorităţilor de vîrf ale Republicii Moldova să adopte o serie de decizii: cu privire la imnul de stat *Deşteaptă-te, române*!, cu privire la neparticiparea Republicii la elaborarea oricărui Tratat asupra Uniunii, cu privire la formarea Gărzii Naţionale, la trecerea frontierei de la Prut din subordinea Moscovei în jurisdicţia Chişinăului, la retragerea trupelor sovietice din teritoriul Republicii Moldova ş.a. Vorbitorii de la tribună – Mircea Snegur, şeful statului, Alexandru Moşanu, preşedintele Parlamentului, poeţii-tribuni Grigore Vieru şi Leonida Lari, deputaţii Ion Borşevici, Petru Soltan, Gheorghe Ghimpu au subliniat necesitatea proclamării independenţei de stat. Potrivit preşedintelui Snegur, *Marea Adunare Naţională reprezintă întreaga republică. Dumneavoastră – cei prezenţi în această piaţă – aveţi mandatul întregului popor şi vă este încredinţată istorica misiune de a-l înainta Parlamentului republicii tocmai în calitate de supremă voinţă a poporului! De doi ani încoace cuvîntul „independenţă" a fost mereu pe buzele noastre, a fost scandat întruna la mitingurile şi adunările populare. Şi tot mereu, poate mai des chiar decît s-a scandat, realizarea ca atare a independenţei s-a aflat în mare pericol, în mare cumpănă. Acei care timp de decenii ne-au ţinut în tindă sau nu mai departe de colţul mesei erau gata oricînd să-şi incendieze propria casă, numai liberi să nu ne vadă.*

Şi-au exprimat adeziunea la aspiraţiile de independenţă ale moldovenilor, în numele unor mişcări sociale şi culturale, ale unor grupuri etnice minoritare, scriitorul A. Brodski, T. Malinovski, I. Livena, E. Bortaşevici ş.a. La Adunare a participat şi arhiepiscopul Sucevei şi Rădăuţului Pimen. Doar discursul ex-premierului Mircea Druc a introdus o notă distinctă în concertul de voci ce aclamau independenţa. *Acum sunt şi eu pentru independenţa Moldovei*, declara Druc. *Dar Moldova nu este de la Anenii Noi pînă la Străşeni, Moldova nu este de la Orhei pînă la Hînceşti. Eu nici în mormînt n-aş putea intra fără fraţii mei din Cernăuţi, eu nu pot fi independent fără a şti că mă ascultă şi maramureşenii, mă ascultă şi dobrogenii, mă ascultă şi oltenii, şi transilvănenii. Fiindcă cîntecul acela, „Deşteaptă-te, române!", era al doilea imn care spune: „Moldoveanul şi munteanul, frate bun cu ardeleanul!". Aceste trei seminţii suntem un singur popor. Nu vom putea intra în Europa decît numai uniţi, nu vom putea rezista, fiindcă ne aşteaptă dificultăţi cînd vom încerca să transpunem în viaţă, să aplicăm tot ce decideţi dumneavoastră acum. Abia atunci va avea semnificaţie independenţa noastră, cînd vom aborda şi vota drept jurămînt:* Unire! Unire! Unire, români de pretutindeni!, *creînd condiţii drepte şi egale de existenţă alături de noi şi pentru ucraineni, şi pentru ruşi, şi pentru germani, şi pentru evrei, şi pentru toţi cei care vor vrea să fie alături de noi, pe pămînturile noastre strămoşeşti.*

Mircea Druc a propus votarea Declaraţiei *Alianţei 16 Decembrie*, care, după aprobarea de către Marea Adunare Naţională, a fost înmînată preşedintelui Parlamentului.

În numele *întregii populaţii a Ţării, Moţiunea Marii Adunări Naţionale*, de o vibrantă încăr-

cătură emoțională, declara îndreptățit, prin ființarea și jertfa sa milenară, *dreptul istoric și de neam* al poporului la o existență demnă, în concertul națiunilor libere și independente ale lumii, reașezînd la temeliile zidurilor marilor voievozi Ștefan și Mihai – în semn de ritual simbolic – dorința fierbinte de libertate și hotărîrea nestrămutată de a împlini *visul atîtor martiri ai neamului pe cîmpul de onoare al neatîrnării*. Ziua de 27 august era considerată unul din momentele ale căror semnificații *depășesc granițele gîndului și ale faptei și se așază ca o ctitorie sfîntă a năzuințelor de libertate și independență ale tuturor cetățenilor de pe pămîntul frămîntat cu sîngele și sudoarea strămoșilor*. După sfîșierea fruntariilor *atît de încercatei noastre patrii* în 1775 și 1812, *scuturînd în anul de grație 1918 stăpînirile vremelnice care au îndepărtat pe fiii aceleiași mame de la sînul ei iubitor, despărțind frate de frate și copiii de părinți*, întunecatul an 1940 a adus *robia comunistă, ocuparea prin forță brutală și dezmembrarea teritoriului național, începutul unui ev de suferințe de neînchipuit, de deportări și crime, de cruntă deznaționalizare, de aprigă prigoană*. În pofida opresiunilor comuniste, *simțirea și gîndirea românească* au rămas vii între Prut și Nistru. Comparînd Moldova de la est de Prut cu *uriașul* lui Delavrancea, *Moțiunea* sublinia că acest *uriaș* a devenit, după un lung periplu sub teroarea comunistă, conștient de drepturile sale imprescriptibile. Adunarea făcea un apel către *frații de alt neam*, care au îndurat împreună cu populația băștinașă numeroase împilări și nedreptăți, ca în ceasul crucial al marilor decizii să pună *roata istoriei pe cursul ei firesc, trasat de brațul și mintea iluștrilor înaintași*. Hotărîte de *a încheia odată și pentru totdeauna o epocă marcată de convulsiile unui regim despotic, în agonie*, mulțimea de participanți la înaltul for popular reamintea mesajele înălțătoare ale Marilor Adunări Naționale din 27 august 1989 și 16 Decembrie 1990, calificîndu-le drept niște *pași necesari* spre dobîndirea independenței. *Moțiunea* reliefa atașamentul pentru tricolor, pentru slova vechilor *cazanii românești*, reafirmînd dreptul poporului de a decide el însuși *pe moșia sa. Acum, cînd forțele întunericului se destramă și mijesc zorile unei ere noi, Istoria nu ne-ar ierta să stăm cu brațele încrucișate și să nu clădim pentru fiii și nepoții noștri, pentru generațiile prezente și cele de mîine viitorul pentru care au luptat și s-au jertfit înaintașii*. Adunarea a cerut Parlamentului *să purceadă neîntîrziat la afirmarea deplină a neatîrnării noastre, declarînd răspicat că Republica Moldova este și rămîne un stat liber și independent*[6].

Redactată într-un stil abundent metaforic, *Moțiunea* Adunării din 27 august mai mult lăsa în umbră decît scotea la lumină caracterul românesc al statului Republica Moldova, ce se dorea liber și neatîrnat. Comparativ cu mesajul lansat de adunarea precedentă, din 16 Decembrie 1990, întreținut profund cu discursul naționalist românesc, ultima Mare Adunare Națională de la Chișinău s-a limitat să adopte în acest sens un limbaj al imaginarului istoric, și nu unul al clarității de expresie. Indiferent de ce – fie datorită existenței încă a Centrului imperial, fie datorită luării în

considerație a factorului secesionist sau dintr-o menajare excesivă a propriului *popor* –, această ancorare doar pe alocuri în matricea etnoistorică era o probă a indeciziei, a unui compromis cu *realitățile*, din care avea să rezulte un alt vector al istoriei.

Cea de-a treia Mare Adunare Națională a adresat un *Apel către popoarele și statele lumii*, în care făcea cunoscută opțiunea cetățenilor Republicii Moldova pentru valorile democrației, statul de drept și decizia de a edifica un nou sistem economic, bazat pe legitățile economiei de piață. *Apelul* declara ataşamentul Republicii Moldova la ideea respectării Drepturilor Omului și hotărîrea Republicii Moldova de a adera la O.N.U., la Consiliul Europei, la CSCE, la alte organisme internaționale. Racordîndu-și acțiunile la obiectivele și valorile organismelor de vocație europeană, noul stat independent intenționa să creeze în partea Europei la care aparține *o zonă de stabilitate politică și economică de natură să contribuie la edificarea noii arhitecturi politice a continentului*. Documentul solicita tuturor statelor lumii recunoașterea independenței de stat a Republicii Moldova, conform uzanțelor internaționale[7].

Mesajul Adunării Naționale, prin care se cerea declararea neîntîrziată a neatîrnării de stat, a fost materializat, din punct de vedere politic și juridic, în Declarația de Independență a Republicii Moldova, votată de corpul legislativ în aceeași zi de 27 august 1991.

Reprezentînd un punct culminant al mișcării de emancipare politică și națională, decretarea independenței a însemnat o deschidere a Republicii Moldova către marea familie a statelor europene și către întreaga civilizație, oferind societății și elitelor politice moldovene noi orizonturi și, înainte de toate, perspectiva unor contacte multidimensionale benefice cu lumea liberă, pentru care Republica Moldova rămînea o adevărată *terra incognita*. Tentația și fascinația independenței erau atît de mari, încît nu mai conta dacă existau sau nu și premisele sau condițiile indispensabile *existenței*, și nu doar *declarării*, unui stat independent la est de Prut. Declarația de independență a evitat să apeleze la formulele utilizate tradițional în documentele Marilor Adunări Naționale, care ar fi statuat specificul etnoistoric al destinului Republicii Moldova, menținîndu-se în cadrul strict al unor rigori democratice și civice.

Cîteva considerații finale

Privite retrospectiv, fiecare dintre cele trei Mari Adunări Naționale a constituit o culme pe care s-a ridicat fluxul mișcării de eliberare politică și națională. Totuși, dacă scopurile fundamentale politice – abolirea totalitarismului, democratizarea societății, crearea statului de drept, suveran și independent, liberalizarea economică –, declarate în manifestele celor trei consilii populare au fost preluate de clasa politică din epocă și au fost, într-o măsură mai mare sau mai mică, realizate, nu la fel se prezintă situația și la capitolul emancipare etno-națională și culturală. A existat mereu o discrepanță între suflul, revendicările și spiritul Marilor Adunări Naționale, cea din 27 august 1991 nefiind o excepție, și felul – mai rezervat, dar mai responsabil (oare?) – în care oamenii politici au înțeles și au reușit să materializeze sarcinile trasate de înaltele foruri populare. Discursul public al factorilor politici de la Chișinău ocolea, nu doar din motive tactice, să se inspire din sursa comună a *românismului* cultural și social, preferînd să opereze cu noțiuni ce puneau în evidență mai mult caracterul particular al teritoriului de la est de Prut, decît legăturile lui indisolubile, în pofida vicisitudinilor evoluțiilor istorice, cu întreg arealul românesc. Devierea de la cursul schițat în documentele finale ale Adunărilor Naționale, în special de la obiectivele prin care se urmărea recuperarea identității etnonaționale a românilor de la est de Prut, s-a produs atît în virtutea autonomizării intereselor unor elite politice oportuniste, cît și din cauza slăbiciunilor mișcării de emancipare națională, în particular din cauza inexistenței unui mecanism civic instituționalizat care să monitorizeze realizarea obiectivelor stabilite de consiliile populare reprezentative. Din acest punct de vedere, clasa politică din Republica Moldova rămîne corigentă la limba, cultura și istoria română, cu restanțe mai vechi în fața mulțimilor reunite cu ani în urmă sub flamurile tricolore la Marile Adunări Naționale.

NOTE

[1] *Literatura și arta* nr. 36 (2300), 31 august 1989.
[2] *Ibidem*.
[3] *Moldova suverană* nr. 292 (17601), 18 decembrie 1990.
[4] *Ibidem*.
[5] *Ibidem*, nr. 178 (17787), 27 august 1991.
[6] *Ibidem*, nr. 179 (17788), 28 august 1991.
[7] *Ibidem*.

Valeria BOBOCEL

SOARELE DIN OCHII VALENTINEI BRÎNCOVEANU

Afară era senin, dar am ajuns în atelierul Valentinei Brîncoveanu ca o găină plouată de atîtea probleme şi griji dureroase, neplăcute, atît de istovită sub povara ghinionului, încît mai să nu observ zîmbetul larg al pictoriţei, ce-i înflorea pragul. „Intră, intră", mă îmbie ea cu un farmec special, ce îi face pe oaspeţi să se simtă mult aşteptaţi în cămăruţa unde domină curcubeul. Mai era un suflet de om în musafirie. Prezenţa dlui Ion Negrei, redactor-şef al revistei de istorie şi cultură „Cugetul", am primit-o drept surpriză plăcută, care m-a încurajat să rătăcesc în oraşul nostru vechi de pe pînzele doamnei Valentina Brîncoveanu. Pictoriţa, cu priceperea omului inspirat toată viaţa de oraşul copilăriei, se plimba uşor pe străzile şi prin curţile acestuia şi-i zvîcneau amintirile, şi ne buimăceau culorile, şi ne ademeneau cărările trecutului.

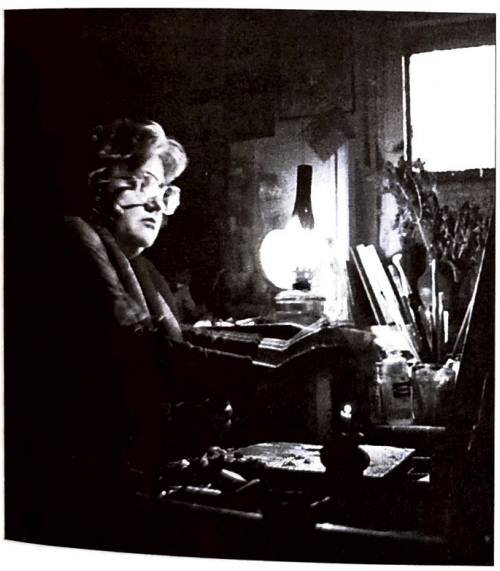

– Hai să deschidem împreună poarta unei curţi vechi de pe strada Şciusev – este ultima mea lucrare. Am pictat-o noaptea, fiind profund impresionată de puterea unei raze de lumină ce lupta cu întunericul şi reuşea să-l străpungă. Şi curtea era ca o rază de lumină pogorîtă în inima Chişinăului, ce încerca să se menţină în aceste timpuri vitregi, cînd tot mai multe case vechi sînt demolate. În clipa cînd am luat pensula în mînă, întunericul parcă s-a destrămat, căci izvorîse prea multă lumină în locul unde s-au întîlnit cei trei prieteni: curtea, raza şi arta.

Vreau să vedeţi încă trei lucrări pictate într-o singură noapte. Mergeam spre casă, puţin obosită, cînd deodată o rază de lumină m-a oprit. Chemarea ei era atît de frumoasă şi sinceră, încît am improvizat atelierul de creaţie chiar în mijlocul străzii. Din cînd în cînd trecea cîte un automobil rătăcit şi eram nevoită să-mi strîng uneltele, ca apoi iarăşi să revin în împărăţia mea. Întîmplător, mi-am întors privirea şi am văzut o altă privelişte. N-am rezistat ispitei şi aşa s-a născut a doua pictură în noaptea aceea. Uitasem de oboseală, nu mă interesa timpul scurs, deoarece în acelaşi loc am observat ceva deosebit, pe lîngă care chiar că nu puteam să trec. Astfel, în miezul capitalei, într-o noapte fantastică, cu şoaptele luminii s-au născut trei lucrări gemene.

– *Valentino, pictezi zi şi noapte, de parcă cineva te-ar grăbi să întreci timpul.*

– Mă grăbesc, e adevărat. Chiar încerc s-o iau înaintea timpului, deoarece el

Conac brîncovenesc

striveşte astăzi casele şi curţile în care locuieşte istoria. Iată, de exemplu, am văzut această casă bătrînească de pe strada Bernardazzi şi imediat mi-am dat seama că, dacă nu o pictez acum, mîine poate fi tîrziu. Sînt obligată s-o păstrez cel puţin pe pînză, ca nepoţii şi strănepoţii noştri să aibă măcar şansa imaginară de a colinda oraşul vechi. Şi n-am greşit: această casă nu mai există, însă sufletul ei trăieşte pe pînză. Priviţi, iată curtea arhitectului Curţ, aici e pictată ziua, iar aici – noaptea. Acum e în stăpînirea unui neamţ şi locul nu mai e cel care a fost, eu însă, în ciuda timpului, o păstrez pe pînză...

Sînt foarte avidă: merg prin oraşul vechi, prin locurile unde am copilărit, şi vreau să mi le iau, căci îmi aparţin mie, nu timpului. Uite, această viţă de vie – coroana curţii, în ea sînt împletiţi cei mai frumoşi ani ai mei, cele mai frumoase amintiri. Uneori trecătorii rămîn nedumeriţi de alegerea subiectului: „Ce găsiţi frumos în această vechitură? Chiar nu sînt locuri care v-ar inspira mai mult?“ Le răspund împăciuitor: „Veniţi peste o oră-două, s-o priviţi cu ochii mei şi atunci veţi înţelege că nu e nimic mai minunat pe lumea asta...“ Îmi întorc spatele şi pleacă. Iar eu rămîn în continuare să vorbesc cu curtea, cu casa. Mi se plîng că li-i greu, apoi îmi povestesc clipe frumoase din trecutul lor..., de parcă soarta m-ar lua în braţe şi m-ar legăna. Ele îmi cîntă, iar cîntecul răsună prin pînză. Îl auziţi? „Conacul brîncovenesc“, aşa numesc eu casa aceasta – nu este oare un imn al istoriei?

Valentina Brîncoveanu are ochi mari, adînci. Doi ochi, două leagăne ale Universului. „Te doare?“, mă întreabă ei. „Şi dacă?“, încerc să mă încăpăţînez. Doi ochi, două aripi ale îngerului păzitor: „Priveşte cum plînge cerul. Cerul n-are nevoie de voal. Tot ce se întîmplă, e spre bine, după ploaie cerul e o grădină de flori, exact ca în cartea vieţii omeneşti“. Deslueşesc în ploaie o umbră a trecutului.

– *Valentina, luminiţele jucăuşe de pe această pînză sînt geamurile Casei Presei?*

– Straniu mi se pare faptul că le-ai recunoscut.

– *Ceva totuşi nu pot înţelege: şi-a schimbat strada direcţia?*

Ploaia uneori preface realitatea după gustul ei. Era în toiul nopţii. Ploaia, rece de tot, am simţit-o pe pielea mea. Cristina, fiiculiţa mea cea dragă, mereu mă sîcîia: „Vreau să văd şi eu cum pictezi noaptea. Merg cu tine“. Însă nopţile veneau ploioase, reci şi nu mă prea lăsau să mă apropii de ele cu pensula. Cristina însă insista să nu ne dăm bătute. Aşa, ude pînă la piele, am ajuns la Casa Presei şi, instalînd nişte umbrele să-mi păzească paleta, ţineam piept ploii, care, în timp ce o pictam, m-a pătruns pînă în măduva oaselor. Cred că am pictat nu numai cu ochiul, ci şi cu simţurile, căci chiar şi acum încep să mă zgribulesc, de parcă iată-iată mă va teroriza din

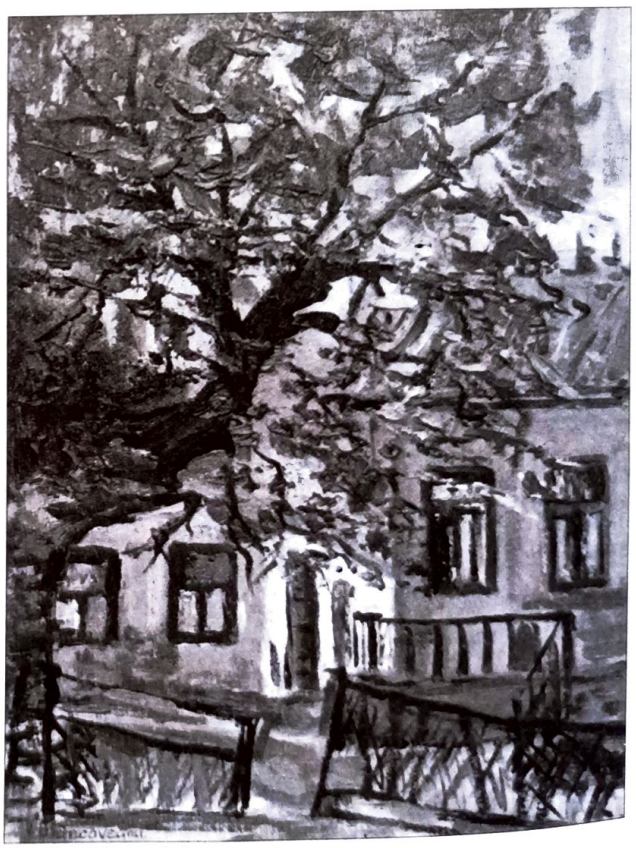

O curte din strada Bernardazzi

O noapte lîngă primărie

nou. Strada se transformase într-o oglindă, picăturile de ploaie formaseră un duet neobişnuit cu luminile geamurilor, ceea ce lăsa impresia că strada şi-a schimbat direcţia, iar casele şi-au scos pălăriile, punîndu-le pe pămînt.

Cu ploaia ceea nu m-am mai întîlnit. În schimb, ploaia de pe această lucrare am văzut-o mai des: e o ploaie ciobănească ce-i dă oraşului un aer misterios, trist, tomnatic. Însă, tot nu puteam găsi, oricît mă străduiam, un loc, un punct din care aş prinde-o în palmă. Odată, aflîndu-mă în ospeţie la Lidia Ungureanu (primise femeia apartament lîngă hotelul „Cosmos" şi am felicitat-o cu ocazia acestei mari bucurii), în timp ce stăteam la un pahar de vin, am simţit că o forţă inexplicabilă mă cheamă la geam. M-am apropiat şi am rămas încremenită: aveam în palmă oraşul îmbrăcat în straiele fumurii ale ploii ciobăneşti. Muream de ciudă că n-am luat trusa cu mine. Oare trebuie să mai adaug că toată noaptea l-am rugat pe Dumnezeu să nu potolească ploaia cu şuviţe argintii şi dese pe frunte?! A doua zi am luat trusa, am alergat cu sufletul la gură pînă în apartamentul gazdei ospitaliere. Ploaia tocmai se juca de-a prinselea cu Chişinăul. Nu s-a împotrivit deloc, de parcă aştepta s-o poftesc pe pînză. Şi deodată năframa albă a castanilor înfloriţi acoperi ploaia morocănoasă. „Luminările primăverii" – aşa îi numeşte pictoriţa. De fapt, toată pictura ei este o luminare a primăverii. Flori multe, diferite, parcă s-au adunat la un concurs al frumuseţii în atelierul ei: lalele, irişi, flori de cîmp... „Floarea e sufletul naturii, zice ea, ori îl simţi, ori trăieşti în zadar."

Ochii Valentinei tăinuiesc durerea lor, o acoperă cu flori şi raze de lumină. Dar eu o simt. O cunosc. Căci fiind ei înşişi nişte luminări ale primăverii în ţara noastră cu nopţi întunecoase şi ploioase, oamenii de artă sînt lipsiţi de lumina zilei. O singură lumină – picturile – alungă întunericul atelierului. De mult nu mai poposesc curentul electric şi căldura în această cămăruţă. Valentina Brîncoveanu bucurîndu-se doar de flacăra slabă a lumînării. „Nu-mi trebuie mult, vreau lumină şi vopsele să pictez, atît."

Lumina şi culorile o cheamă din copilărie. Îşi plăsmuise Valentina, copil fiind (căci a rămas copil frumos, naiv, copil mare), în nucul din curtea casei părinteşti un leagăn, unde să poată sta la taifas cu frunzele, dar şi să salute soarele. Odată (afirmă că i s-a părut, dar cine ştie, poate s-a şi întîmplat minunea), soarele a chemat-o cu sine. În speranţa că va ajunge soarele de pe muchia dealului, a colindat cîteva zile cîmpiile şi luncile, căutînd cărarea care duce spre soare, ca apoi să se întoarcă acasă obosită şi dezamăgită. Nu pentru mult timp. „Totuna pun eu mîna pe tine,

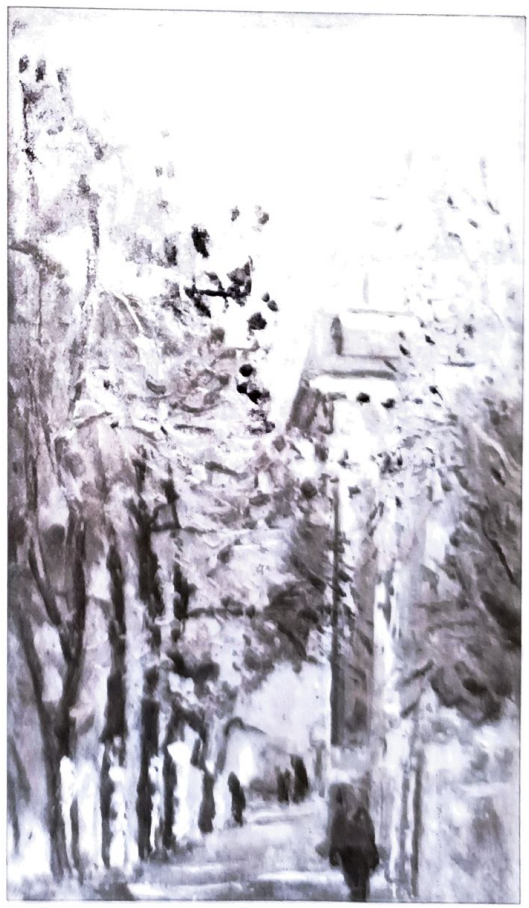

Toamnă la Chişinău

roşcatule", s-a aventurat ea cu pensula în mînă. Drumeţul călăuzit de pensulă şi culori a ajuns în împărăţia luminii, dragostea de arta picturii a înălţat-o spre soare.

Străzile oraşului vechi ne-au purtat pe lîngă casa scriitorului Vasile Vasilache. Am poposit imaginar în curtea profesorului universitar Constantin Drachenberg.

Curtea casei prof. C. Drachenberg

– Nici nu vă pot explica cît de mult îmi place curtea casei profesorului cu caişi înfloriţi, cu zorzoane de viţă de vie, are un vino încoace care mereu mă îndeamnă să iau pensula în mînă. Am pictat-o de vreo cinci ori, şi tot nu mă pot sătura de ea.

– *Valentina, cum se face că pe fiecare pînză desluşesc urmele omului ? Nişte rufe întinse, o luminiţă în geam, o poartă în aşteptarea musafirilor sau a stăpînului...*

– Oraşul vechi e dorul omului, e sufletul nostru. Chiar dacă strada sau curtea pe care le pictez sînt pustii, eu creez în aşteptarea omului. Uneori mi se pare că în jur forfoteşte mulţimea şi doar cînd îmi strîng trusa înţeleg că am fost singură.

– *În atelierul dvs. oaspeţii nu se prea lasă aşteptaţi. M-am convins, căci de cîte ori trec pe aici mereu găsesc musafiri. Ungeţi uşa cu miere?*

– (Ochii îi zîmbesc.) Unicul lipici, probabil, e arta mea. Ea adună lumea.

– *Eu mai ştiu unul: pictoriţa.*

– Nu zic ba, îmi plac oaspeţii. Arta m-a împrietenit cu multă lume. Prin intermediul ei am cunoscut artişti, scriitori, interpreţi, oameni interesanţi, – invoc drept argument chiar prima noastră întîlnire cu mulţi ani în urmă. Se întîmplă că întîlnesc cunoscuţi în stradă şi totdeauna aud aceeaşi întrebare: „Ai pictat vreo lucrare nouă? Neapărat trec s-o văd". Sincer vorbind, nu mai ştiu – ei vin pentru că pictez sau pictez pentru că ei vin.

– *Văd o lucrare absolut deosebită de celelalte. O minune de noapte pictată în alt stil...*

– Pur şi simplu, într-o noapte mă întorceam acasă şi deodată un colţ de stradă mi s-a înfipt în inimă. Aveam trusa, dar vai! Uitasem lumînarea în atelier. N-aveam răbdare – drumul înapoi însemna timp pierdut, ştiţi, vorba lui moş Gheorghe: „Dacă te întorci, n-ai noroc!" şi atunci m-am gîndit: Beethoven era surd, dar „Sonata lunii" o cunoaşte toată lumea, n-aş putea eu oare îndrăzni aşa, orbeşte, să creez sonata nopţii misterioase? Degetele combinau vopselele, eu visam... Şi raza de lumină a apărut. Întîmplarea l-a adus acolo pe marele ţambalist Victor Copacinschi, basarabean de origine, actualmente stabilit la Viena, care, la lumina farurilor automobilului său, mi-a admirat lucrarea. Era finisată. N-aveam somn, umblam buimatică, cu impresiile clocotind în mine, pînă nu i-am telefonat prietenului Mihai Bădicheanu, om cu suflet mare, fie-i ţărîna uşoară, şi i-am povestit totul de-a firapăr. Dumnealui mi-a împărtăşit bucuria, şi după aceea în „Curierul de seară" a apărut articolul „O lumînare în întuneric". Noaptea aia deosebită a meritat din plin lucrarea...

– *Doamnă Brîncoveanu, în ajunul frumosului dvs. jubileu de 50 de ani vă sîntem recunoscători că, profitînd de această ocazie, vom putea admira expoziţia pe care aţi organizat-o în incinta Muzeului Naţional de Istorie. Vă urez multă sănătate, dar şi bani, de care ştiu că duceţi lipsă, iar cît priveşte talentul, îl aveţi... ca un soare care ne luminează trecutul şi viitorul.*

– Mulţumesc, Valeria. Stai să-ţi mai arăt o lucrare...

Soarele din ochii Valentinei sclipeşte iarăşi, risipind umbrele amurgului ce încearcă să cucerească atelierul.

Ion DRON

COLECȚIA *SCRIERI DESPRE CHIȘINĂU* A EDITURII *MUSEUM*

Interesul față de istoria Chișinăului este condiționat, în primul rînd, de rolul pe care l-a jucat această localitate în trecutul istoric al Basarabiei, precum și de statutul acestui oraș în prezent – capitală a Republicii Moldova.

Cele mai însemnate lucrări, în acest context, ar fi *Chișinău. Enciclopedie*, apărută în 1997 (Editura „Museum", director Iurie Colesnic) și alte cinci monografii, încadrate în colecția *Scrieri despre Chișinău*: Ștefan Ciobanu, *Chișinăul* (Chișinău, 1996), Gheorghe Bezviconi, *Semimileniul Chișinăului* (Chișinău, 1996), *Chișinău în 1941* (Chișinău, 1996), *Bibliografia municipiului Chișinău. 1995* (Chișinău, 1996), Lică Sainciuc, *Colina antenelor de bruiaj* (Chișinău, 2000).

În șirul scrierilor enumerate cea mai importantă ca valoare, volum și cantitate informațională o constituie „Chișinău. Enciclopedie", apreciată, pe bună dreptate, ca fiind prima enciclopedie națională editată la Chișinău (după 1940). Cu un volum total de 576 pagini, enciclopedia include 2575 de articole ce pun în circulație științifică și culturală materiale și date inedite despre această urbe într-o perioadă ce depășește 20 de secole, deoarece dispunem de dovezi arheologice că pe locul orașului au existat mai multe vetre ale strămoșilor noștri încă pînă la începutul erei creștine.

Se cere de amintit că, de fapt, respectiva lucrare a fost precedată de o altă enciclopedie – *Кишинев. Энциклопедия* (Chișinău, 1984), care, prin conținutul ei, reflecta imaginea capitalei unei republici sovietice cu toate însușirile și amprentele ideologiei ruso-sovietice, comuniste, de ocupație.

Enciclopedia vizată, spre deosebire de cea din 1984, scoate în evidență, în primul rînd, rolul culturii populației românești indigene, arhitectura orașului, personalitățile ce s-au născut aici (indiferent de originea etnică) ori au migrat pe aceste meleaguri, însă au trăit și au activat aici și prin aportul lor cultural au îmbogățit acest oraș, au contribuit la edificarea și dezvoltarea Chișinăului.

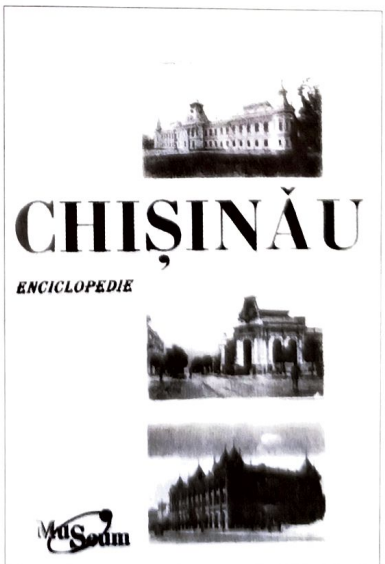

În *Cuvînt înainte*, primarul Chișinăului Serafim Urechean spune că Enciclopedia *Chișinău*, „(...) dincolo de inerentele imperfecțiuni pentru o lucrare de asemenea anvergură, se dovedește a fi un foarte bun instrument de lucru, un ghid util pentru cetățenii orașului și pentru oaspeții lui, un registru desfășurat al monumentelor de cultură, arhitectură și istorie din urbea noastră, o biografie extinsă a străzilor Chișinăului și a

personalităţilor care au activat şi activează aici. În consecinţă, Enciclopedia „Chişinău" este nu numai un autentic monument de cultură, ci şi răboj ideal al timpurilor noastre, pe care sîntem datori să-l cunoaştem, să-l păstrăm, să-l cinstim".

Vom găsi în enciclopedie articole începînd cu evocarea şi reflectarea miturilor noastre („Bourul (taurul) mitic", „Şarpele mitic", „Vulturul mitic"), continuînd cu statistice demografice, descrieri de tot felul şi terminînd cu succinte biografii ale diverselor personalităţi: Maria Cebotari, Doina şi Ion Aldea-Teodorovici, Elena Alistar, Gheorghe Asachi, Gheorghe Bezviconi, Maria Bieşu, Alexandru Boldur, Dimitrie Cantemir, Leon Casso, Ştefan Ciobanu, Tamara Ciobanu, Anastasia Dicescu, Maria Drăgan, Alexandru Gonţa, Lidia Lipkovski, Alexandru Marinescu, Alexei Mateevici, Milița Petraşcu, Alexandru Plămădeală, Nadejda Russo ş.a., ale căror nume sînt azi cunoscute pretutindeni şi care ar constitui un prilej de mîndrie pentru orice român, pentru orice oraş din orice zonă a spaţiului etnic românesc.

Enciclopedia este amplificată cu o *Cronologie* a evenimentelor petrecute aici din secolul al VI-lea î.Hr. pînă la finele anului 1996, adică pînă în timpul apariţiei enciclopediei (1997). De asemenea, enciclopedia cuprinde *Bibliografie generală*, lista autorilor, mai multe *Planşe – imagini* alb-negru şi color.

Din colecţia *Scrieri despre Chişinău*, prima carte publicată a fost *Chişinăul*, de Ştefan Ciobanu, retipărită după ediţia apărută în 1925. În presa noastră periodică s-a mai scris că numele academicianului Ştefan Ciobanu, fiu al satului Talmaz de pe malul Nistrului, ar trebui să-l poarte o stradă, o piaţă, o universitate sau o bibliotecă din Chişinău, fiindcă ilustrul înaintaş merită acest omagiu cu prisosinţă. Azi, în memoria lui Ştefan Ciobanu (cel care a fost director al Învăţămîntului în Directoratul General al Basarabiei, membru al Consiliului de Coroană al României şi care, în 1940, a votat împotriva cedării Basarabiei bolşevicilor ruso-sovietici) este

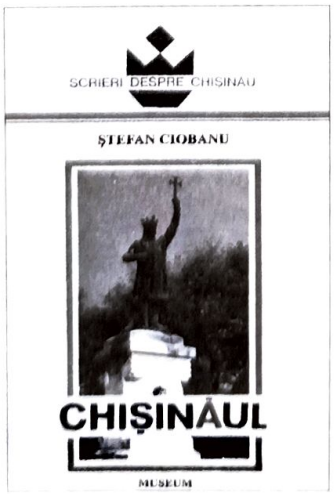

numită o stradă din Chişinău şi o şcoală din satul natal Talmaz.

În cartea sa *Chişinăul*, Ştefan Ciobanu a considerat incorect toponimul *Chişinău* ca fiind de origine ungurească. Proveniența maghiară a acestui nume topic nu poate fi argumentată cu nimic, fiind o ipoteză ce se explică prin nivelul de cercetare ştiinţifică existent în acele timpuri. În schimb, Ştefan Ciobanu a argumentat în studiul *Chişinăul*, prin probe demografice, documentare şi de alt ordin, caracterul etnic şi cultural românesc al acestei urbe, făcută capitală de gubernie de către ocupanţii ruso-ţarişti.

A doua carte din colecţia *Scrieri despre Chişinău* este studiul lui Gheorghe Bezviconi, academician post-mortem al Academiei Internaţionale *Di Pontzen* (Italia), intitulată *Semimileniul Chişinăului*. Ea reprezintă un volum reeditat după prima ediţie apărută în 1936 pe paginile revistei *Din trecutul nostru*. Este ştiut că apologeţii ideologiei ruso-comuniste au stăruit să demonstreze precum că urbea noastră n-ar fi fost menţionată pentru prima dată în izvoarele scrise la 17 iulie 1436, ci prin 1466, încercînd să zădărnicească în felul acesta sărbătorirea, în 1996, a jubileului de 560 de ani al oraşului Chişinău. Studiul lui Gh. Bezviconi demonstrează cu prisosinţă că începutul istoriei scrise a Chişinăului datează anume din 17 iulie 1436.

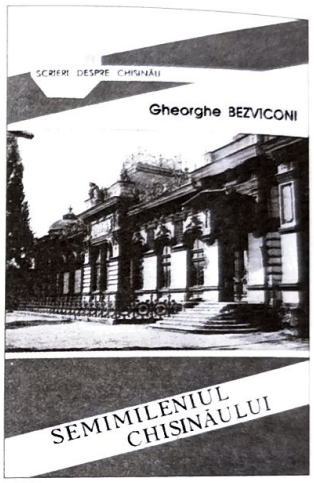

Cea de a treia carte din colecţia amintită este intitulată *Chişinăul în 1941* şi aparţine cercetătorului Dinu Poştarencu. Cu regret, din cauza unor neînţelegeri, numele lui nu figurează în calitate de autor pe coperta cărţii, deşi contribuţia la scrierea acesteia îi aparţine în exclusivitate. În urma studierii minuţioase a materialelor de arhivă, depozitate la Arhiva

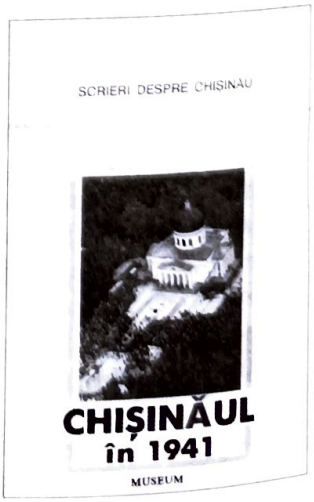

Națională (Chișinău), autorul a demonstrat că în 1941, în timpul retragerii administrației sovietice de ocupație, un număr impunător de bunuri și clădiri, de obiecte industriale etc. din Chișinău, precum și din alte multe localități ale Basarabiei au fost premeditat incendiate și aruncate în aer, pentru a nu fi lăsate în „mîinile dușmanului", iar ulterior, lansînd o versiune oficială mincinoasă, sovieticii au dat vina tot pe „inamici", că ar fi distrus orașul.

Volumul al patrulea, *Bibliografia municipiului Chișinău. 1995* (de altfel, nici un alt municipiu din republică nu beneficiază de un astfel de indice), realizat de către lucrătorii serviciului bibliografic al Bibliotecii municipale „B.P. Hasdeu" (în frunte cu directorul Lidia Kulikovski), ca parte componentă a colecției *Scrieri despre Chișinău*, este o apariție bibliografică unică, fiind apreciată și de primarul capitalei Serafim Urechean ca „(...) o piatră de temelie pentru întreaga colecție, ce va fi întregită de generațiile care ne urmează ...".

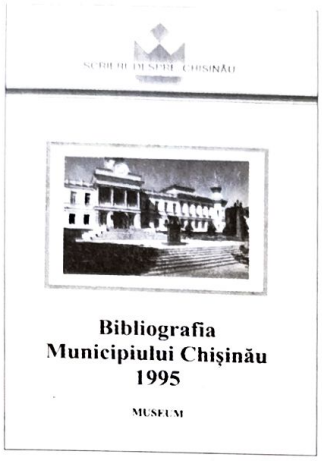

Din colecția *Scrieri despre Chișinău* face parte și monografia *Chișinău. File de istorie*, elaborată de Andrei Eșanu, membru corespondent al Academiei de Științe a Moldovei.

Lucrarea este alcătuită din trei părți. Prima este redactată în stil monografic, urmărind să prezinte publicului larg de cititori un scurt tablou al istoriei orașului Chișinău de la începuturile sale și pînă în zilele noastre. Evident, o atenție deosebită se acordă perioadei de pînă la 1812. În baza unui număr destul de mare de izvoare, se stăruie asupra aspectelor cunoscute prea puțin sau deloc din istoria orașului nostru în epoca medievală. Studiul introductiv – *Chișinău, vatră de istorie* – conține cîteva compartimente în care sînt reflectate mai multe subiecte. De exemplu, originile toponimului *Chișinău*, primele mențiuni documentare, Chișinăul – moșie a pîrcălabului Vlaicu, Chișinăul – moșie mănăstirească, Vama domnească de la Chișinău, Școala domnească din Chișinău etc., etc.

În special, sînt abordate probleme legate de procesul devenirii Chișinăului ca centru urban, precum și aspecte cum ar fi administrația publică a localității, viața cotidiană, ecleziastică și culturală, instituțiile instructiv-educative, circulația cărții, transformarea urbei de pe Bîc într-un centru comercial, vamal și poștal. Toate aceste aspecte întregesc substanțial cunoștințele privitoare la istoria Chișinăului vechi.

Partea a II-a a lucrării – *Documente și materiale* (secolul al XV-lea – începutul secolului al XIX-lea) – înglobează peste o sută de acte și materiale, dintre care 25 sînt publicate pentru prima dată. În afară de izvoarele care reflectă direct istoria Chișinăului, în volum sînt incluse surse documentare referitoare la trecutul localităților Buiucani, Visterniceni, Hrusca, Schinoasa, Rîșcani, Vovinteni, Munceşti, Ceucari, Malina Mică și altele, care, pe parcursul secolelor XVII–XIX, s-au contopit treptat cu Chișinăul și reprezintă azi sectoare, cartiere și suburbii ale acestuia.

Fiecare document este descifrat, citit și transliterat și, în cele din urmă, editat în conformitate cu normele științifice de publicare a documentelor. Pe de altă parte, deoarece lucrarea este destinată unui public larg, documentele au fost publicate în forma cea mai accesibilă cititorului de rînd – în traduceri contemporane sau originale, întocmite în limba română.

Partea a III-a a lucrării conține mențiunile și rezumatele a peste 50 de documente din aceeași perioadă, care nu s-au păstrat sau nu au fost încă descoperite. Aceste rezumate vin să completeze informația despre Chișinău și localitățile limitrofe, care ulterior s-au contopit într-un singur oraș.

Studiul lui Andrei Eșanu *Chișinău. File de istorie* spulberă scornirile apologeților țariști despre „înapoierea" ținutului dintre Prut și Nistru pînă la 1812, cînd Basarabia a fost anexată de Rusia, și despre „lumina" adusă pe aceste meleaguri de „eliberatorii" veniți din răsărit după această dată. Elaborată în baza unui bogat material documentar și artistic, ea rămîne un reper informativ de referință în seria studiilor consacrate orașului Chișinău.

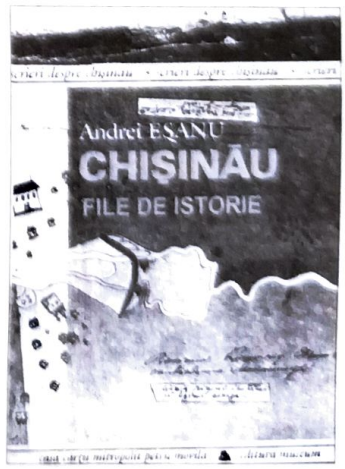

Anul acesta, în colecţia sus-menţionată a apărut lucrarea lui Lică Sainciuc *Colina antenelor de bruiaj*. Volumul conţine articolele autorului, apărute în presa periodică pe parcursul a mai bine de zece ani, precum şi altele, completate cu date la zi. Autorul este preocupat de distrugerea părţii vechi a oraşului, formulînd o seamă de observaţii judicioase la acest subiect.

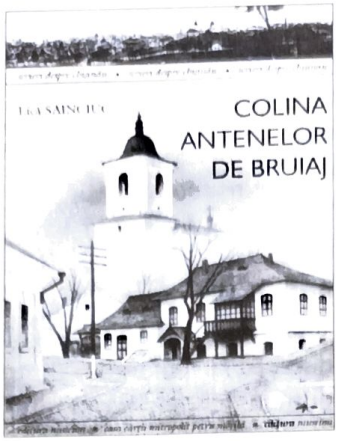

Toate volumele colecţiei *Scrieri despre Chişinău* sînt prefaţate de primarul oraşului. Merită să fie reţinută, din expunerea lui Serafim Urechean, aserţiunea că „...oraşele, la fel ca şi oamenii, au biografiile lor" , iar „generaţiile ce vin vor putea completa cele ctitorite de noi în *Scrierile despre Chişinău* şi în felul acesta vom obţine continuitatea firească şi necesară în biografia unui oraş...".

Scrierile despre Chişinău sînt bine ilustrate, au o ţinută grafică excelentă. Ele au devenit un util instrument de lucru întru cunoaşterea istoriei oraşului şi, implicit, a judeţului Chişinău, fiind destinate mai multor categorii de cititori: cercetători ştiinţifici, lectori, studenţi, liceeni, elevi etc.

Colecţia *Scrieri despre Chişinău* este un exemplu demn de a fi continuat şi de urmat de toate localităţile republicii, indiferent dacă se schimbă primarii, şefii departamentelor finanţe ori editorii.

* * *

CEA MAI RECENTĂ APARIŢIE EDITORIALĂ

Albumul *BUIUCANI–2000*
Autor: Valeriu Nemerenco
Editor: Oleg Bodrug
Director imagine: Mihai Potârniche
Editura *Prut Internaţional*, 2000, 160 p.

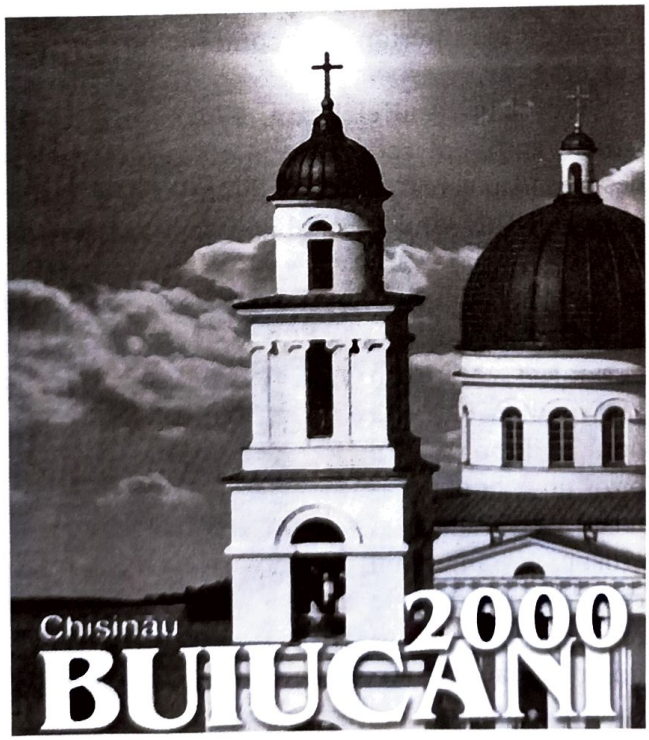

Este salutabilă iniţiativa conducerii Preturii Buiucani de a edita un album care oglindeşte viaţa cotidiană a sectorului Buiucani la această răscruce de secole şi milenii. În pofida timpurilor complicate pe care le parcurgem, ne convingem a cîta oară că omul sfinţeşte locul. Or, toate lucrurile frumoase reprezentate în album sunt rodul gîndului şi mîinilor omului, ajutat de bunul Dumnezeu.

Răsfoind albumul BUIUCANI–2000, veţi intui în imaginile concrete prezenţa ochiului artistului fotograf, capacitatea şi talentul acestuia de a sesiza frumosul în prozaicul vieţii, în vechi şi, mai ales, în nou.

Să admirăm deci în aceste imagini Chişinăul nostru, al fiecăruia şi al tuturor, consolidat prin eforturile cîtorva generaţii, pentru generaţiile care vin, copiii şi nepoţii noştri.

Serafim Urechean,
primarul general
al municipiului Chişinău

Ploaie mocănească asupra Chișinăului

Un colț de stradă Maria Cibotari

Casă de pe strada Șciusev

ISBN 9975 69-164-1